

84
У-38

Адабий дўстлик -
бадий дўстлик

Леся
УКРАИНКА

Понг отможда

Шеърлар, дostonлар,
драмалар

84
У-38

ЎЗБЕКИСТОН ЁЗУВЧИЛАР УЮШМАСИ
«ИЖОД» ЖАМОАТ ФОНДИ

Адабий дўстлик –
бадий дўстлик

Леся УКРАИНКА

Понг отмоқда

*Шеърлар, достонлар,
драмалар*

ТОШКЕНТ
«MASHHUR-PRESS»
2019

Масъул муҳаррирлар:
Орзиқул Эргаш, Ғайрат Мажид

Украинларнинг машҳур ижодкорларидан бири – мумтоз шоира, эрк ва озодлик куйчиси Леся Украинканинг ёлқинли шеърлари, поэмалари, юксак халқчиллик руҳи билан суғорилган эртаклари, пьесалари бугунги кунда ҳам нафақат ўз юртида, балки бутун эрксевар дунё мамлакатларида, жумладан, бизда ҳам зўр қизиқиш билан ўқилади.

“Тонг отмоқда” номли мазкур китобдан сермахсул шоира асарларидан намуналар ва Леся Украинка ҳаёти, ижодий фаолияти ҳақидаги таниқли олимларимизнинг айрим тадқиқотлари ўрин олган. Ўйлаймизки, улар сизни бефарқ қолдирмайди.

*Китоб Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси
«Ижод» жамоат фонди ҳомийлигида чоп этилди.*

ISBN 978-9943-5568-1-2

© Леся Украинка, 2019
© «MASHHUR-PRESS», 2019

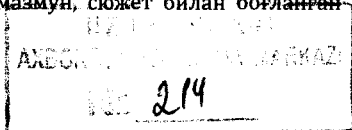
ЭРК ФАЛСАФАСИ

Маънавий дастурхон

Украин халқининг мумтоз шоираси Леся Украинка (адабий тахаллуси, асл исми-шарифи – Лариса Петровна Косач) қуёш патиридан ушатиб олинган бир бурда умри бадалида ҳавас қилгулик катта адабий мерос қолдирди. Икки юз элликка яқин буғдой бошоқларидек мағзи тўқ шеърлар, “Уммонга сафар”, “Етти оҳанг”, “Юлдузли осмон”, “Сонетлар”, “Романслар”, “Қрим хотиралари”, “Эркисизлик қўшиқлари”, “Садолар”, “Лаҳзалар”, “Қримнинг акс садолари”, “Куз қўшиқлари”, “Ирода ҳақида қўшиқлар”, “Мисрда баҳор”, “Сафар дафтарчасидан”, “Туш”, “Сахро нафаси”, “Сирли эҳсон” сингари туркумлари шоира бадииятининг марварид шодаларидир. Леся Украинка шеърятнинг деярли барча жанрларида бадий баркамол асарлар яратди. Шоиранинг поэтик изланишларида фольклордан қониб-қониб сув ичган шеърий эртақлар (“Қарғишга гирифтор Роҳила”, “Миср хаёлотини” (“Сфинкс”¹, “Сув париси”, “Самсон”, “Ра-Менекс”, “Саул”), халқ тафаккур маданиятидан тўйиб-тўйиб баҳра олган афсоналар (“Қиролича”, “Триптих”² –

¹ Сфинкс – Қадимги Мисрда – одам бошли шер ҳайкали; Қадимги грек афсонасида – кўкрагидан юқори қисми хотинларга, танаси шер ёки итга ўхшаш қанотли махлуқ; яна сирли одам; ичидагини ҳеч ким билмайдиган одам каби маъноларга эга. Шунингдек, ҳашаротлар орасидаги бир хил катта капалак ҳам сфинкс деб юритилади.

² Триптих – умумий бир мазмун, сюжет билан боғланган учта мустақил расм.

“Бизга нима қувват беради”, “Орфеянинг мўъжизаси”, “Дароз паҳлавон ҳақида эртак”, “Ой афсонаси”) файзи барокатли саҳифалардир. Достонларини айтмайсизми; ушбу силсилада ёниқ кўзли тилла ҳалқалар ҳисобланади (“Роберт Брюс – шотланд қироли”, “Эски эртак”, “Бир сўз”, “Вила – тутинган сингил”, “Оппоқ сочли Изольда”).

Драматик достонлари билан шеърий драмаларида тажассум топган шоиранинг нурпош истеъдодидан ҳайратларга чўмасан. “Вавилон тутқуни”, “Уч лаҳза”, “Рухга йўлиққан қиз”, “Харобаликда”, “Куз эртаги”, “Мағораларда”, “Ойша ва Муҳаммад”, “Кассандра”, “Заҳмат кулбасида, эркисизлик чоҳида”, “Руфин ва Присцилла” каби драматик достонлари жаҳон фалсафий шеъриятини янги мазмун билан бойитди. Инсон руҳиятининг тубсиз пучмоқларини кашф этиши жиҳатидан жаҳон достончилигини бадий-эстетик талқинлар, ижтимоий-фалсафий умумлашма-хулосалар билан кучлантирди. Леся Украинка шеърий драмаларида ҳам “Таврот”, “Инжил” каби муқаддас китоблардаги сюжетларга, қиссаларга, диний-ахлоқий мазмунга қўплаб мурожаат этди. Уларга умумбашарий маънавий-интеллектуал қадриятлар (шахс эрки, ирода-руҳ эркинлиги) нуқтаи назаридан ёндошди. Украин мумтоз шоири Иван Франко таъбири билан айтганда, аёлнинг қалб кўзи ила кўриб, акс эттирган ҳаёт материалининг эстетик таҳлил маданиятига эркаларга хос мардонавор руҳ бағишлади (“Оргия”, “Тош хўжайин”, “Адвокат Мартиан”, “Ўрмон қўшиғи”, “Иоанна, Хусининг хотини”, “Қонга беланган майдонда”, “Бешбаттар азоб” ва ҳ.к. драматик саҳна асарлари).

Леся Украинка ижодида ҳикоялари ҳам ёрқин бадийят шуълалари билан йўғрилган (“Капалак”, “Ёзукида бор экан-да” – ҳаёт лавҳалари, “Кулфат-уқубат сабоқлари”, “Мактаб” – Волин лавҳалари, “Уммон узра”,

“Дўстлик” – Волин ўрмонзорлари, пасттекисликлари ҳаётидан, “Туш”, “Ҳато” – маҳбуснинг ҳулосалари).

Адибанинг “Рус банди-тутқунининг овози”, “Душман-ғаним сингари эмас, хайрлик тиловчилар”, “Ким қай тахлит яшайди” рисоласининг украин тилига таржимасига сўнгсўз”, “Буковинадаги майда рус ёзгувчилари”, “Энг янги поляк адабиёти ҳақида қайдлар” сингари адабий мақолалари эстетик қарашлари хусусида тўлиқ тасаввур беради.

Адибанинг маънавият дастурхони бадиият бўстонининг сархил мевалари билан тўкис-тўкин.

Леся Украинка асарларини халқимиз маънавий мулкига айлантиришда Ўзбекистон халқ шоираси Зулфиянинг серзаҳмат фаолияти гулпалакдек нақшинкор, жозибали (“Оқшомли соатда”, “Куйларим”, “Марварид ёшлар”, “Умид”, “Тоҳ шундай”, “Ўтган баҳор”, “Қуюқлашди ғам”, “Ҳамиша ўйлайман” шеърлари). Бу борада Ўзбекистон халқ шоирлари Шухрат (“Ҳар ёнда кўз ёши”, “Менинг йўлим”, “Украина, ҳасратингдан”, “Исфай қизи”, “Саҳро нафаси” шеърлари), Жуманиёз Жабборов (“Эрк ҳақида қўшиқ”, “Сени интизор кутдим”), Эркин Воҳидов (“Харобадаги ёзув”, “Алла”, “Дароз баҳодир ҳақида эртақ”, “Бир сўз” достони, “Қиш эртаги” сингари лиро-эпик асарлари), Абдулла Орипов (“Мағораларда” драматик достон), Рауф Парфи (“Суюк диёр”, “Қуёш ботар”, “Сукут аро мунис ҳаёлим”, “Сокин кеча”) маҳорати адиба бадииятининг умрзоқлигини таъминлаган умумбашарий боқий масалаларнинг (адолат ва зулм-залолат, ҳаёт ва ўлим, ёруғлик ва зулмат, садоқат ва хиёнат сингари) ўзбекча тажассум топишида ёрқин кўзга ташланади. Яна Сайёр (“Табиат ҳақида”, “Ўртоқларимга”, “Омилкор пан”, “Бир дам маъюслик”, “Ўз бошимга ўзим”, “Қайтиш”, “Мени сизга ожиз деган ким”), Тўлқин (“Денгиз сокинлиги”), Маъруф Жалил (“Дўстимга эсдалик”, “Романс”, “Сфинкс”, “Нега учолмайман юксак-юксакка”, “Топталган йўл-

да", "Шонли кун"), Гулчеҳра Нур ("Куз эртаги"), Абдулла Шер ("Истардимки"), Маҳкам Маҳмуд ("Фожа"), Носир Муҳаммад ("Украина"), Сирожиддин Рауф ("Ўрмон қўшиғи" – шеърӣ драма) сингари истеъдодлар кўз нури, кўнгил кўрининг сингиганлиги поэтик таржималар муваффақиятини таъминлаган.

Атоқли адабиётшунос Асил Рашидовнинг "Леся Украинка" адабий портрети шоира бадийи таҳлилга бағишланган. Шоиранинг адабий-эстетик ғоялари табиатини ёритишга эришган.

Шеър – ҳикмат дунёси, сеҳр дарёси

Леся Украинканинг буткул ижоди шахс эрки, ирода-руҳият эркинлиги ғоялари билан суғорилган. Шоиранинг "Эрк ҳақида қўшиқ", "Менинг йўлим", "Аччиқ кўз ёшимиз", "Украина, ҳасратингдан", "Менда кўрқув йўқ", "Нега учолмайман юсак-юсакка?", "Исфай қизи", "Мени сизга ожиз деган ким?", "Умид", "Харобадаги ёзув", "Дўстимга эсдалик", "Фожа" ва ҳ.к. ўнлаб шеърлари ҳикмат дунёсининг эркинлари, сеҳр дарёсининг тўлқинлари дегинг келади. Дўстлик, меҳр-муҳаббат ҳақида ёзадими, садоқату оқибат, эътиқоду шафоат хусусида қалам тебратадими, табиат, Ватан, шаън-шавкат ва инсон қадри-қимматидан сўз юритадими, бадий мазмун бағоят салоҳиятли, фикр қувватли, залворлидир. Зеро, шоира шеъриятидаги сўзда бекарон эркинлик бор. Эрка ташна кўнгилнинг қудратли нола-ҳайқириғи бор.

Биргина "Эрк ҳақида қўшиқ" шеъри мисолида шоиранинг бадий тафаккур тарзи ва ижодий ўзлигининг хос хусусиятлари, поэтик образлари зиммасига юкланган маънолар хусусида фикр юритсак. Шеър юрак амрини ифодалаш учун кўчага чиққан, ўз ҳақ-ҳуқуқларини талаб қилишга чоғланган оломон тасвири билан бошланади. Бошлар узра байроқлар

чўғ, гулгун яллиғланади. Саф тортган одамлар тўлқинланиб, тўлғаниб ўтади. Тилларида эрк ҳақидаги қўшиқ янграйди.

"Дўстлар, дадил бўлингиз!"

Нечун мунгли бу сўзлар,

Мотам ноласи янглиғ хаста ва маъюс бўзлар.

Бу оҳангда ҳазинлик, забунлик, ғариблик бор,

Бундай куй билан ким ҳам жангга киролур девкор?

Инсоннинг маънавий-ақлий фаолияти тасвири шеър меҳварини белгилаётир. Боқийликка дахлдор ҳодисалар билан ўткинчи дамлар ҳамиша тўқнашиб туради бу дунёда. Замон саҳнида кечаётган кўплаб зиддиятларни одам шахсияти-руҳияти ўзига сингдирган ҳолда зухур топаётир. Шоира кўнглини ўртаган эрк масаласини ана шу муаммолар марказига қўйиб тасвирлайди.

Халқим худди онасидан кўр туғилган йигитдай,

Очиқ кўз-ла, қуёш нурин кўрган эмас ҳеч қачон...

Мардлигимиз қиличдадир, аммо бағри қон бўлиб,

У занг босиб кўпдан бери ётибди қанча тутқун,

Ким ўзини муҳаббатга, халқига фидо қилиб

Яланғочлаб курашларга кирар экан эрк учун.

Леся Украинка шеъриятида шахс эрки, халқ ҳур-ияти масаласи оламгир муаммолар кўз қорачиғини ташкил этади. Лирик қаҳрамони қалбидан отилиб чиққан нидосини фиғону нолаларга қоришиқ илтижо тусини олмаслигини истайди. Шеър мағзини белгилаётган бадий маъно пафос даражасидаги йўналишни таъминлаётир. Яъни шеърнинг умумий руҳида исёнкор кайфиятни вужудга келтираяпти. Ҳаётда илдиз отган ноҳақлик, адолатсизлик шахс эркини синдирган, халқнинг озод яшашдек эркинлигини этик

пошналари остида тепкилаган зулмнинг аёвсиз хили. Шоиранинг лирик қаҳрамони ноҳақлик ҳирқасига бурканган хунукликни-истибдодни қоралаш, инкор қилиш билан кифояланаётгани йўқ. Қўз ёши тўкиш, нолиш, афсус-надомат чекиш иродани сустлашти- ради, дейди ("Йўқ, бу эрк қўшиғимас! Бу маҳкумлик нидоси: Йиғлоқи дардли дилнинг фарёди, илтижо- си. Эрк деган сўз маъносин англатмайди бу фиғон, Ғамгинлик, ҳокисорлик бу сўз остида пинҳон").

Инсон ирода кучларини ёлқинлатиб, қилич тиғи- ни душманга санчсагина эзгу-олийжаноб истаклари ҳақиқатга етишади; тириклигини ёруғликка олиб чиқади, дейди. Бу – хунуклик кўринишидаги истиб- дод кучларини бир чеккага суриб қўйиш эмас. Аксин- ча, ҳаётидан буткул бартараф этсагина эзгу ниятла- ри ижобат топади. Эрк ташналиги тарафдорларни эмас, курашчиларни талаб қилади. Ҳаётга, воқеликка фаол аралашсагина эзгу ниятлари ижобат топади. Ўз тириклигини, ҳаётини гўзаллаштиришга эришади. Эркинлик-курашчанлик сафарбарликдадир, деган бадий маъно шоира шеърлари мағзини тайин этади ("Ғоят оғир кунларда яшамокдамиз ҳозир. Қизғин ку- рашлар сари интиламиз мунтазир... Сизнинг иродан- гизда мужассамдир улуғ куч, Мотам нидоларининг таги бўшдир, мағзи пуч").

Инсон иродаси мислсиз ўзгаришларни юзага чиқарувчи фаол куч, деган бадий-фалсафий маъно шоира шеъриятининг виждонига айланаётир. Бу – шоира шеъриятининг ижтимоий бурчи сифатида зухур топаётир, демакдир. Ундан нур билан боғлиқ ранглар фалсафаси сизиб чиқмоқда. Хусусан, оқлик, оқ ранг рамзи Л.Украинка шеърида эркинлик мазму- нини ўзида мужассамлаштирган ҳолда намоён бўла- ди. У лирик қаҳрамон қалбида ёлқинланган олов- нинг шуъласи, ёруғликнинг ранги маъноларини ҳам ифодалайди.

*Иродангиз нуридан ёлқинланар метин саф,
Заҳарли қўшиқлардан сизга йўқдир зарра наф.
Аксинча, бундай куйлар олий ниятни тусар,
Чинакам эрк қўшиғин ўзингиз тўқинг, дўстлар.*

Англашиладики, фалсафий маъно шеърга дониш, ҳикмат, мутафаккирона назар бағишлар экан. Фалсафа билан шеърият қадим-қадим замонлардан бери қўлни қўлга бериб бақамти, ҳамкор-ҳамнафас яшаб келаётир. Леся Украинка шеърида кузатилганидек, ижодкорнинг индивидуаллиги, ўзига хос нуқтаи назари фалсафий шеъриятга давр-воқелик мазмунини олиб кириб, бетакрор мундарижасини белгилар экан. Демак, халқона ҳикмат намуналари бадий тафаккурга эврилиб, шеърнинг вужудига сингиб кетмоқда. Бир тану бир жон бўлиб зухур топмоқда. Айтиш мумкинки, фалсафий маъно шеърга чўнг залвор, салмоқдорлик бағишласа, поэтик тафаккур – шеърий идрок ва ифода ҳикматли мазмунга қанот ато этаркан. Фалсафа билан шеърият кўз очиб дунё танигандан буён алоҳида, холис мавжуд. Ҳар иккиси бир-бирини инкор этадиган олов билан сув эмас. Ҳамиша камарбаста, елкадош. Бир-бирини ҳамиша жонлантириб, юксалтириб омухталиқда қовушиб келмоқда.

Фақат бир нарса бор; у – жудаям муҳим. Яъни, фикр, мушоҳадакорлик фалсафий шеърнинг мағзини ташкил этади, дедик. Тўғри, бадий баркамол асарларда ижодкор дунёқараши, эстетик принципнинг муайян қирраси зухур топади. Шу маънода, ҳар қандай санъат асари адиб дунёқарашидан холи юзага келмайди. Хусусан, унинг ижодидаги фалсафий мазмун табиатини белгилашда бадий тафаккур тарзи ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Зеро, ижодкорнинг фикрлаш йўсини асарларининг фалсафий ёхуд ҳажвий-сатирик, лирик ёки юморга бой йўсинда намоён бўлишини таъминлайди. Айтиш жоизки, ҳар қандай шеър ҳам фикрдан холи

эмас. Ҳар қандай шеърда у ёки бу даражада фикр мавжуд. Шеърдаги тафаккур табиати фалсафий мазмунга эга бўлиши учун, аввало, Леся Украинка шеърлари мисолида кузатилганидек, боқий мавзуларда (ҳаёт ва ўлим, эрк ва зулм-залолат, дўстлик ва макр-риё, садоқат ва хиёнат, инсон ва табиат, шахс ва жамият, гўзаллик ва хунуклик-қабоҳат) битилган, башарий қадриятлар мудофаасига қаратилмоғи лозим экан. Демак, боқий мавзу-масалалар билан умумбашарий маънавий-ақлий, ахлоқий қадриятлар фалсафий шеърият мундарижасини ташкил қиларкан.

Англашиляптики, фалсафий асар ижодкор (шоир, ёзувчи) дунёқараши билан чамбарчас уйғунликда тажассум топаётир. Яъни, ҳаёт материали – воқеа-ҳодисаларни танлаш, англаш ва кўрсатишдаги тафаккур табиатига боғлиқ. Шу боис ижодкорнинг барча асарларини бир хил савиядаги фалсафий мазмун билан йўғрилган, дея олмаймиз. Шоир шеъридаги фикр инсон ёхуд гўзаллик ҳақидаги концепциясининг муайян қиррасини акс эттирсагина, фалсафий қарашлари тизимини ёритишга қаратилсагина ҳикмат-дониш намунаси дея оламиз.

*Шундай куй тўқингки, жилолансин эзгу нур,
Кўнгил-байроқларингиз ҳилпираб эркин, мағрур.
Шу қўшиқ қанотида парвозлансин самода,
Ҳақиқий мўъжизани барпо этсин дунёда.*

Инсон иродасининг азмойиши шоира шеърларидаги эҳтирослар, тўлқинини жунбишга келтирган бош омил. Инсон – мўъжизакор, ноёб хилқат. Шахс эрки, ирода-руҳоний эркинлиги ҳам шунчалар муқаддас. Инсон тириклиги-тақдири учун ўзини масъул ҳис қилади. Ҳаёт ғилдирагини ҳамиша инсон ҳаракатга олиб келган. Зулм, қабоҳат, ёлғон ёруғликнинг доимий кушандаси. Адиба бадииятининг

таъсир кучи шундаки, у украин халқининг хуррия-ти билан боғлиқ масалаларини башарий қадриятлар билан уйғунлаштира билганида, ёритишга эришганидадир (“Сукунатга ғарқ бўлган денгиз – Сув юзаси гарчи тинч, аммо тубида пўртана улғаяр бу кез”; “Оҳ, оз тўкилдими тупроққа кўз ёш, Жаҳоннинг ярмини эта олур ғарқ. Бас энди! Қанча ҳам қонмаган бу оч – Дунёда кўз ёши тўкмоқдан не наф”).

Лирик қаҳрамон “На толе, на ҳурлик бермади ҳаёт, Танҳо умид қолди, мен-ла умрбод”, дер экан унинг дардлари ҳам меҳнаткаш, мушфиқ. Умидларин йўргаклайди шуълага ўраб. Қоп-қора булутлар буркаган куёшга қараб, фақат умид-орзулари йиғлайди ўксик. Банда борки, ёруғ ниятлар билан тирик. Лекин қўл қовуштириб ўтириш билан одам ўз муддаосига етиша олмайди. Меҳнаткашнинг толеи-бахти курашлар қучоғида гуллайди. Фақат курашлар тўлқини билан инсон бахт қирғоғига етиб боради. Ушбу бадийий ғоя шоира шеърларидаги эрк фалсафасининг етакчи хусусиятларидан (“Мен қарши чиқаман бўронга танҳо, Чиқмоқчи бўламан курашга танҳо”).

“Нега учолмайман юксак-юксакка?” шеърида лирик қаҳрамон эзгин ҳавасларини табиат хоссалари билан ўзаро муқояса қилади. “Нега учолмайман нурга сероб чўққилар сари?” дея савол бераркан, қайғусида севинч яширин, ғамларидан унади умид. Кўзёшлари кўтарар исён. “Юксакда ўзгариб кетарди қалби, Тоғдан ҳам, ойдан ҳам тиниқ нур олиб”. Бадийий ғояни юзага чиқаришда юксаклик, оқ булут, нур, шуъла унсурлари ўзаро уйғунликда эрк фалсафасини намоён этаётган поэтик образга айланаётир. Оппоқ булутларга тўш урган тоғ чўққилари, юксакликда балқиган оппоқ шуъла, нурга йўғрилган тонг-эрк тушунчаси билан занжирсимон боғлиқ. Яхлит муштракликда озодлик тушунчаси зухур топаётир.

Леся Украинка “Чўпни кўрсанг Хизр бил” деган шарқона ҳикматни эътиқод даражасида билган-англаган, асарлари руҳига сингдирган беназир шоира. Инсон шаъни, шахси, қадрини ниҳоятда юксак рутбаларда алқайди. Инсон шунчалар улуғ яратилган эса-да, нега қулликка маҳкум? Нега зулм-зўравонлик исканжасида вужуди пажмурда?!

Нега қабр ичра туғилдик ахир?!

Наҳот қуллик бордир қисматда фақат?

Гар шундай бўлса биз ўлмакка ҳозир...

Нақадар оғир!..

“Марварид ёшлар”, “Аччиқ кўз ёшимиз”, “Бир дам маъюслик” сингари шеърларида шоиранинг ижтимоий-сиёсий қарашлари, айниқса, ёрқин ифодаланади. Оловда, қаҳрда қоврилган шеърияти зулмга, мутеликка қарши бош кўтаради. Сукунат ҳайқирар, уни тинглаб қол; Азимкор маҳвор туйғулар жўшар. Нечун гулдуракни кутгандай худди... Қушлар жим қолади, туман ҳукмрон? Ҳолимиз ёмон!..

Куйинчак ўй-мушоҳадалари Ватани, халқи, замонаси ва ўзи ҳақидаги ҳақиқатни ошкор этаётир. Бу кўҳна очунда эрк-хурликни ҳеч нарса билан алмаштириб бўлмайди. Унинг ўрнини ҳеч бир нарса тўлдира билмайди, эплай олмайди. Худди Гомер, Данте, Пушкин, Толстой ўрнини ҳеч ким боса олмагани каби. Даҳо ижодкорларни ҳаёт-ижтимоий тараққиёт вужудга келтиради. Ватан-халқ озод эмас экан, шахс ҳам эркинликка етишолмайди. Ёлғиз курашгина инсонни эрк-хурриятга элтади.

Ҳаётдаги ҳар қандай бошлама туйғу маданияти билан кўз очар экан. Фалсафий ғоя гўзаллик туйғусини ҳис этишдан ва гўзалликни ўзича баҳолашдан юзага чиққани монанд. Қачонки, орзу-умид алангаси хиралашса, тафти сусайса, кўзини кул босса – ўша

жойда мутелик илдиз отаверади, дейди лирик қахрамон.

*Сен қайда, эй кўкнинг юлдузи – ҳурлик,
Осмонингдан пастга тушмайсан нечук?
Эркни нондай кутиб бизнинг ер шўрли
Қийналди... Ва ҳамон қуюқлашиб тун
Ҳақиқат-ла яккаш риё қилар жанг,
Аҳволимиз танг!..*

Биз нураган нуроний кексалиқдан эмас, эски дардлар асоратидан ўлиб кетамиз, дейди лирик қахрамон ўкинч билан. Инсон қисматида зулм ҳам шунчалар аёвсиз. Бадиий сўз ҳаётга, воқеликка фаол аралашар экан, зиммасига юкланган чўнг ижтимоий-фалсафий мазмун оғушида яшайди. Қовоқ тўлишса палагини қуритади. Зулм-зўравонлик қанчалик кучланса, унга қарши эрк ҳам шунчалар яллиғланади. Шоира сатрлари эрка ташна ирода қатъиятини ифодалаш баробарида ижтимоий мазмун ила чўғланади. Унинг таъсир кучи, фикр уйғотиш салоҳияти ҳам шунда. Сўз – шундай бир қудратли кучки, у инсон юрагини ғайратлантиради. Вужуд-вужудига сингиган қудратни фикрга, эҳтиросли туйғуга айлантиради. Ақли-шуурини ҳаракатга солади, курашга йўналтиради. Бу – сўз шаклини олган эрк, ҳурлик туйғусидир.

Шоира сатрларидаги ёниқ сўзларни худди нафасингдек ҳис қиласан; юрагинг зарбларидек туясан; гул ғунчасини, куртак тугган новдани ушлагандек, киприкларингни пайпаслагандек ажиб бир сезгини сезасан. Боиси, уларда салмоқли ижтимоий-фалсафий маъно бор. Хусусан, зулм-истибдод маънавий ахлоқсизликнинг аянчли кўринишидир, деган фикрни илгари суради. У жамиятни тубанлаштиради; инсон қадрини оёқости қилган ахлоқсизлик ботқоғига ботиради. Мозийдан маълумки, ҳар қандай салта-

натлар таназзули зулм-зўравонлик асосига қурилган ахлоқсизликдан бошланган. Аянчли оқибатлари шундаки, у жамият онгини жароҳатлайди; илғор тафаккур қўл-оёғини кишанбанд этади. Кўзларига мил тортади. Шоира сатрларидаги фикр исёнининг бир учи ана шу адолатсизликлардан куйиб-ўртанади.

*Бутун халқ, оилам, онам ва иним,
Занжирда инграйди суяги қақшаб.
Украинам тани тилим ва тилим,
Яллиғланиб ёнади оловга ўхшаб.
Занжирни узишга ёрдам берар ким!
Билмайман, танграм!..
Токай шундай бўлур ё қулар тақдир?
Бу заиф қўлларга минг ва минг лаънат!*

Шоира сатрлари чақмоқдек ёниб, жангларда пўлатдек тигдор бўлишига орзуманд. Қуйлари – қиличда чархланган, оловда йўғрилган, яшиндек шиддаткор кескир. Яна, сўзларидан синиққан, эзилган, ҳокисор, ҳоки туроб мутеликнинг ўксик-ўксик йиғиси ҳам эшитилади.

Леся Украинка бирники мингга, мингники туманга қабилида иш тутаётир. Зулм-истибдодга кишанбанд халқнинг эзилган юрак зардобларини, кўз ёши селобларини сўз шаклида айтиш масъулиятини зиммасига оляпти. Халқнинг айби қуллик кишанларига занжирбандлигида, эркин яшашга ҳақ-ҳуқуқи борлигини айта олмаётганида, айтса ҳам нолаларини оғзи гапирса бурни эшитади. Ўз ёғига қоврилиб жизғанақ тортаётганидан, дардига даво топа билмаётганидан Тангридан имдод сўрайди. Ўзининг пажмурда ожиз қўлларига лаънатлар ёғдиради.

Лирик қаҳрамон айбсиз айбдор. Ғам-андухларига шифо топишга ожиз. Бу – зиёбахш зиёли одамнинг зиё истаб ёзғиришидир. Балки, буям бордир. Ва лекин

у чинакам христианликнинг ўзи. Аслида, христианликнинг ўзлик табиати ҳам шунда. Лирик қаҳрамон масъулиятни ўз бўйнига оляпти, елкасига ортяпти. Ҳаётни беҳад севгани учун ҳам уни бор-буди билан қабул қиляпти; ва лекин қулликни сева олмаяпти.

Мутеликда инсон шаъни, қадрини юзтубан қориштирган иллатлар мужассам. Шахс эрки, бу – мўмин банда кўкрагига тегадиган эмин шабода эмаслигини, у курашлар самараси эканлигини англаш, тушуниш ва тушунтириш саодати ҳамдир. Ана шу туйғулар талқинида шоира шеъриятидаги шафқатсиз реализмдан, бадий психологизмнинг кўркем кўринишидан воқиф топамиз. Ҳайратларга чўмамиз. Сатрлар замиридан ёлғизликка банди шоира руҳияти бўй кўрсатаётир. Кўзларига кўшилиб юраги ҳам йиғлаётир. Ана шундай мураккаб кечинмаларни бадий ҳақиқатга айлантириш шоира бадиятининг нурпош хусусиятидир.

Шоира бадиятининг эстетик таъсир кучи шунчалар залворлики, ўқувчи кўз ўнгида мутелик гирдобиди тўлғанаётган халқ аҳволидан тоғ-тошлару дов-дарахтлар, барру баҳрлару жамики борлиқ ачиниб йиғлайди. Афтода аҳволига чора излайди. Бахтсизликнинг мунчалар аянчли қиёфасини бадий гавдалантириш санъати истеъдод эришган бахтдир, десак жоиз бўлармикан? Ваҳоланки, шоиранинг нуқтаи назари бу хил қарашдан анча йироқ. Истеъдод, бу дориломон ҳаёт кучоғида эланиш эмас, асло. Ирода эркинлигига етишиш учун курашда асл бахт мужассамдир, дейди у. Шоиранинг эстетик қарашлари тизимида шахс бахт-саодати масаласи башарий қадрият мақомида акс эттирилади, дедик. Бахт инсоннинг тириклиги бадалида кутган, эришажак яккаю ягона истаги самарасими?! Ҳаётда инсон етишажак юксакликлар пиллапоясида бахт бир поғона. Ҳаёт жараёнларини бадий гавдалантиришда истеъдоднинг асл табиати намоён бўларкан.

Леся Украинка эрк фалсафаси масаласига бағоят кенг ёндошади. Хусусан, зулм-залолат илдизларига чуқур назар ташлайди. Талқин ва тасвирда теранликка интилади. Тириклик инсоннинг бир умр ўз ўлимини излашими, унга етишиш учун талпиниб ўтишими? Ушбу издиҳомда сув келса симиради, тош келса кемиради. Охират остонасида етишгани не эрур? Туғилиш – ёруғликка етишиш фожианинг ибтидоси эдими? Эндигина эркинликка эришдим, деганди. Қуллик, мутелик машаққатларини ҳеч бир зот ўйлаб топган эмаску! Одам насли шунчалик азоб-уқубатларни бир-бирига раво кўради? Бири иккинчисининг бошига соладими? Бани одамнинг бир-бирига қазиган чоҳлари охират саодатига етишиш йўлларида бирими?

Ахир, эркинлик саодати руҳоний покланиш шаклларида бири эмасми? Наҳотки зулм ўлим нишонаси бўлса? Ахир, ўлим дегани қулликнинг ўзгача шаклими? Бандани йўқлик чоҳига тортиб кетгувчи қора куч экан-да. Шу тахлит ижтимоий-фалсафий талқинлар шоира шеъриятида зухур топган бадий психологизмнинг устувор хусусиятидир. Бу борада дунёвий издиҳомнинг диний-ахлоқий тафаккур билан чатишиши бадий синтезнинг кўркем ҳосиласидир.

*Аммо бизлар кўзи очиқ фалаж бўлган кимсамиз,
Қудратли руҳ қалбимизда, вужудимиз ожизроқ...
Биз – номида тамғаси бор бузуқ қуллар авлоди,
Ғурур билмас қул авлоди! Шу гап рост бўлса, демак,
Даҳшат солиб жангга кирган баҳодирлар ким эди?!
Асли кимдан тузган эди қўшинини Спартак?!*

Инсон бахти, толеи курашларга киришда, ўз ҳақ-ҳуқуқларига эга чиқишдадир, деган маъно бадий-эстетик тафаккур замиридан сизиб чиқади.

Драматик дoston ҳадлари

Леся Украинканинг драматик асарларида шахс эрки, халқ озодлиги, инсон – миллат – Ватан тақдири масалалари лиро-эпик йўсинда янада теран тадқиқ этилади. Шоира буюк А.С.Пушкиннинг фожией асар зиммасига юкланажак бадий мазмун ҳақидаги фикрларини ёдга оларкан, драматург диққатидан қочирмайдиган асос хусусида ёзади: “Трагедияда ривож топадиган нимадир ўзи? Асардан кўзланган муддао нима? Инсон ва халқ – одам тақдири, омма қисматини ёритиш... Драматург учун нималар кўпроқ асқотади? Фалсафа, шафқатсиз бешавқлик, муаррихнинг давлат миқёсидаги тафаккури, топқирлик, тасвирда жонли фаҳм, тасаввур-тахайюлда бекаронлик... Ва ҳеч қандай таассубга изн бермаслик лозим-лобидир”.

Леся Украинка ижодида уч омил устувор: шахс шаъни ва қадрияти, эркинлик ва Тангри таоло томонидан бандасига юқтирилган адолатга садоқат, гўзаллик-яратувчилик салоҳияти. Мазкур башарий қадриятларни кўпроқ диний мавзулар асосида таҳлил ва тадқиқ этади. Бу борада адиб ва адабиётшунос Ал Дейч қуйидагиларни таъкидлайди: “Леся Украинка христианлар ва яҳудийларнинг муқаддас китоблари “Библия” билан “Таврот” ривоятлари ҳамда Евангелия афсоналаридаги сюжетларга мурожаат қиларкан, инсон ва халқ тақдири тўғрисидаги ўй-мушоҳадалар илҳомбахш куч-қувват бағишлайди. Христианлик ва мажусийлик ўртасида юзага келган тарихий зиддиятлардан, ўрта асрлар христианлик ҳаётидан жалб этилган образлар билан характерлардан сабоқлар олади; ибратли хулосалар чиқаради. Бироқ бу ўринда чоризм давридаги Украина чеккан ижтимоий ва миллий азоб-уқубатлар ёхуд қадимги яҳудийлик даврида Эллада – Юнионистондаги кулдорлик ўртасида ўзаро қиёсга берилиш ноҳонз. Улар “Вавилон тутқуни”, “Мағораларда”, “Оргия” сингари

драматик дostonларида чуқур ёритилган”¹.

*Кимга ҳам зарур
Азиятга ўзни урмоқ ихтиёр билан.
Эркисизлик-ку қийнаётир шундайига ҳам,
Кимга керак хоч кўтармоқ яна бекорга?
Мутеликнинг юкларидан сабримиз битган.
Мен черковга азоб ва хоч ахтариб эмас,
Умид билан озодликни истаб келганман.*

Неофит қулни хўжайин ва мутеин, зодагон ва қул – тириклик саҳнида ҳукм сураётган тенгсизликлар қийнайди. У ҳаётдан зулмнинг илдизини излайди. Жамиятда одамлар ўртасидаги табақаланиш қаёқдан вужудга келди? Бой ва камбағал қай йўсинда пайдо бўлди? Ўз дардларига даво истаб ибодатхонага бош уриб келишининг боиси шунда (“Пирлар ўз ҳолича кўкларда учмас, Муридлари бошларида кўтаргай абас. Ҳақ-ҳақиқат деганлари топар ижобат, Худованд назаридан этма мосуво. Ҳар кимнинг енгию этаги бе-сабаб куймас” деган умидбахш каломни дилига жойлаган). “Эй, Биру Бор, қодирул Худо, Шафқату марҳаматингдан этмагил дариг”, дея юкинади, меҳробга бош уради. Бу дунёи дун нега номукаммал, деган ўйларда ўртанади (Бу осий, гуноҳкор бандангни кечир: Тошлоқ йўл бир чеккада қолиб, Балчиқдан юарми бўлмаса сўқир?).

Леся Украинка қуллик, мутеликни маънавий зулмнинг ёзув хилларидан бири деб билади. Унинг инсон ботинидаги кечинмалар, ҳис-туйғулар шаклига кирган кўринишларини ҳам кўра олади; бадий сўз қуввати ила жонлантира билади.

¹ Ал Дейч. Драматургия Леси Украинки. В кн: Леся Украинка. Собр.соч. в четырёх томах. III. Драматические произведения. – М., 1956. – С.537.

*Қандай қилиб аччиқ бўлмас азият чекиш,
Қандай қилиб оғир бўлмас ахир уқубат...
Ўзинг асра! Кеча унинг болаларини
Коринфлик бир грекка сотди хўжайин.*

Неофит қул Биру Бор ҳузурини олий эрк даргоҳи, паноҳи деб билади. Ўша саодатга элтгувчи ҳақ йўлни топишдан орзуманд. Епископнинг таъкиди, йўриғи ўзгача: (“Озодликка эришгайсан, шубҳасиз, иним, Бош эгсанг бас дину имон азиятига. Фоний дунё уқубати ила йўл босиб Етишгайсан у мангулик, олий даргоҳга!”). Бироқ азият, уқубатнинг ўзида мутеликнинг муҳри бор, дея англайди Неофит қул: Наҳотки бандаликнинг ўзи бандилик аломати бўлса, дея ёзғиради. Изтироб алангаси тобора ловуллайди. Унинг ибтидо-си бор-у, охири йўқ. Саволлар оғушида жизгинак тор-таверади.

Леся Украинка онасидан ажралган, қул қилиб со-тилган бегуноҳ болаларнинг жолаларини, фарзанд-ларидан ажралган она нолаларини зулмга қарши туғён тариқасида суратлантиради. Неофит қул: Танг-ри дилимизда, ўзимиз унинг уйи-черковда эканмиз, мансабдор руҳонийлар, ҳуқуқсиз бандилар – қуллар бу гўшага қаёқдан келиб қолди, дейди. У зулмнинг ўчоғини изларкан, шўрпешона қуллар қайси пуч-моқда паноҳ топишини билгиси келади (“Биз хилқа-ти олийдамиз сенинг сўзингча, Ундай бўлса, орамиз-да нега қуллар бор, Ва мансабдор руҳонийлар, ҳуқуқ-сизлар бор!”).

Асарда Христиан зодагон, Кекса қул, Неофит қул, Епископ сингари бетакрор образлар яратилган. Дин ва шахс эрки, банда иродаси, дин ва зулм-ҳақсизлик психологиясини ёритишга эришади. Масалага фалса-фий йўсинда жавоб ахтаради. Парвардигор ҳузурида барча баробар экан, “Худойимнинг иродаси бўйича иним, Мен қул бўлиб туғилганман, у бўлса – хожа”,

дейди кекса кул. Айнан ана шу кул ва хожа муноса-
батларидан мутелик кўз очаётир, болалаётир.

*Йўқ, ҳазратга фақатгина қўрққанимданмас,
Азбаройи содиқликдан хизмат қиламан.
Парвардигор иродаси буюрган бун.*

Зодагонга хизматкорлик мутеликнинг айнан ўзидир, деб билади Неофит кул. Унинг кўнглини бир савол ўртайди. Зулм-мутеликни Аллоҳ буюрганми, ва ёки куллик-итоаткорлик банданинг феъл-атворидами? Ҳаётда тенгсизлик кўринишлари беҳад кўп. Улар зулмнинг хиллари. Олам дунёвий зулм асосига қурилганмикан, деган ҳаёлларга ҳам берилади қаҳрамон (“Олий хилқатда ҳам кул ва хожа бор?!”). Даргумонлик зулмнинг нақадар илдиз отганлигидан бир нишона. Неофит кул билан Зодагон ўртасида имон, гуноҳ, виждон, савоб шевалари хусусида баҳс кечади. Олам мукаммал, фақат банда феълига инс-жинс (шайтон) уя қургани боисидан ожиз, фаолияти ноқис.

Шу ўринда яна бир масала юзага чиқаётир. Хайрли иш ёнида фисқ-фасод, куллик ёнида аъламбардорлик мавжуд экан, олам яралганда ана шу хил тенгсизликнинг мавжудлиги недир? Зодагоннинг иддаосида макр яширин. Аллоҳ ҳузурида тенгмиз иккимиз, дейди-ю, кекса кулга хожалик қилади ўзи (“Модомики тенг экансиз, иккалангиз ҳам Нега фақат сен тобесан, нега у эмас”). Нур бор жойда соя бўлгани сингари Хожа билан Кул эгизакми? Леся Украинка бу хил қарашларни кескин рад этади. Хусусан, зулм-мутелик зарурат, эҳтиёж эмас. Бу – ёлғон ақлнинг уйдирмаси. Яхшиликни тотиб кўриш, эзгуликнинг нечоғлик бе-назирлигини ҳис қилиш учун албатта зулмнинг қанчалик ёмонлигини билиб қўйиш керак, деган алдамчи тасаввурларни ҳам инкор қилади. Бойлик билан қашшоқлик эгиз туғилмаган, йўқ. Хожанинг дасти

узун, юлдузларни бенарвон уради. Қашшоқ одам – бечора. Бош кийими тушиб кетса эгилиб олишга ҳам мажоли йўқ. Яланг оёқларига чорик-да.

Бу оламни билиш дегани, қул қилиб сотилган гўдакларнинг шашқатор кўз ёшларига арзирмикан? Эзгу амалларнинг яхшилигини билиш-у, зулм-мутеликнинг ёмонлигини ҳис этиш кимга керак? Қачонки, ён-теварагингда ноҳақлик, тенгсизлик бижғиб-бола-лаб ётса?! Ахир, ожизлик, тенгсизлик, ҳақсизлик заминида бахтни тиклаб бўлармикан?!

*Кўргилик деб айтса бўлар мана бу ҳолни!
Тиланчи чол бўлиб қолдим ёшлигимданоқ.
Кимни қарғай? Кимга лаънат ўқийин ахир?
Ноилождан қарзи учун мени пуллаган
Отамними лаънатлайин? Харидорними?
Ё бўлмаса ушбу бадбахт, қора дунёга
Шўрпешона бўлиб келган онни қарғайми?*

Леся Украинка, инсон ўз тириклиги учун қанчалик бурчли ва масъул экан, оиласи, атроф-теварақдагилар умри учун ҳам шунчалик жавобгар, деган фикрни илгари сураётир. Бурч-масъулият ҳисси эркинлик билан янада тугал ва тўқис. Банда ҳар бир босган қадами, қилмиши учун жавобгар. Христианлик шахс эркини эътироф этаркан, унинг зиммасига катта масъулият ҳам юклайди. Ўзганинг умрига дахл қилиш жиноят билан баробар. Ножўя қилмиш-қидирмишнинг оқибати эса аянчли. Аллоҳ ноил этган эркинлигига рахна солаётир. Яъни, ўз эркини ўзи бўғиб ўлдираётир. Хато гуноҳни эргаштириб келмоқда. Гуноҳга тойилиш эса бандани маънавий эркинликдек бебаҳо ҳуқуқидан мосуво этмоқда. Гуноҳ бандани ўзлигидан, инсоний қиёфасидан ажралишга олиб келади. Шахслик маснадидан айрилган банда қулликка гирифтор. Ўзини-ўзи мутелик-бечоралик чангалига топширмоқда.

Англашиладики, инсон эркин яратилган жон. Онадан эмин туғилиш баробарида Тангри таоло кўнглига эрк нуруни ҳам жойлаган. Хайрли амал инсон шаъни-шахсини қанчалар юксалтирса, ножўя хатти-ҳаракат уни тубанлик ботқоғига ботиради. Яъни, феъли фаолиятини белгилар экан. Неофит кул икки ўт орасида ёниб, адои тамом бўлмоқда. Эркинлигини пуллаган отасини айбласинми ёки уни қўлга кiritган мулкдор-харидорними?! Ўз фарзандини кулликка маҳкум қилган ота зулм этагидан тутди-ку! Ўз айбини бировга ағдаролмайди. Ўз гуноҳидан қочиб ҳам қутила олмайди. Қодир эгам оламни тўқис-тугал яратмаган экан, дея гуноҳини савобга йўёлмайди. Айбини бўйнидан соқит қилолмайди.

Ҳар ким экканини ўради, деган ҳикмат бор-ку! Леся Украинка ижодида, шу жумладан, “Мағораларда” драматик достонида кузатилганидек, шахс эрки, озодлик масаласи дунёқарашининг меҳварини ташкил қилади. Бир шингил озодликка етишган умрнинг кечмишини, инсон тақдирини бадий-фалсафий тадқиқ этади. Эрк – энг олий, мубориз қадриятдир, дея баҳолайди. Неофит кул, банданинг савоб-гуноҳ ишлари эркинликка қанчалик муносиблигини белгилайди, дейди (“Бу дунёда гуноҳ нима – мен билмас эдим. Энди билсам – бахтсизлигим гуноҳим экан. Ўлим мени азоблардан ва кулфатлардан Қутқарар деб ўйлар эдим...”). Банда ўзини қанчалик севса-эъзозласа, ўзгаларга ҳам шунчалик меҳр-шафқат, меҳрибонлик кўрсатиши лозим, дейди. Ҳаётнинг маъзи, тирикликнинг маъноси, бахтнинг барқарорлиги ҳам ана шунда, деган тўхтамга келади. Бу – Неофит кул англаб етган ҳақиқат.

Зулмнинг ўчоғи, залолатнинг илдиши – инсондаги ўз биродарларига нисбатан меҳр-шафқатнинг сусайганида деб билади. Одам насли бир-бирига қаҳри каттиқ бўлиб кетди. Бир кўзинг иккинчисини ўя-

ман, дейди. Ғариблик, бахтсизликнинг бир учи банд аёлғизликда қолишида, ўз ёғига ўзи қоврилишида, деб билади. Одамларнинг ҳамнафаслиги, елкадошлиги ғам-кулфатни бирга бартараф этади. Гуноҳга ботишнинг ҳар қандай кулфатларидан асрайди. Инсон атроф-теварагидагиларга, биродару хешларига меҳр-оқибат, шафқат-муҳаббат кўрсатиши учун, аввало, озод бўлиши даркор. Ирода эркинлигида толеини забун-нигун қилгувчи ҳам, бахтини бутун этгувчи ҳам нур-ёруғлик муждаси бор, дея англатади.

*Менга нафсу нон керакмас, керакмас таскин,
Менга фақат бешубҳаю беҳасад, бедоғ
Севги керак, муқаддас ва покиза севги.
Кўрай дейман ҳеч бўлмаса эрк шарпасини,
Ҳеч бўлмаса менинг ўғлим ёки набирам
Ётсин дейман қуллик сўзи йўқолган кунга.*

Меҳр-муҳаббат эркинликдан туғилади. У – хурфикрлик фарзанди. У ҳар қандай зарурат, манфаат ва эҳтиёжмандликни инкор этади. Банданинг кўнглида гуллаган меҳр-муҳаббат алангаси Аллоҳдан иноят. У шафоат нуридир. Яратгувчининг ўзи кўнглига жойлаган нур-ёруғликнинг мевасидир. Эркин муҳаббат эгасигина мукамалликка муносиб. Қодир Эгам оламини тўқис-тугал яратган. Банданинг қўтир феълию ножўя қадам олишлари ҳаётини қадрсизлантиради. Ёруғ кунларини қоронғуликка чўмдириши ҳам ўз қилмишлари оқибатидир.

*Менга зарра зарурати қолмади, билсанг,
На подшо деб, на ҳоқон деб, на Олимпдаги
Мустабид деб жон беришни истамам мутлоқ.
Фақатгина одамларни муте қилмаган,
Қул қилмаган Прометейга таъзим этаман.
У инсонни ваъда эмас, ўт-оташ билан*

*Нурлантирди, курашларга чорлаб яшади...
Майли, бир зум бўлса ҳамки, қул бўлиб эмас,
Эркин бўлиб, ҳур бўлиб мен яшаб кўрайин,
Озод бўлиб яшайин-чи, Худоларга тенг.*

Зулм – мутлоқ эмас. У банданинг ботинида, қилмиш-қидирмиш юмушлари замиридадир. Хайрли амаллар рўёби бандани ҳамиша саодатли кунларга етаклайди. Эркинлик эзгуликда, бахтга йўғрилган. Зулм – йўқлик дегани эмас. Ҳатто ўлимда ҳам зулмнинг қўли борлигини билсак-да, у бандани фоний тириклиги бадалида табиатидаги номукамалликдан халос этади. Инсоннинг мавжудиятига раҳна солаётган кемтик жиҳатларни йўқотади. Боқий саодатли ҳаётига йўл очади.

Олам – улкан маънолар, мазмунлар маскани, деб билади Леся Украинка. Фақат инсон ноқис, нотугал. Ҳамжинсларига яхшилиқни раво кўролмаганлар, одамларга бахт улашолмаганларгина қаҳрли, зулмкордир деган фикрни ёқлайди. Ҳаётни, тирикликни севишда, кўнгилнинг ёруғлигида эркинлик бор. Ҳур фикрнинг саодатмандлиги ҳам шунда.

Нўъмон РАҲИМЖОНОВ,
филология фанлари доктори, профессор.

 ШЕЪРЛАР

* * *

Суюк диёр, алвидо, Волин,
Қисмат бизни айирди ахир.
Япроқ каби узилиб қолдим,
Олиб кетар ҳайбатли темир¹.

Кўз ўнгимда кўклам барқ урар,
Чаманзорлар ялтирар ажиб.
Қайинзорим шовиллаб турар
Днепр, Случи бўйларида жим.

Сехргардир табиат – омон,
Йўлларимга ёзадир гилам,
Бошларимда зангори осмон,
Жимирлайди беназир олам.

1888

ШЕЪРЛАР

¹ Поезд.

* * *

Қуёш ботар, ул ҳам олур тин,
Қораяди кечалик денгиз.
Зумрад каби беғубор тўлқин
Соҳилларга сачрамас, тилсиз.

Яшил денгиз қўйнига чўкиб
Сўниқ учкун титрарди ғариб –
Турар эди ёниб ҳам ўчиб,
Йироқлардан даъват сингари...

Қаршимда йўл, узун, муаммо,
Ваҳший гирдоб узра ажойиб
Оппоқ қайиқ боради, аммо
Бирон ўтмай бўладир ғойиб.

Учкунлари ёнар ҳам ўчар,
Қон рангида кўпирган макон,
Сўнгги нурин ирғитиб кечар,
Хайр, азиз куним, қадрдон...

ТАБИАТ ҲАҚИДА

Заҳматни ҳам, қувончни ҳам кўп чекдим,
Болалиқдан қучоғингда, табиат.
Бошга қўйдим, она деб этдим ҳурмат,
Қўл кўксимда, болангман, деб энтикдим.

Илоҳий ўт этдинг менга бахшида,
Менга йўлчи юлдуз бўлдинг ягона! –
Излаганим умид – куйим парвона,
Яхшилиқни кўрсатдинг сен яхшида.

Умид нурин сўнишини сезган дам
Қабул этиб олгин ўзинг, табиат:
Қалбим сенга қолдираман мен фақат –
Унга зиё сочсин янги ёнган шам.

1889

ДЕНГИЗ СОКИНЛИГИ

Қоқ пешинда, кун қизиган чоқ
Деразамдан боқаман, ўртоқ.
Осмон тиниқ, тиниқ денгиз ҳам,
Тиниқ қуёш – нурафшон олам.

Бул нурафшон ўлкада, шундай,
Кечар экан умр пайдарпай –
Хаёлларга келмас ҳеч қачон –
Қайлардадир борлиги бўрон!

Денгиз сокин. Элас ва элас
Жимирлайди мавжларни бесас.
Тиниқ сувда сузганда елкан,
Енгил шамол ўйнашар шўхчан.

Ҳа, тўлқинлар сапчир қирғоққа,
Томчилари марварид мисол.
Кимдир қайиқ сулар йироққа,
Мавжлар узра рақс этур ҳилол.

Кимдир қайиқ сулар йироққа –
Аста кесар сувни эшкаги.
Сув қалқийди, қалқиган каби –
Қайиқдаги инсон юраги!

Мен ҳам эшкак эшгим келади,
Қайиқ билан кетсам кўп йироқ.
Қуёш сари сузсам кўп йироқ,
Тўлқинларга бўлиб чин ўртоқ.

Қуёшчиқар томонга бориб,
Қуёшботар томонга қайтсам,
Қуёш ўтган йўллардан ўтиб,
Севинчимни нурларга айтсам.

Қоялардан чўчимасдим ҳеч,
Бўронларга қилмайин парво.
Нурафшон бир ўлкада, балки
Эсламасдим ҳеч бирин асло.

Евпатория, 16. 8. 1890

* * *

Сукут аро мунис хаёлим, –
Қафасдаги қуш каби тутқун.
Етмас озод учмакка ҳоли, –
Аламларда иқболи нигун.

Тургил энди, қўшиғим, уйғон,
Уйғон, синган қанотингни ёз.
Фалакларда чарх ур, бу замон,
Келур денгиз томондан овоз!

Ирмоқ бўлиб отил, қўшиғим,
Ирмоқ билмас қайга борур йўл.
Уч, қўшиғим, чағалай каби,
Ғарқ бўлмакни ўйламас-ку ул.

Шамол янглиғ ёза қол қанот,
Қайнаб-тошгил, эй, ташна кўнгил.
Жавоб йўқдир шамолга, ҳайҳот,
Лекин тўлқин сола олур ул.

Очиқ денгиз, 17.8.1890

МЕНИНГ ЙЎЛИМ

Илк баҳорда йўлга чиқдим ёлғиз ўзим,
Лабларимдан учар эди куй беизн.
Йўл-йўлакай кимга агар тушса кўзим,
Унга томон нидо берди қалбда сўзим;
“Адашмоғим осон, йўлдан ёлғиз юрсам,
Кўрқув бўлмас бир-бировга бўлсак ҳамдам!”

Мен бораман... қўшиқ оқар нақ куйилиб,
Бу куйлардан излама сен бир башорат.
Қўшиқларим янграмайди олам тўлиб,
Лекин кимки кўз ёш тўкиб, чекса захмат,
Унга дейман: “Сенинг дардинг – менинг дардим!”
Йиғисини қўшиғимга қўшиб бордим.

Кўз ёшлари қурий бошлар шафқатимдан...
Эрк, саодат қўшиғини йўлда ногоҳ –
Тинглаб қолсам кўзим ёниб худди шу чоқ.
Аксу садо янграб чиқар дил қатидан!
Шунда қайғу-аламимни бир ён қўйиб,
Эрк қўшиғин янгратаман тўйиб-тўйиб.

Сокин кўкка гар ташласам кўзим қирин,
Янги юлдуз топмоқ орзум йўқдир зинҳор.
Эрку тенглик, қардошликнинг олтин нурин,
Кошки эди булут оша кўрсам бир бор!
Шу уч юлдуз халқнинг умид-орзусидир,
Кўпдан муштоқ ниятининг нақ ўзидир!

Наҳот йўлда умр бўйи тикан кўрсам?
Наҳот сира учрамаса бир боғу роғ?
Наҳот ёрқин мақсадимга етолмасам?
Наҳот йўлда умрим тугаб қолса, эвоҳ?!
Қўшиқ билан бошлагандим йўлни илк бор,
Қўшиқ айтиб тугатаман уни зинҳор!

ҒОЛИБ

Кўп маҳал бўлмадим баҳор мафтунни,
 Сўзига, куйига солмадим қулоқ.
 Бекорга йўлимни тўсди ҳар куни,
 Очилиб-сочилив, сўз қотиб қувноқ.
 “Чақирма бағрингга, – дедим, – эй, баҳор,
 Қудратинг етмайди олсанг сеҳрлаб.
 Табассум, кўркингнинг нима нафи бор,
 Юрагим лаҳаддек ётгач ҳувиллаб?”
 Баҳор-чи, қичқириб деди: “Ана боқ,
 Ҳар нарса амримга солади қулоқ:
 Совуқни унутган ўрмону қумлоқ,
 Чечакка кўмилган дала-қир, ўтлоқ.
 Булутда қутирар момақалдироқ,
 Яшин ялт этади, қуяди сел ҳам.
 Чечаклар барқ уриб яшнар баттарроқ,
 Гўёки нур ичра ғарқдир бу олам.
 Кел, энди яшарсин бу хаста қалбинг,
 Қўшиғим бағрингдан олсин акс садо.
 Ўзига жо қилсин борлиқни таъбинг.
 Юрагинг кўксингдан бераркан нидо!”
 Шивирлаб қатъиян десам ҳам “йўқ-йўқ!”
 Бўлмади! Юрагим ёниб ўт олиб,
 Кўз ёшим тирқираб, қуйилди қўшиқ...
 Эй, баҳор! Охиран сен чиқдинг ғолиб!

14.5.1893

* * *

Сокин кеча, кеча сеҳргар,
Уйқудаги қишлоқ узра тун
Чодрасини ташлади сокин.
Гўё ёнар фалак мунаввар,
Гўё теран кўл узра бу тун
Қоқар оққуш кумуш қанотин.

Оққуш қанот қоққани сайин
Ҳаприқади ятим, бемадор
Бу жанг аро менинг юрагим.
Бу курашда адо бўлдим мен.
Қўшиқ айтгум келур сўнгги бор,
Ўзим учун оққуш қўшиғин.

1894

* * *

Ўз бошимга ўзим савдо солардим,
Йиқилардим болаликда гоҳида.
Турар эдим чиқармасдан бир садо,
Гарчи вужуд титрар қалбим оҳида.

“Қаер оғрир?” – сўраб-суриштиришар,
Сир бой бермай сақлар эдим сукунат.
Мағрур эдим мен болалик чоғида,
Йиғламаслик учун кулардим фақат.

Энди-чи, кўққисдан бир аччиқ алам
Қалтис ҳазил билан таратса овоз.
Тилимдан отилиб кетгудай бўлар
Қиличдай кескир сўз, ҳажв тўла баёз.

Кулгунинг бешафқат кучидан тондим;
Энди унга бўлгим келмайди таслим –
Аввалги ғурурим унутиб тамом,
Йиғлайман, кулишдан кўрққандан асли.

2.11.1897

* * *

Сени интизор кутдим, мени алдама, орзум,
Орта қолди оғир кун, уйқусиз тун карвони...
Бутун вужудим ила сендин шу ўтинч сўзим:
Сўнма, бедор тунларнинг эй, шами шабистоним!

Орзум, мени алдама! Қалбимдаги паймона
Сен билан лиммо-лимдир, сен бўлдинг оби раҳмат.
Мени сендан ҳеч бир куч этолмагай бегона,
На бир азоб, на ўлим соломас энди даҳшат.

Сени деб қанча-қанча орзулардан кечдим воз,
Бошла янги орзуга, кўнглим ром бўлмас асло.
Вақт етди! Дилда исён тўлқинланар беқиёс!
Бу йўлимдан узолмас бўлак ҳеч бир муддао.

Жонга – жон! Шиорим шу! Шу – мақсаднинг аниғи!
Сўзим энди иш билан бўлажакдир муносиб:
Ким денгиздан ўтибди, ғарқ бўлса-да қайиғи,
Мақсадга эришмоқлик унга бўлгандир насиб.

Орзум, аввало, бошда чарх урардинг лочиндай,
Энди ўзим учаман дил парвозга орзуманд.
Нафасимдан ўт чақнаб, баҳорий нур сочилгай,
Шу йўлда ўлар бўлсам, майли, ўлай, розиман.

ИСТАРДИМКИ...

Истардимки, майли, бир дам тўкмай ёш –
Бир лаҳзага қўшиқ бўлиб яралсам.
Шамолларнинг елкасига қўйиб бош,
Шамол бўлиб, садо бўлиб таралсам.

Учаётган қўшиғимнинг забтидан
Титроқ тушса юлдузларнинг розига.
Истардимки, мен айлансам дафъатан
Кенгликларнинг, тўлқинларнинг созига.

Янграр эди орзуларим ўшанда –
Тушларимда аён бўлган бахт-баҳор
Юлдузларнинг жимиридан равшан-да,
Тўлқинларнинг шовқинидан жарангдор.

* * *

Мени сизга ожиз деган ким,
Ким қисматга атади муте?
Қалтирарми ёки қўлларим,
Наҳот сўниқ овозим ўти?

Эшитилган бўлса унда гар
Шикоят ё бирор мунгли сас,
Билинг, кўклам унда солар жар,
У кузакнинг ёмғири эмас.

Гар куз бўлса...
Йўқ бошқа илож –
Кимдир унар, кимлардир сўнар:
Мажнунтол ҳам ёйганича соч
Олтин кузга монанд кийинар.

Қор кўрпаси билан ёпганда
Қиш яланғоч ўрмонни ночор,
Гуллар тобут узра ётгандай,
Қиз ўзидек оппоқ гул сочар.

Илож қанча, яшаб ўтаман
Сукутдаги мавжлардек секин:
Сув бетидек мен сукутдаман,
Денгиз тўлқин кутади лекин!

АЛЛА

Жонгинам, кўзим,
Ой боқар хушқол,
Кўзларингни юм,
Бир зум ором ол,
Кеч бўлди, кўзим!

Тунинг хуш бўлсин,
Кўнглинг хуш бўлсин,
Бу кеч кўрганинг
Ширин туш бўлсин,
Кўнглинг хуш бўлсин.

Қайғурмоқ нечун?
Ким билар бу кун –
Тақдирда не бор?
Балки ёруғ кун,
Балки алам, зор –
Ким билар бу кун?

Кулфатда жаҳон,
Ғурбатда замон,
Бутун эл ношод.
Заҳматда ҳар он
Кечади ҳаёт,
Бутун эл ношод.

Бас, эгдик кўп бош,
Бас, тўқдик кўп ёш,
Шунча қилдик, бас –
Тақдирга бардош,
Йўқ, энди бўлмас!

Жонгинам, кўзим,
Ой боқар хушҳол.
Кўзларингни юм,
Ухлаб ором ол.

Тин олсин бир зум –
Бу мурғак жонинг,
Ухла, жон кўзим,
Келар давронинг.

ГИЛОС

Яшил барглар остидан
Мўралар гилос.
Бўйинг етса, олсанг-у,
Есанг қандай соз.

Ўралашиб болалар
Остидан кетмас.
Узиб олай десалар
Бўйлари етмас.

Чўғдай қип-қизил гилос
Турар баландда,
Кичкина юракларга
Ёқар аланга.

“Эҳ, гилос, тотли гилос,
Асал, новвотли гилос.
Нега пастда ўсмайсан,
Шунга ҳайронмиз, холос”.

“Баландда бўлмасайдим,
Шохимда турмас эдим.
Мени еб қўярдингиз,
Пишиб улгурмас эдим”.

ҚИШ КЕЛГАНДА

Ўтиб кетди кўркам ёз,
Оппоқ бўлди далалар.
Мунғайишиб дарчадан
Мўралашар болалар.
Зерикишар қоронғу –
Уйда ҳаддан зиёда.
Эҳ, не учун совуқ бор,
Қиш бор экан дунёда.
Қорга бурканиб ётар
Дала, ҳовли, том бари.
Изғирин хуштак чалиб
Чиқма, дейди ташқари.
Далада қор остида –
Қолган бечора гуллар.
Болалар қайғуришар
Қайтмас, деб у соз кунлар.
“Қайғурманг, тезда яна
Эсар майин еллар ҳам.
Қуёшнинг зар нурида
Яна яшнайти олам.
Ғунчалар гул очади,
Барг ёзади куртаклар,
Она ер узра баҳор
Сочар минг хил чечаклар”.

ҚУШЧАЛАР НЕГА ҚУВНОҚ

Онасига дер ўғлон:
 “Қиш келмоқда, онажон,
 Қорга бурканган ҳар ён.
 Қушлар куйламас шодон,
 Бари учиб кетарми
 Узоқ ўлкалар томон?”
 “Йўқ” дер ўғлига она:
 “Юрипти-ку, хув, ана –
 Кичкина қуш – югурак,
 Унинг оти синчалак”.
 “Она, у нега кетмас,
 Совуққа парво этмас?”
 “У совуқдан қўрқмас ҳеч,
 Ташлаб кетмас диёрин.
 Аёзда ҳам эрта-кеч
 Кутар гўзал баҳорин”.
 “Қара, она, қарай қол,
 Қушчалар ўйнар хушҳол.
 Қоринлари тўқ каби,
 Ғам-ташвиши йўқ каби,
 Сакраб-сакраб ўйнашар
 Шўх қўшиқлар куйлашар!”
 “Эҳ, ўғилчам, ўғилчам,
 Қушлар шод эмас ҳеч ҳам.
 Сувлари, донлари йўқ!”
 “Бўлмаса нега улар
 Шод бўлиб қўшиқ куйлар?”
 “Оч бўлса ҳам қушларнинг
 Куйлашига сабаб бор.
 Чунки улар ишонар:
 Келар бир кун гулбаҳор”.

ОҚШОМГИ СОАТДА

Куёш оғиб уфққа ботди,
Деразамда кумуш ой боқди.
Пирпиради осмонда юлдуз,
Атроф ухлаб... ғусса юмди кўз.
Боққа чиқиб оламан нафас,
Ой нурида куйлайман бирпас...
У ер қандай тоза, кенг, эркин,
Унутилди ҳамма ғам секин.
Теварак боғ, уйлар қордай оқ,
Сайроқ булбул ўрмонда уйғоқ;
Волиндаги ҳаётдай худди
Ҳаёт қайда бегона юртда?
Она қучган каби ардоқлаб,
Уйларни тун олган қучоқлаб;
Гўё ширин фарзанд бешигин
Тебратгандай аллалаб секин;
Нафас олар баҳорги ел жим...
Юрак тўлар қўшиқларга лим...

МЕНДА ҚЎРҚУВ ЙЎҚ

Чақмоқлар даҳшат қилса,
Бош букарманми?
Ғамлар булути келса,
Тиз чўкарманми?

Эй, булут, қора булут,
Менда қўрқув йўқ.
Тайёрман, қара, булут,
Қўшиқларим ўқ.

Ёмғиринг гўё менга
Маржон билан тенг.
Синиб, бўлинар мингга
Чақмоқ қиличинг.

Ёполмайсан йўлимни
Тўсиқлар билан.
Шод этаман кўнглимни
Қўшиқлар билан.

Чақмоқлар даҳшат қилса,
Бош букарманми?
Ғамлар булути келса,
Тиз чўкарманми?

«МАРВАРИД ЁШЛАР» дан

* * *

Ҳар ёнда кўзёши, оху нола, зор,
Ҳар ёнда тақдирдан нолиш ва армон.
Ҳаммаси, ҳаммаси бефойда, бекор,
Бекорга ғам ичра бош эгдик ҳамон.

Кўп қадим украин қайғусин эслаб,
Ҳар куни, ҳар соат чекамиз заҳмат.
Ҳар куни, ҳар соат ўртаниб, бўзлаб,
Кутамиз кетар деб бошлардан зулмат.

Ярамиз қайтадан ошланар, ёнар,
Битишга қўймайди аччиқ кўзёши.
Кўзёшдан занжирлар баттар зангланар,
Лекин у узилмас тугаб бардоши.

Не фойда йиғламоқ зулм ичра ёниб?
Ўтмишга боқишдан не фойда, нечун?
Яхшиси, қўлларга тиғ, қурол олиб,
Ҳужумга кирайлик порлоқ кун учун!

1890.

ТОНГОТАР МАШЪАЛЛАРИ

Хорғин бу эл узра қанотин
Астагина ёйди қаро тун.
Шамлар ўчган зим-зиё ҳар ён,
Ётар ширин уйқуда жаҳон,
Тун борлиқни қамраган бутун.

Алам чекар ким бўлса бедор!
Ухлаганлар қандай бахтиёр!
Кўзларимга келмайди уйқу,
Атроф жимжит, атроф қоронғу,
Сукут ичра, гўёки мазор.

Кеча узоқ, тоқатларим тоқ,
Гўё туннинг сўнгги йўқ мутлоқ,
Шу тоб бирдан қўринди зиё,
Зулмат ичра касб этиб жило –
Узоқларда порлади чироқ.

Чироқ! Бериб қуёшдан хабар,
Тун бағрини тилкалаб ёнар.
Ёнар, бўлмай уфқлар алвон,
Ёнар, турмай уйқудан жаҳон –
Меҳнат аҳли ёққан машъаллар.

Тўлқин урар қўнгилда исён,
Уйғон, сени иш кутар, уйғон!
Ҳайда туннинг ғафлат уйқусин,
Ёқ тонготар машъалини сен,
Қуёш чиқмай, уйғонмай жаҳон!

ҒАЛАБА

Кўп маҳал бўлмадим баҳор мафтуни,
Сўзига, куйига солмадим қулоқ.
Бекорга йўлимни тўсди ҳар кун,
Очилиб-сочилиб, сўз қотиб қувноқ.
“Чақирма бағрингга, – дедим, – эй баҳор,
Қудратинг етмайди олсанг сеҳрлаб,
Табассум, кўркингнинг нима нафи бор,
Юрагим лаҳаддек ётгач ҳувуллаб?”
Баҳор-чи, қичқириб деди: “Ана, боқ,
Ҳар нарса амримга солади қулоқ.
Совуқни унутган ўрмону қумлоқ,
Чечакка кўмилган дала-қир, ўтлоқ.
Булутда кутурар момақалдироқ,
Яшин ялт этади, қуяди сел ҳам.
Чечаклар барқ уриб яшнар баттарроқ,
Гўёки нур ичра ғарқдир бу олам.
Кел, энди яшарсин бу хаста қалбинг,
Қўшиғим бағрингдан олсин акс садо.
Ўзига жо қилсин борлиқни таъбинг,
Юрагинг кўксингдан бераркан нидо!”
Шивирлаб қатъиян десам ҳам “Йўқ-йўқ!”
Бўлмади! Юрагим ёниб ўт олиб,
Кўз ёшим тирқираб, қуйилди қўшиқ...
Эй, баҳор! Охиран сен чиқдинг ғолиб!

14. 5. 1893

ЎРТОҚЛАРИМГА

Узоқ юртда ўз гўшамдек қадрдон,
Унутмоқ мумкинми у кулба номин.
Ахир, ўша ерда эшитдим ҳар он,
Ҳақиқатнинг ёндирувчи каломин.

Ўшанда аламли саволлар бот-бот
Қаршимда намоён бўлди бетақлид.
Ўшанда айтганди курашчи авлод:
“Бизга басдир, энди сизлардан умид.

Навбат сизларники – эй, донгсиз ёшлар...
Кимсиз ўзи, қайдан? Жавоб беринг бот.
Гўдак йиғисидек мунгли товушлар –
Шу сўлғин товушлар сизники, наҳот?!

Сиз балки, боқасиз ҳаётга лоқайд,
Барига бир жавоб қилмоқ эмас бурч.
Орзу, ўкинч, кўзёш... шуларми фақат?
Қатъий курашларга сизда йўқми куч?

Балки шундоқ ҳамдир?..” Танбеҳни тинглаб
Хўрлик тамғасининг остида бир вақт
Тургандай, қотибман айбимни англаб,
Номусдан тополмай жавобни фақат...

Жимсиз? Ҳазимисиз ўзиздан, ахир,
Аччиқ каломлар ҳам ёқмас, ўртамас.
Ё эзиб қўйганми ситамгар тақдир?
Ё бошқа йўлларга қўйгансиз ҳавас?

Тинчлатинг чолларни. Кўрсинлар улар –
Жанговар йўллардан четда қолмаймиз!
Йўқса, чўчимасдан очиқ ва дадил,
Кексаларга айтинг: “Кутманг, бормаймиз!”

ДЎСТИМГА ЭСДАЛИК

Ким билади, азиз дўстим, тезроқ қиларми насиб,
Яна ўтган суҳбатларга қайтармизми бир карра.
Бугун ўша суҳбатлардан қалбимда ҳислар тошиб,
Сизга ғамгин ўйларимни айтай яширмай зарра.

Ўтмишни гоҳ эсга олиб қизгин суҳбат қурарсиз,
Авлодларнинг хатолари, ботирлиги сўзланар
Ва паришон назар билан шеърларимни кўрарсиз,
Унда сизга ниҳоясиз бир инжиқлик юзланар.

Эсга олинг ёз палласин, юлдузларнинг учганин,
Ўша тунда боғда бўлган унутилмас суҳбатни,
Ўша кеча қўшиқ айтдик билмасдан руҳ тушганин,
Сўнгги жўшқин мунозара ҳаммамизни титратди.

Майли, дейман, шафқат билмас нафрат тўла туйғулар,
Қалбимизни алангадай қуршаганин эсларсиз.
Фидо бўлиб севмаганлар нафратни қайдан билар,
Кўрқоқларда йўқ фазилят бурган эди бизга юз.

Ҳақиқат деб курашганлар тушди қандай ҳолатга?
Эслаганда душманларнинг қилган кирдикорини
Наҳот-наҳот, қалбларингиз тўлиб-тошиб нафратга
Мушт бўлмаса қўлларингиз, айтиб ғурур борини?!

Мен кўрқаман бир нарсадан, бир нарсадан кўрқаман,
Тутқун юрак ўч олмасдан тақдирга тан берар деб,
Агарда ўч олмоқ ҳисси сўнмасайди дафъатан,
Андак бахтли яшар эдик оёқларни узатиб.

Кабутардай ювошлигу зодагон ҳаловати,
Бизга тўғри келмас асло, ўзга бизда шароит.
Ожиз қулнинг қайга борар ақли, панд-насиҳати,
Хўжайинлар бўлармиди инсофсизликдан соқит.

Биз куллармиз, дунёда йўқ биздан серғамроқ одам,
Фаллоҳлар ҳам, бошқалар ҳам биздан кўра бахтиёр.
Тафаккури ёруғликка бошлаш учун анча кам,
Бизнинг эса қалбимизда Прометей ўти бор.

Аммо бизлар кўзи очиқ фалаж бўлган кимсамиз,
Қудратли руҳ қалбимизда, вужудимиз ожизроқ.
Гарчи ҳар бир елкамизда бор кучли қанотимиз,
Ерга қисиб қўйилганмиз, куллардан ҳам тиғизроқ.

Бошпанага, уй-рўзғорга бизлар эга эмасмиз,
Қамоқхона эгалари ҳаммасига хўжайин.
Жулдурвоқи ғарибларга бегона муқаддас ҳис,
Чунки бизлар деёлмаймиз “Уйим – ўлан тўшагим”.

Халқим худди онасидан кўр туғилган йигитдай,
Очиқ кўз-ла, қуёш нурун кўрган эмас ҳеч қачон.
Душман учун ўлимга ҳам кирар ўйламай-нетмай,
Ўз доҳийсин эса ёвга тутиб берар бегумон.

Мардлигимиз қиличдадир, аммо бағри қон бўлиб,
У занг босиб кўпдан бери ётибди қинга тутқун,
Ким ўзини муҳаббатга, халқига фидо қилиб
Яланғочлаб курашларга кирар экан эрк учун.

Биз – номида тамғаси бор бузуқ куллар авлоди,
Ғурур билмас кул авлоди! Шу гап рост бўлса, демак,
Даҳшат солиб жангга кирган баҳодирлар ким эди?!
Асли кимдан тузган эди қўшинини Спартак?!

ЭРК ҲАҚИДА ҚЎШИҚ

Оломон қалин оқар, кўчгандай гўё тутун,
Бошлар узра байроқлар бамисоли чўғ, гулгун.
Тўлғаниб, тўлқинланиб ўтар саф ортидан саф,
Эрк ҳақида қўшиқни барча баралла куйлаб.

“Дўстлар, дадил бўлингиз!”
Нечун мунгли бу сўзлар,
Мотам ноласи янглиғ хаста ва маъюс бўзлар.
Бу оҳангда ҳазинлик, забунлик, ғариблик бор,
Бундай куй билан ким ҳам жангга киролур девкор?

Йўқ, бу эрк кўшиғимас! Бу маҳкумлик нидоси,
Йиғлоқи, дардли дилнинг фарёди, илтижоси.
Эрк деган сўз маъносин англатмайди бу фиғон,
Ғамгинлик, хокисорлик бу сўз остида пинҳон.

“Дўстлар, дадил бўлингиз!” – оғасин дорга йўллаб,
Ини ўгит қилгандай ўлим даҳшатин ўйлаб.
Ё кимдир кўмилган-у тириклай шу лаҳзада,
Барчаси уввос тортиб йиғлашар, дил ларзада.

Ғоят оғир пайтларда яшамоқдамиз ҳозир,
Қизғин курашлар сари интиламиз мунтазир,
Аммо бу куй таъкидлар шу фикрни сар-басар:
“Ёрқин кунларни кўрмоқ сизга бўлмас муяссар!”

Йўқ, бунга парво этманг. Ахир, сизлар ёшларсиз,
Сизлар ўзингизга хос бошқа қўшиқ бошларсиз.
Сизнинг иродангизда мужассамдир улуғ куч,
Мотам нидоларининг таги бўшдир, мағзи пуч.

Иродангиз нуридан ёлқинланар метин саф,
Заҳарли қўшиқлардан сизга йўқдир зарра наф.

Аксинча, бундай куйлар олий ниятни тусар,
Чинакам эрк қўшиғин ўзингиз тўқинг, дўстлар.

Шундай тўқингки, унда жилолансин эзгу нур,
Қизил байроқларингиз ҳилпираб эркин, мағрур.
Шу қўшиқ қанотида парвозлансин самода,
Ҳақиқий мўъжизани барпо этсин дунёда.

КУЙЛАРИМ

Куйларим! Нега сиз чақмоқдай бўлиб,
Жангларда ёнувчи пўлат эмассиз
Ё душман бошини бешафқат узиб
Ташловчи шамшири қасос эмассиз?

Эй, менинг тобланган тиғим – куйларим,
Сизни қинингиздан олсам суғуриб,
Фақат оқизасиз дилдан хунларим,
Ёв бағрин тешмайсиз яшиндай уриб!..

Бағишлаб барча куч, билим, санъатни,
Мен пўлат шамширни чархлайман жангга –
Ярқираб, деворнинг бўлиб зийнати
Турган бу пўлатдан не фойда менга?

Эй, менинг курашга тайёр куйларим,
Биз ҳалок бўлмасмиз беҳуда ҳеч бир.
Балки сиз нотаниш жасур дўстларим
Қўлида бўларсиз душманга шамшир.

Кишанга теккан тиғ чиқарган садо
Душман қўрғонини қўпориб ташлар.
Озод қардошларнинг дардига даво
Бўлиб кураш сари, жанг сари бошлар.

Қасоскор ҳеч қачон жангда енгилмас,
Хужумга кираркан қўшиқ-ла ҳамдам.
Куйларим! Бу заиф қўлларга эмас,
Жасур курашчига ёр бўлинг ҳар дам!

ОМИЛКОР ПАН

Исёнчига бор омадим –
Иноқ яшаб келаман.
Казакларни чорламадим –
Ишни чаппа қиламан.

Ёпирилса оломон,
Дон бўлса талон-торож,
Дарвозам очиб шодон,
Дейман, кел, кимки муҳтож!

Хоҳ олинг аравалаб,
Қоплашай сизга ўзим,
Тарозга қараб олай,
Чамалаб қолсин кўзим.

Молим нақ сизларга боп,
Сиз менинг “тобеларим!”
Вақт келар, қилиб жавоб –
Қайтарасиз қопларим.

Олгани бормам зинҳор,
Аралашсам зиён-да!
Шундоқ олғирларим бор –
Ундиради зиёда.

БИР ДАМ МАЪЮСЛИК

Бахтсизлик ёр, зиндонда туғилган бўлса гар ким,
Ким дарича ортидан кўрган бўлса дунёни.
Турма – бу темир ҳалқа, унда бўғилган тутқун,
Чамбарчас боғлиқдир у, йўқ ажратиш имкони!

Бахтсизлик ёр у кўзга, дунёга келиб кўрса,
Турманинг зах деворин босганин кўкиш моғор.
Бутун олам ўхшарди булут босган самога,
Бутун олам уларга турма ҳовлисидек тор.

Бахтсизлик ёр тутқунга, қисматида эрксизлик,
Оғир занг босиб кетган кишанга шўрлик маҳқум, –
Эркинликка чиқса ҳам, қўлида кишан изи
Эслатади ҳаммага унинг ким эканлигин.

Бахтсизлик ёр уларга, ким тўғри сўз ва одил!
Ишонч деган тушунча кимга азиздир токи,
Тангридан ҳам илтижо этурлар улар дадил:
“Эй худо, одилини юбор ёвнинг ҳаттоки!”

Бахтсизлик ёр бизларга! Майли, номус ва виждон
Биздан юз ўгирса ҳам, майли, ўчиб кетса ном!
Девор вайронасида қолсак ҳам майли, бешон,
Лекин қулар бу девор, қулар қора истехком!

РОМАНС

Қарама сен ойга баҳорда,
Боғ, дала-қир узра порлаган чоғи,
Рашкчи қаллиғингдай ўртаниб гоҳи
Қўрганда сен билан мени, маккора

Тонггача кўз олмай юарди,
Сен буну унутмоқ истайсан,
Қарама сен ойга баҳорда.

Қарама қайинга дубора
Қайғули шохлари чайқалар беҳол,
Ғамгин ўтмиш билан нафас олиб лол
Ғамгинлик уфурар бечора.

Тонггача бизни не қийнади,
Сен буну унутмоқ истайсан.
Қарама қайинга дубора.

3. 2. 1897

МАРВАРИД ЁШЛАР

Оҳ, ўлкам... Бепоен далалар юрти.
Нечун ҳамма ёққа чўкмиш сукунат?
Нечун гулдуракни кутгандай худди
Мунғайган ўрмонда чирқираб фақат
Қушлар жим бўлади... туман ҳукмрон?
Ҳолимиз ёмон!..
Сен қайда, эй, кўкнинг юлдузи – ҳурлик,
Осмонингдан пастга тушмайсан нечун?
Эркни нондай кутиб бизнинг ер шўрли
Қийналди... ва ҳамон қуюқлашиб тун
Ҳақиқат-ла яккаш риё қилар жанг,
Аҳволимиз танг!..
Бутун халқ, оилам, онам ва иним
Занжирда инграйди суяги қақшаб,
Украинам тани тилим ва тилим,
Яллиғлаб ёнади оловга ўхшаб.
Занжирни узишга мадад берар ким!
Билмайман, Танграм!..
Токай шундай бўлур ё кулар тақдир?
Бу заиф қўлларга минг ва минг лаънат!
Нега қабр ичра туғилдик ахир,
Наҳот қуллик бордир қисматда фақат?
Гар шундай бўлса биз ўлмакка ҳозир...
Нақадар оғир!..

1897

АЧЧИҚ КҮЗ ЁШИМИЗ...

Аччиқ күз ёшимиз ғам, андух бўлиб
Қалб устига томиб, ловуллар шу он,
Майли, ловулласа безовта қилиб,
Токи ўртанаркан нолиш билмас жон.

Ўзимизни кулфат яралаган чоғ,
Ҳолдан тойган дилдан кетганда қувват,
Исён кўтаради қафасдаги жон,
Мағлуб юрак туртиб уйғотса фақат.

Исён кўтарганда тоқат қилолмай,
Ғамдан нафратланиб, уйқудан кечиб.
Сўнгги нафасгача урар тин олмай,
Ё ўлар, ё қолар ғалаба қучиб.

Ғалаба ё ўлим – мақсад мана шу,
Бусиз ҳаёт ғариб, ночор, бедаво.
Биз ҳам қўзғаламиз қўзғаларкан рух,
Тақдир бизга қайсин кўрса ҳам раво.

Йиғланг, биродарлар, кам бу ҳақорат,
Қафасда ўртанар нолиш билмас жон.
Сукут ичра юрак тўлғонар фақат,
Майлига, тўлғонсин, ёнсин беармон.

УКРАИНА, ҲАСРАТИНГДАН...

Украина, ҳасратингдан юрак-бағрим бўлди қон...
Эй, жонгинам, оҳ-воҳимдан сенга нима наф тегсин?!
Сенга қандай кўмак берай? Балки кучсиз бу армон
Ё кўз ёшим фойдалидир? Ким билсин...

Қайноқ, аччиқ кўз ёшларим ич-ичимни ўртади,
Ўчмас бўлиб ярасининг изи қолди танамда.
Тотли орзу! Юрагимнинг дард-алами ортади,
Энди унинг шифоси йўқ оламда!

Қанча одам мендек йиғлаб, кўзёш тўкар гирёна,
Шундай экан, қувноқ қуйни айтинг, қайдан оламиз?
Бошимизда фарёд уриб, бўзлаб тургач онамиз,
Ўйин-кулги бизлар учун бегона!

Фарёд урган оналарнинг кўз ёшлари муқаддас,
Дейдиларки, қабр тошин тешиб ўтар бемалол.
Шундай экан, наҳот биздек болаларнинг тўхтамас
Соф, самимий, маъсум ёши бемажол?!

1897

ҚАЙТИШ

Олисдаги орзум, олтин ишончим –
Менинг ўлкам, сенга талпинар кўнглим.
Юксакка учаман, кўрқинч, қувончим...
Қушлар шундоқ тўшар инига йўлин.

Она юртларига қайтаркан улар
Ўзга бир куй тайёр бўлади ёнда.
Зимистон тупроқда у янги куйлар
Яшиндай чақнайди порлаб осмонда.

Шундоқ бўлган эди... Бўлган неча бор,
Мен орзум изладим ўзга элларда,
Ўз юртим бағрида эдим кўп ночор,
Навқирон куч қочган эди диллардан.

Аммо юртга қайтмоқ истаги, иқбол
Мени ўртар эди ўзга қирғоқда.
Интизор кутганим, у интиқ висол
Қайтадан соларди мени қийноққа.

Соқчилар ёнма-ён, ялтирар қурол,
Қовоғи солиқдир ҳар гал чегара.
Юрак берар эди ҳар гал бир савол:
“Уйга қайтйпмизми ёки бадарға?”

Ён-атроф танишдир тамом ҳаммаси,
У эски деворлар – қадрдон ҳоким,
Фикр ҳам эркиндай, зулм чамаси,
Заъфарон бир тусда, қайғуга маҳкум.

Қасос ўти билан қора руҳ малак
Чақмоқ кўзи билан мени тешгудай.
Бургутдек юксакда учувчи тилак
Ноҳақ қилич билан мени кесгудай.

Тилкаланган эди менинг куйларим,
Улар янги куйдай мафтун этарди.
Қўрқувдан тўзғиган эди ўйларим,
Тунда парвонадек ўтда тутарди.

Яланғоч ўрмонда ёмғирда қолган
Одамдай, алашим мени қамчилар.
Қаро тун вужудга бир титроқ солган,
Бағримга кўз ёшим тинмай томчилар.

Яна ёт ўлкани қўмсади юрак:
Абадий баҳори кетмас қўйнида,
Туткунда кушлар ҳам учар жонсарақ,
Куз кунлари жануб – кўклам ўйида!

5. 6. 1892

СФИНКС

Қадимги замонда жануб томонда
Боши-охири йўқ саҳрода ночор –
Бир қул яшар эди аччиқ армонда,
Қисмати аямай қилган эди хор.
Бирдан туғилди-ю кўнглида орзу,
Бирдан назарида ёришди дунё.
Фиръавн ҳукмидан зўрроқ бир туйғу
Ва аҳл қудратин айлади ато.
Либия чўлининг қояларидан
Харсангтош келтир, деб қилди у фармон.
Шундан ҳайкал ясаб, қолдиргин мангу
Келажак асрлар ақлини ҳайрон.
Қул йўна бошлади харсангтошларни
Ҳар бир қатрасига жон нисор этиб.
Ижод ускунаси учкун сочарди,
Қўримсиз тошларга гўзаллик битиб.
Ниҳоят қақраган саҳрода бир кун
Мўъжиза сингари битди кашфиёт.
Иссиқдан тинкаси қуриган шернинг
Ястанган гавдаси эди бу, ҳайҳот.
Арслон гавдасида инсоннинг боши
Тоғ назар-ла турар олдинга қараб.
Истеҳзоли кулгу ўйнар лабида
Гўё сирли жумбоқ, сирли бир шараф.
Даҳшатлироқ эди чўл иссиғидан
Одам бошли шернинг кулиб туриши.
Худо деб атади уни одамлар
Ва сиғинмоқ бўлди ҳамманинг иши,
Ибодатхоналар қуришди унга,
Қурбонлик қилишди нажот, бахт сўраб,
Унинг кароматли иши ҳақида
Ривоят тўқишди гулларга ўраб.
Мадҳ этиб қуйлади уни шоирлар

Ундан олиб гўзал илҳом нуруни.
Олимлар ёзишди сонсиз китоблар
Очмоқ учун унинг мангу сирини.
Бахт рамзи тахминин суриб илгари:
Қуёш, ҳақиқат, деб атадилар гоҳ,
Ҳаёт, муҳаббат, деб атадилар гоҳ.
Аммо ҳаммасидан Сфинкс сўзи
Сирлидир ҳайкалнинг ўзи сингари.

Зелёний Гай. 24. 7. 1900

НЕГА УЧОЛМАЙМАН...

Нега учолмайман юксак-юксакка
 Ўша нурга сероб чўққилар сари.
 Тўлин ой нурида товланиб якка
 Эркин учиб юрган булут сингари.
 Мен кўрган эдим-ку ҳарир булутнинг
 Ерда жилғалардан туғилганини.
 Зўрға кўз илғовчи буғ бўлиб аввал,
 Сўнгра сув юзидан узилганини.
 Чуқур жарликлардан аста юксалиб,
 Қийналиб юксакка интилди тинмай,
 Гоҳ кўм-кўк дарахтлар шохидан ушлаб,
 Гоҳ қирга ёпишди сира тортинмай.
 Гоҳ ён бағирдаги чўпон чайласи
 Ёнидан жимгина ўтди чўзилиб,
 Тоққа чиқаётган одамдай кучин
 Оёғига тўплаб, олдга эгилиб.
 Ниҳоят, чўққига чиқиб олди у
 Ва майин жилмайди кўз ташлаб ойга.
 Чиройли қиз каби яшнаб турарди,
 Менинг хаёлимдай тўлиб чиройга.
 Ким энди кўнглига келтира олар
 Жилғадан туғилган булутча шу деб.
 Водий узра қанча машаққат чекиб,
 Гўзал бўлганини чўққига етиб.
 Тоғлар, баланд тоғлар, тубсиз жарликлар,
 Нега интиламан сизга шунчалик?

Нега сизни шунча ғамгин севаман,
 Сизни сургим келар кўзга шунчалик?
 Кўнглимни банд қилган оқ чўққингизга
 Наҳот чиқиш менга насиб бўлмаса.
 Нима қилай, йўқдир менинг қанотим,

Нетай, бургут каби парвоз қилмасам.
Энг баланд чўққида шашқатор йиғлаб,
Армон кўз ёшларин тўкмоққа чанқоқ –

Юрагим тўрида асраб юрганим,
Обиҳаёт дея аталган булоқ –
Кўз ёшларин тўксам, бўшаса қалбим,
Ундан менинг руҳим кўтарса исён,
Оғир қайғу билан отланса йўлга,
Мангу яшнаб турган чўққиға томон.
Қадам етмайдиган тоғлардай бўлиб,
Чўққи олислардан ташланар кўзга,
Мен фаҳат хаёлда бораман учиб,
Истагим йўқ ўша чўққидан ўзга.
Шунда балки руҳим эркин булутдай
Атрофга боқарди беғубор кулиб,
Юксакда ўзгариб кетарди қалби
Тоғдан ҳам, ойдан ҳам тиниқ нур олиб.

Буркут. 4. 7. 1901

ТОПТАЛГАН ЙЎЛДА

Топталган йўлда юрмоқ менга кўп оғир,
 Подани эслатади бунда одамлар.
 Гул ўсмас, битмас ҳатто чақир тиканлар,
 Топталган йўлда юрмоқ менга кўп оғир.
 Гоҳ чақириб, гоҳ имлар олис чўққилар,
 Қирмизи шафақ унда ёнғиндай гўзал,
 Ўша юксаклик сари бир истак ундар,
 Қистайди ўз бурчингга қилгин деб амал,
 Бургут ҳам ўзига ин қўйишдан ожиз –
 Юксакка қизил байроқ ўрнатгим келар,
 Шу истагим мени тинч қўймасдан ҳаргиз
 Чўлу қирлар ошгин деб безовта қилар.
 Тоғдаги шаршарага қулоқ солиб жим,
 Тубсиз жарликка боқиб тарқаса ғуссам,
 Шошқин жилғалар билан баслашиб бирга,
 Қўшиқ айтиб шу тоғлар сукутин бузсам,
 Йўлбошловчи керакмас байроқдан ўзга,
 Қалтис йўлларда ўша суясин фақат.
 Майли, ўжар шамоллар йўлимни тўсса,
 Майлига, дуч келса ҳам қанча машаққат.
 Ярим йўлда қор, бўрон жафоси келса,
 Аччиқ қисмат таънаси бўлиб бошимга,
 Армон билан йиқилсам агарда беҳол.
 Мунгли жарангламасин ҳеч бир черковда –
 Аза эълон қилмасин ҳеч бир қўнғироқ,
 Майли, фақат куйласин эркин, шўх шамол,
 Майли, қутурсин бўрон ўйнаб, айланиб,
 Майли, қор юлдузлари бўлсин парвона.
 Совуқ лаблари билан устма-уст ўпиб,
 Меҳр тўла кўзимни қўйсинлар ёпиб.

ФОЖИА

Баҳодир йиқилди жанг қизигида
Ва сизди беаёв ажал боққанин.
Қўлин маҳкам босди у ярасига
Камаярми дея қоним оққани.

Қаср равоғидан боқарди гўзал,
Баҳодирни жондан севган малаги.
Кўрди-ю, ёрининг рангин шу маҳал,
Ҳол сўраб юборди чўри-малайин.

“Бекам чорламоқда қасрга, жаноб,
Жанггоҳни тарк этинг демоқда тездан,
Йўқса, бунда бўлар ҳолингиз хароб –
Қалъага тез бориб, дам олинг бир дам.

Ярангизни ҳарир шойига ўраб,
Ҳаётбахш доривор, малҳам сурамиз.
Минорада оппоқ, юмшоқ тўшаклар,
Ҳаммаси мунтазир, сизга, тўрамиз”.

“Азизим, раҳмат айт мендан хонимга,
Сени юборибди меҳри товланиб.
Ташаккур ҳабибам, меҳрибонимга,
Мангу қолар унга кўнглим боғланиб.

Агар бир дақиқа ечсам совутим,
Оқиб тугар эди вужуддан қоним,
Тугарди шу билан ёвга човутим,
Маҳшарга ошиқиб учарди жоним.

Шундай яралар бор ёруғ оламда,
Уларга кор этмас ширин сўз, малҳам.
Бундай яраларнинг давоси – тандан
Пўлат совутларни ечмаслик бир дам”.

“Тақсирим, бу сўзлар гўзал бекамнинг
Гулдайин қалбига етказар озор”,
“Гар бўлса кўксида қалби, эркамнинг,
Гул янглиғ титрасин, майли, айтгил, бор”.

Кимполуна, 6. 6. 1901

ХАРОБАДАГИ ЁЗУВ

“Шоҳлар шоҳи, қуёш ўғлиман,
 Тикладим бу мақбарани ман.
 Йиллар ўтар, замонлар ўтар,
 Халқлар мени ёдида тутар.
 Менинг исмим...” шу ерда тамом –
 Ўчиб кетган ёзувдаги ном.
 Ёзув ўчган. Тилсиз девор жим.
 Шоҳ исмини билолмас ҳеч ким.
 Ким ўчирган!
 Ё бирор подшо,
 Асрларнинг қўлимикан ё?
 Ҳеч ким билмас...
 Давом этар хат,
 Хаттот қўли ишлатиб санъат –
 Подшоҳдаги зўр шавкату шон –
 Таърифини қилади баён.
 Мана, тахтда ўлтирар подшо,
 Эл қўлида зар, гавҳар, мато, –
 Совға элтар шаҳоншоҳига,
 Шоҳ боқмайди элнинг оҳига.
 Оёғига сочилади дур
 Пар қўйнида ўтирар мағрур.
 Қотил юзи Тутмесга ўхшар,
 Қарашлари Рамзес¹га ўхшар.
 Мана, қўлин кўтарди ногоҳ
 Маҳрамларнинг сочин тутди шоҳ.
 Кўзларида бир дунё қаҳр,
 Эл устидан кўтарди шамшир.
 Мана, ўтиб борар саройдан
 Ғазабли бир қўл силташ билан,
 Одамларни осиб боради,
 Ўликларни босиб боради.

¹ Тутмес, Рамзес – Миср шоҳлари.

Халқни оғир юмушга йўллар,
 Халқни қонли юришга йўллар.
 Денгиздаги тўлқин сингари
 Оқиб келар одамлар бари,
 Кўплар жангда бўлади қурбон,
 Зўр қирғинда қолганлар омон
 Мисрнинг ўт – жазирасида
 Оғир ишда берадилар жон.
 Шоҳ қулларга юбориб ажал,
 Қурмоқ бўлар ўзига ҳайкал.
 Ер қазийди, тош йўнади қул,
 Тупроқ ташиб, лой қилади ул.
 Ғишт қуяди, кўтарар девор,
 Иссиқ кунда чекади озор.
 Деворларга ўйиб солар гул,
 Тинмай ишлаб тер тўкади қул.
 У Мисрнинг зўр офтобида
 Мангуликка тиклар обида.
 Мақбаранинг девори узра
 Ўйилган ҳар нақшу ҳар суврат –
 Ҳаттоки тош тилга кириб дер:
 “Мени қурган Миср халқидир!”
 Подшо ўлган беному нишон,
 Эсламайди ҳеч ким ҳеч қачон.
 Номи тилга олинмас мангу,
 Ундан қолган фақат шу ёзув.
 Шоҳмас, бериб тошларга сайқал –
 Халқ ўзига тикламиш ҳайкал.

28. 8. 1904

ИЕФАЙ¹ ҚИЗИ

Рухсат бер, эй ота, тоғларга кетай,
 Тоғларга сепини ёйибди баҳор,
 Бодомлар гулини сочади еллар,
 Ёмғирдек устимга тўкилсин улар,
 Ёшлигим ачиниб йиғласин зор-зор.

Дейдилар, шу тоғдан кўринар яққол
 Юртимиз жамоли. Боқай сўнгги бор.
 Шу қисқа умримда кўргандан кўра
 Томоша қилолсам кўпроқни зора!
 Сўнг марта қуёшга туриб яқинроқ
 Алвидо айтайин: “Хайр, эй қувноқ!”

Рухсат бер, эй ота, кетай тоғларга,
 Ёру дўст, қизларни олайин бирга.
 Ўлимим олдида севганимсимон
 Уларни ҳеч қачон севмадим, инон.
 Кўзёшсиз эслаймиз қизлик онини,
 Қўшиққа тўлдириб тоғ осмонини.

Қизлигим орзусин гулларга бериб,
 Эркини елларга сочиб келаман.
 Ҳаваслар тўкилгай гул барги бўлиб,
 Уйларим элларга сочиб келаман.

Кел энди, қаҳри тош, шу совуқ тупроқ
 Қўйнига жасадим бера қол тезроқ.
 Тоғларда янграши лозим қўшиғим,
 Ел, қуёш, баҳорга бўлгай тортиғим.
 Қонимни ер шимар, қайнар қўшиғим...

¹ Иефай – Бани Исроил судьяларидааи бири. Жангда ғолиб чиққанида ўз қизини Худо йўлига қурбон этади.

Рухсат бер, эй ота, тоғларга кетай,
Қайтмас деб чўчима, қайтаман, албат.
Бу ширин ҳаётни қандай тарк этай,
Менда йўқ уни тарк этгудай қудрат.

Қайтаман, амрингга итоат этиб,
Сўнг бошим болтангга бераман тутиб.
Биламан, ҳаттоки, юз йил яшасам,
Тоғларда видолаш чоғидаги дам –
Сингари ҳаётим тотли бўлмайди.
Қўшиғим бунчалик янграб елмайди.
Шу онни инъом эт, эй, жоҳил отам!

Бошига бемахал тушган қийноққа
Мардона дош берсин қизгинам десанг,
Кўзида ёш билан боқмасин тоққа,
Қуёшга “Хайр!” айтсин беалам десанг,
Лаънатлар ёғмасин ўзимга, Ҳаққа,
Кишилар шаънига десанг, сен атай
Рухсат бер, эй ота, тоғларга кетай!

1905

САҲРО НАФАСИ

Чўзиб-чўзиб саҳро олар қайноқ нафас,
Бир нафаски, тоза, эркин ва муқаддас.
Олтинсифат қумлар ётар қилт этмасдан,
Гўё Ҳамсин замонидан қолган қасддан.

Фаллоҳ яшар эркисизликда умрбўйи,
Тақир саҳро ичра унинг ғариб уйи.
Тўда-тўда турист юрар ўлка бўйлаб,
Гўзал-гўзал боғлар ошиб, тарих сўйлаб.

Фаллоҳ кучли! Ўзгаларга тиклар бино,
Раҳларига нақш ўяди қўйиб бино!
Ана жулдур кийимини ўйнаб еллар,
Бироз терин қотирар-у, яна елар.

Қайтиб келар, яна кетар, яна келар...
Саҳро эса оғир-оғир нафас олар!

1910 йил, март. Миср

ШОНЛИ КУН

Биргина у эмас фидойи ошиқ,
Украина бахтин ўйлаган кўплар.
Шоирлар тўқиса жарангли кўшиқ,
Суратда дардини сўйлаган кўплар.

Илғаб унинг қувноқ кулгуларини
Ўйин, табассуми эрмакларидан,
Нафис гулчамбарлар тўқилар эди
Содда, аммо ўлмас эртакларидан.

Биров яхши кўрар унда ўтмишни,
Биров ёшлик излар ҳайратга тўлиб,
У эса онани севган боладай,
Юртини севганди биринчи бўлиб.

Майлига, онаси кўримсиз кекса,
Камбағал, ёввойи, бахтсиз бўлса ҳам
Ва лекин фидойи ўғлига эса
Ҳеч кимса эмасдир ундан муҳтарам.

Онаси қоронғи зулматда ёлғиз,
Чала ўлик бўлиб алаҳласа ҳам,
Йигит юрагида ловулар севги,
Тузалмас ярадай унга йўқ малҳам.

Дайди дон-жуанлар қилиқларининг
Қанча-қанчасини кўрмади ватан.
Кечга томон бари қайтишар эди
Тонгда қасам ичиб берган аҳдидан.

Унинг туҳфасини олиб шошдилар
Дарҳол бошқасига сажда қилмоққа,
Асло ярамайди бундай одамлар
Муҳаббат йўлида фидо бўлмоққа.

Биринчи ошиқнинг қалбида ҳамон
Тузалмас ярадай ўша муҳаббат,
Дардига бефойда излади дармон,
Аммо ҳеч қилмади унга хиёнат.

Жабру ситамларни енгди мардона,
Фарзандлик меҳрининг кучи, қудрати.
Севги – ўт, юраги – бир оташхона,
Шу ўтни ўлим ҳам ўчиролмади.

1911

УЛКАН БАҲОДИР ҲАҚИДА ЭРТАК

Ҳали гўдак эканман,
Тинглаганман бир эртак.
Бир бор эшитганман-у,
Ёдимда кечагидак.

Уни қишлоқ боласи
Қилган эди ҳикоя.
Шу сабаб эртагимдан
Излаб ўлтирманг ғоя.

Содда қилиб сўзлаган,
Қишлоқ боласига хос,
Менинг айбим эртакни
Шеърга солганман, холос.

Биз боғда ўлтирардик,
Сухбат қуриб ўша кун.
Оқшом уфқ қўйнида
Ўт ёқар эди гулгун.

Шамолда тебранарди
Бошимиз устида нок.
Не учундир ўша кеч
Кўнгиллар эди ғамнок.

Ака-сингиллар каби
Ўлтирардик ёнма-ён.
Дилларда қўрқув эди,
Юракларда ҳаяжон.

Ҳар бир соя бизларга
Даҳшат соларди бу дам.
Чўчиб боқардик ҳатто
Майсалар тебранса ҳам.

Ҳаттоки қари нок ҳам
Сеҳрли туюларди.
Шитирлаган япроқлар
Сўзлашгандай бўларди.

Баланд-баланд тераклар –
Гўё бир мақсади бор –
Бизга қарши турарди
Сафга тизилиб қатор.

“Булар бари, – дер Лаврин
(Дўстимнинг номидир бу), –
Ўша улкан баҳодир –
Устида ўсар мангу.

Бир замонлар бағоят
Кучли эди баҳодир.
Ҳар қандай кишанларни
Пора қилмоққа қодир.

Уни енголмас эди
Бу дунёда ҳеч бир куч,
Лекин бир сеҳргарнинг
Ғазабига келди дуч.

Сеҳргар ўтга ёқмай,
Сувга чўктирмай уни.
Улкан паҳлавон сари
Юборди тинч уйқуни.

Уйқу – ором, дейдилар.
Йўқ, бу уйқу бир офат.
Ундан улкан баҳодир
Чекди қанчалар кулфат.

Бир зум тин олай, дея
Ёнбошлади паҳлавон.
Неча асрлар ўтди,
Ухлаб ётади ҳамон.

Уйқусида неча бор
Уни босди маккор ёв.
Этларин пора қилиб,
Қонин сўрди беаёв.

Қўл-оёғин душманлар
Банд этдилар кишанга.
Зулукдай ёпишдилар
Ёвузлар мажруҳ танга.

Ҳаттоки юрагига
Қўллари етган замон –
Дард чекиб ётаверди,
Уйғонмади паҳлавон.

Фақат сўнгсиз оғриқдан
Қошларини чимирди –
Ўрмонлар, боғлар бўйлаб
Даҳшатли шамол турди.

Баъзан оғриқ зўр келиб
Қимирлаб қўйса хийла,
Титроқ босар зўр танни
Бошланарди зилзила.

“Биз сендан қўрқмаймиз” деб
Ёвузлар қувонади.
Аммо ўлкам – баҳодир –
Тез кунда уйғонади.

Кўзғолади ўрнидан,
Янчади душманларни.
Парча-парча қилади
Зарб билан кишанларни.

Унга азоб берганлар
Кулга айланар шу он..."
Бола жим бўлди. Дедим
Юрагимда ҳаяжон:

"Қачон уйғонади у?"
"Аниқ айтмоқлик маҳол.
Балки бир йил, балки кўп,
Лекин юз берар бу ҳол".

Шу пайт шамол кўзғалиб
Дарахтларни силкитди.
Кўрқиб кетган қушлардек
Уй-уйга қочиб кетдик.

Эй, менинг она юртим,
Эй, севикли диёрим,
Шу эртак ёдга келар
Сени эсласам доим.

БИР СЎЗ

Юртимизга учта мусофир –
Келган эди. Улар йўқ ҳозир.

Бири дардманд эди, нозикроқ,
Вафот қилди келган куниёқ.

Алаҳларди. Тотимади туз,
Лабиди қор, манглайида муз –

Азоб ичра шўрлик берди жон,
Бири кетди – билмадик қаён –

Ватанига балки йўл олди...
Учинчиси шу ерда қолди.

Ўтирарди уйида ёлғиз,
Тез-тез йўқлаб турар эдик биз.

“Ўтиринг” деб таклиф қиларди,
(Бизнинг тилни бир оз биларди).

Ўтирардик, чой берар эди,
Ўт ёнидан жой берар эди.

Берар эди не сўрсак тездан,
Аямасди борини биздан.

У китобга, биз унга қараб
Ўтирардик узоқ жим – бегап.

Ўтирардик зериккунча го,
Қолдирмасди тунашга аммо.

Сўрар эди энди кетмоқни,
Кўрсатарди битта бармоқни.

Кўрсатарди ва турарди тек,
Қолай дея ёлғиз – бармоқдек.

Қолдирмасак шунда ҳам якка,
Ҳайдар эди бизни йўлакка.

Урмас эди – ҳайдарди фақат,
Асаблари қайнаб баъзи вақт.

Бақирарди ер тепиб, аммо
Урмас эди бизларни асло.

Биз билмасдик бунинг сабабин,
Нечун, кимга сочар ғазабин?

Жинни десак жинни эмас у,
(Жинни китоб ўқимайди-ку!)

У кўп нарса биларди, ҳатто –
Қайдан-қайга оқади дарё.

Қайси дардга қандай даво бор,
Ўларми ё қоларми бемор...

Донишмандга ўхшар сўзидан,
Бир кун сўрдик унинг ўзидан:

Оқилмисан, деб ё тентакми,
Ватанингда ҳамма сендакми?

Аста кулиб қўйди жавобан,
Лекин ожиз эди жавобдан.

Фикрин тўлиқ баён этгали
Тилимизни билмасди ҳали.

Кунлар ўтиб ўрганди кам-кам,
Баъзан айтар эди қўшиқ ҳам.

Кўп нарсани ўрганди, фақат
Қилолмасди совуққа тоқат.

Изғириндан қўрқарди жуда,
Ўтирарди кўпинча уйда.

Лекин шимол ёғдусин ҳар дам
Кузатарди совуқ бўлса ҳам.

Ёқар эди унга бу ёғду,
У томонда бўлмас экан бу.

Ўлкасида қишда ҳам ҳатто
Қуёш кўкдан сочаркан зиё.

Ўсар экан унинг юртида
Биз билмаган турли хил гиё.

Кўп нарсалар бўлар экан-у,
Бизга сўзлаб беролмасди у.

Тушунувчи одам йўқ эди,
Бизда шундай сўз ҳам йўқ эди.

Бизга боқиб ўйчан нигоҳи,
Ўз тилида сўзларди гоҳи.

Баъзиларин сақларди ёдим,
Унутибман, эҳ, қариб қолдим.

У пайтлари ёш эдим, ўктам,
Йигит эди навқирон у ҳам.

Ёш эди-ю, қўйганди соқол,
Касал бўлгач, худди қари чол –

Белигача ўсиб тушди у,
Кенг қўксини тўсиб тушди у.

Бетоблигим боиси, дерди,
Маскан этдим бегона ерни.

Еб-ичарди, кун сайин, бироқ
Сўнар эди худди шамчироқ.

Авваллари кўп чўмиб ўйга,
Киритмасди бизларни уйга.

Зериктириб ёлғизлик уни,
Ўзи кириб келди бир куни.

Неларнидир сўйлади бизга,
Ўз тилида куйлади бизга

Хонамизни куйга тўлдириб.
Тушунмасдик. Тинглаб ўтириб –

Кўзимизни тортибди уйқу.
Бир вақт кўрсак ҳамон шунда у

Ўтирарди, юм-юм йиғларди,
Не учундир бағрин тигларди.

– Ким қўнглингни оғритди сенинг?
– Ранжитмади, йўқ ҳеч ким мени –

Шундай, дея қўзғалди аста,
Бизникига келмади қайта.

Бизлар бориб кўриб турардик,
Аҳволини сўриб турардик.

Ташрифимиз келмасди малол,
Бизни қабул қиларди хушҳол...

Гоҳи йиғлаб, гоҳи куларди,
Бизга недир айтмоқ бўларди.

– Айтсам эди бу сўзни кўнгил –
Ёришарди, тортарди енгил.

У. қанчалар табаррук менга,
Агар уни берсалар менга,

Шифо топиб бир умр дардим,
Яшарардим, бардам бўлардим.

Биз сўрадик – у балки гиёҳ
Балки емиш, балки кийим ё

Бирор қушми, ё бирор ҳайвон,
“Йўқ” дер эди бош чайқаб, ҳайрон

Яна дедик: ё отанг, онанг,
Аканг, синглинг, бирор ҳамхонанг

Бўлмоғини истайсанми ё
Кўрсанг дардинг топарми шифо?

Сен айтмоқчи бўлган сўз шудир,
Бош чайқайди мусофир, “йўқ” дер.

“Бўлса эди улар ҳам бунда,
Уларни ҳам кўрсам тутқунда,

Яна кўпроқ азоб чекардим,
Яна зиёд бўларди дардим”.

Тушунмаслик жуда ёмон-да!
– Айт, кўпмиди у сиз томонда.

Сизда бор-у, бизларда йўқдир?
Ўйлаб туриб у яна йўқ дер.

– Биз ёқда ҳам афсус жуда кам,
Курашамиз шунинг-чун биз ҳам.

У ҳаммага ёр бўлсин деймиз,
У ҳаммада бор бўлсин деймиз.

Шунда дедим мен, сизларда нон
Биздагидек камдир бегумон.

Йўқ, йўқ, дер у. Айтайлик одам
Ўтовидан чиқмоқ бўлса ҳам

Чиқолмаса, бўлса бу маҳол
Сизда қандай аталар бу ҳол?

Баб-баробар жавоб бердик биз:
– Ўтиради ўтовда деймиз.

Ўтов эмас, дейлик бошқа ер!
– Ким “далада”, ким “ўрмонда” дер.

У ўтирар ерга тикиб кўз,
Билолмаймиз, не экан бу сўз?

Тушунтирмоқ бўлар у яна –
Мисол учун, айтайлик, мана,

Қушни этиб қафас тутқуни,
Сўнг чиқариб юборсанг уни,

Қуш нимага чиққан бўлади?
Хўш, нимага чиққан бўлади?

Сизда қандай аталар бу сўз?
– Учар деймиз далага, сўзсиз.

– Йўқ. Хўш сени қамаса тойон...
– Тойон мени қамамас аён,

Қарзларимни тўлайман доим.
У жавобан кулди мулойим:

– Сени эмас, дейлик, бошқани,
Қамаб қўйса, айтинг-чи, қани,

Очликданми, ташналикдан ё
Бўлар унга қоронғу дунё.

Қўймасларми ихтиёрига,
Кетолмасми ўз диёрига?

Истаганин қилолмасми у?
– Нечун унга дунё қоронғу?

– Сўраш керак унинг ўзидан, –
Деди отам. Унинг сўзидан –

Хурсанд бўлиб кетди мусофир,
Гапин давом этди мусофир:

– Гар одамга толе бўлиб ёр.
Не истаса бўлса ихтиёр,

Тура олса хоҳлаганида,
Юра олса хоҳлаганида.

Хуллас, ҳар не қила олса у,
Сизда қандай аталади бу?

– “Юрмоқ”, “турмоқ”, “ишламоқ”, “чопмоқ”...
(Қандай қийин бу сўзни топмоқ!)

Маъюс боқди бизга бир жуфт кўз:
“Сизнинг тилда йўқ экан бу сўз.

Аммо бўлсин бу сизга аён,
Сиз эшитинг, мен қилай баён”.

Сўзин тинглаб жим ўтирдик биз,
Зерикканмиз гарчи ҳаммамиз.

Ахир касал эди у одам...
– Мен истардим ҳар нарсадан ҳам,

Юра олсам қайда хоҳласам,
Тура олсам қайда хоҳласам.

– Қизик, – дедик, кулдик, – эй одам,
Йўлларингни тўсарди ким ҳам?

Бороласан истаган ёққа,
Балиқ тутмоқ учун қирғоққа,

Ўрмонга ҳам бора оласан,
Совуқ бўлса уйда қоласан...

Чой қўясан, ўқийсан китоб,
Ўз уйингда гўёки жаноб.

Ҳеч ким сени ғазабга олмас,
Ҳеч нарсангни тортиб ололмас,

Нима боис, айт, бу зорингга,
Ким қўймайди ихтиёрингга?

Бизми?

– Йўқ, сиз эмас, албатта.

– Тойонми? (У бу ерда катта.)

Ҳали-бери келмас биз томон,
У келгунча сен ўзингга хон.

Не хоҳласанг қилавер-да, биз –
Сени унга айтиб бермаймиз.

– Тушунмайсиз, нетай, – дерди у, –
Мен қайга ҳам кетай, – дерди у.

Йўл бермаслар кетмоққа. Мана –
Менда йўқдир... ўша сўз яна, –

Деб мусофир чуқур тин олди,
Сўнгра узоқ жим бўлиб қолди.

Шундан буён ўтди кўп замон,
Аммо у кеч ёдимда ҳамон.

Ҳамон била олмайман, нечун
У дарғазаб эди ўша тун?

Гоҳи йиғлаб, гоҳи куларди,
Бизга недир айтмоқ бўларди.

Кипригига илинмай уйқу,
Ўша сўзни излар эди у.

Ахир сўзлар кўп-ку дунёда,
Қилай деса фикрин ифода –

Топсин эди бошқа сўзларни,
Йўқ, у фақат шуни изларди.

Айта олмай сўзин у одам,
Бир кун ўтди ёруғ дунёдан.

Ўлар экан бошида турдим,
Ўша оқшом бемордан сўрдим:

– Сўйла, дардкаш бўлмоғинг нечун,
Шундай ёшда сўлмоғинг нечун?

Ё бировдан касал юқтирдинг?
Бизнинг юртни кўп совуқ дердинг.

Ёки аёз енгдими сани,
Ёки очлик, сўйлагин, қани?

– Сабаб сизга сўзлаганим у,
Умрим бериб излаганим у.

Ўша эди менга сув, ҳаво,
Ўша эрди дардимга даво.

Ўша эди томиримда қон,
Ўша эди юрагимда жон.

Унинг номи йўқ экан бунда,
Ўлмоғимнинг боиси шунда.

Шундай, дея бу кеч сўнгги бор
Ўкраб-ўкраб йиғлади бемор.

Шунда мен ҳам йиғладим бирга,
Мен ҳам бағрим тиғладим бирга.

Шундан буён ўтди кўп замон,
У мусофир ёдимда ҳамон.

Ёдимдадир ўша зангоркўз,
Хаёлимда у излаган сўз.

У қандайин нодир сўз эди?
Нималарга қодир сўз эди?

Бирор хислат бормиди унда?
Бир мўъжиза ёрмиди унга?

Унда сеҳр бор экан, агар
Ўлар бўлса усиз одамлар.

УМИД

На толе, на хурлик бермади ҳаёт,
Фақат умид билан яшайман, ҳайҳот.

Гўзал Украинам эрк олса яна,
Азиз шўрлик халқим қилса тантана.

Мовий Днепрга тўймайин боқсам,
Ўлсам ҳам мавжида солланиб оқсам.

Чўллар, кўрғонларда кезсам сўнгги бор,
Оловли йилларга бир дам бўлсам ёр.

На толе, на хурлик бермади ҳаёт,
Танҳо умид қолди мен-ла умрбод.

ГОҶ ШУНДАЙ

Гоҳ шундай: бир ишга тутинган замон
Ё тамом қилдимми бошлаган ишим,
Нечундир нақ кузнинг булутисимон
Ғусса дилга чўкиб, кемиради жим.

Ўйласам халқимнинг тортган азобин,
Бутун вужудимни ўраб олар муз.
Дилни чангаллайди шубҳа гирдоб:
Наҳот мен яшайман бефойда, беиз?

Бу ҳасратли қисмат, оғир аламга
Ноёб кишилар ҳам беролдими тоб?
Мен кимман, ким? – дейман тўлиб ғазабга,
Лекин шу он зимдан тинглайман хитоб:

Балки, бирор шеърим ё бирор қўшиқ,
Бирор дил дардига бўлади малҳам?
Куйларим қалбдаги ўтдан югурик,
Чўғ ташлай олади сўник дилга ҳам.

Ортиқча бўлмасмиз биз қўшиқ икков,
Шояд, меҳнатимдан наф олса инсон...
Шубҳа-ҳасратларим тарқалиб, дарров,
Меҳнат кучоғига кираман шодон.

ЎТГАН БАҲОР

Баҳор эди, чақноқ, сахий ва латиф,
Нур торида ўйнаб, гул сочди чексиз.
Нақ минг қанотлидай учди айланиб,
Сайроқ эркин қушлар келди изма-из.

Ҳаммага жон кирди, ҳар ёнда оҳанг,
Яшил овоз қучди ерни бирпасда.
Ҳар нарса куйлайди, ҳар не сержаранг,
Фақат мен ётаман хонамда хаста.

Ўйладим: ҳаммага баҳор бўлди ёр,
Тухфа олиб келди ҳар кимга атаб.
Ёлғиз менигина унутди баҳор,
Ё тухфа топмади, ё қолди тугаб.

Йўқ, йўқ, унутмади! Ойнадан, ана,
Олма бутоқлари киришди гулда.
Зилол япроқларда шодлик, тантана,
Оппоқ гуллар ёнар беғубор нурда.

Тор хонамга ўзин уриб кирди ел,
Нақ баҳор ҳурлиги ва баҳорги куй.
Ўрмон шовуллашин кўтариб енгил,
Қуш наъмаси кирди, кенгайгандай уй –

Мени баҳор қучди. Юрак сира ҳам,
Бу турфа тухфани унута олмас.
Деразам ортида яшнаган кўклам –
Сингари баҳор ҳам бир умр қайтмас.

ҚҮЮҚЛАШДИ ҒАМ

Худди нам булутдай қуюқлашди ғам,
Ғуссам яллиғланиб ёйилди уйга.
Яшин теккан каби қалбимга шу дам,
Ёшларим тўкилди ўхшаб ёмғирга.

Бошимда ўкирган шу ғусса – бўрон,
На-да синдиrolди, на букди қаддим,
Нақ булут остидан чиққан пок осмон –
Сингари чехрада оламга боқдим.

Қалбимда янгради қудратли қўшиқ,
Томирда югурди баҳордай ҳаёт.
Уни қаҳратон қиш музлатгани йўқ,
Оғир туман унга қолаверди ёт.

Тўзита олмади дарбадар шамол,
Селлар оқизмади тўлқинга олиб.
Мен қарши чиқаман бўронга танҳо,
Чиқмоқчи бўламан курашда ғолиб!

ҲАМИША ҲЙЛАЙМАН

Ҳамиша ҳйлайман, учаман сенга,
Эй, қора ғуссалар, ғамли ватани!
Сен ҳақингда ҳйлаш тасалли менга,
Қалбимни қиймалар соғинч, ғам дарди.

Не ғусса доғларин кўрмади бу кўз,
Ғамларнинг баридан сеники оғир.
Ҳиғласам, кўзёшим бўлади денгиз
Ва лекин заифлик номусдир охир!

Оҳ, оз тўкилдими тупроққа кўзёш,
Жаҳоннинг ярмини эта олур ғарқ.
Бас энди! Қонга ҳам қонмаган бу оч –
Дунёда кўзёши тўкмоқдан не наф?

УКРАИНА

Нозик, дея ким айтди мани,
Қисмат билан курашмади деб?
Наҳот титрар қўлларим, таним,
Товушим ҳам наҳотки заиф?
Гарчи унда бордир гоҳида
Шикоят ва тўлқинли нафас.
Бу бир тошқин – баҳор чоғида,
Зерикарли куз ёмғиримас.
Куз бўлса ҳам...
Йўқдир зарари.
Кимдир яшнар, ким эса сўлар.
Ҳовуз бўйи толларнинг бари
Сўнгги дамда шафақранг бўлар.
Ўрмонларни этиб шип-шийдам,
Қафан билан ёпганида қиш.
Гуллар қабри узра ўзи ҳам,
Рангдор барглар сочар бояқиш.
Нима бўпти, яшайман гўё –
Сукунатга ғарқ бўлган денгиз –
Сув юзаси гарчи тинч, аммо
Яқинлашар тўлқинлар бу кез.

САФГА ТУРДИК

Сафга турдик – ҳақдир йўлимиз,
Биламиз, ҳақ асло енгилмас.
Шу ишонч-ла кучли қўлимиз,
Шу ишонч-ла оламиз нафас.

Сафимизда йўқ бирор олчок,
Қўрқитолмас бизларни зулмат.
Қўлимизда муқаддас байроқ,
Баланд тутиб борамиз ҳар вақт.

Ким ҳақ учун қилса фидо жон,
Бизнинг сафга турсин баробар.
Унга қалблар очиқ ҳар қачон,
Ҳақни севган бизга биродар.

ҚАДИМИЙ ЭРТАК

Достон

Эртак айтай, тингламоққа
Бўлса агар майлингиз.
Қайси нақлим маълум эса,
Узрим қабул айлангиз.

Азизларим, шу кунларга
Мудом ўчлик не жоиз?
Кони фойда, кечмишга ҳам
Боқиб қўйсак гоҳи биз.

Алмисоқдан қолган гапга
Сизни ким ҳам йўллагай.
“Э, биз буни эшитганмиз”, –
Деб айтгувчи бўлмагай.

Диққатингиз тортса агар,
Нақлим ўқиб кўрарсиз.
Шуҳрат тожи бўлмаса ҳам,
Тешиккулча берарсиз.

1

Олис ўтмиш, олис ўлка...
Қайдалиги сизга тан.
Эртакларда ҳар нарсага
Имкон, қалов бор, зотан.

Шундай қилиб, олис юртда
Яшаб ўтди бир куйчи.
Улкан эди истеъдоди –
Ҳамма ҳавас этгувчи.

Хусни расо деб бўлмасди,
Бадбуруш ҳам эмасди.
Оддийгина одам эди,
Бошқалардай бўй-басти.

Бизнинг куйчи хонандамас,
Гапнинг ростин айтсам гар,
Бизнинг куйчи шоир эди,
Шоир эди афсунгар.

Шеъри унинг қўшиқ бўлиб
Тилдан тилга ўтарди.
Кувонч бўлиб, кулгу бўлиб,
Элдан элга ўтарди.

Кулбасидан йироқ эди
Ёлғизликнинг мунг-дарди.
Янги қўшиқ тинглагали
Ёш-яланглар келарди.

Қўшиқ малҳам бўлар эди
Гоҳ йўриқ, гоҳ кулги-ла.
Оқибатли одамлар ҳам
Келмас куруқ қўл ила.

Топганларин тутқазिशар –
Бор мукофот шу эрур.
Оч-юпунмас. Шоир учун,
Айтинг, яна не зарур?

Мовий тилда сўзлашаркан
Майсалари ўрмоннинг,
Шоир ҳар кун борар эди
Суҳбатига эманнинг.

Шундай бир тонг бизнинг шоир
Майса узра ётарди.
Эманларни тинглар балки,
Балки қўшиқ битарди.

Бирдан шов-шув, бақир-чақир...
Този итлар овози...
Чор атрофни босиб кетди
Ваҳималар гурроси.

Учқур отлар дупур-дупур...
Яқинлашар тўполон.
Чиқиб келар тўда бўлиб,
Йўлга овчи-оломон.

Бизнинг шоир, бахтга қарши,
Айни йўлда ётаркан,
“Ҳай, секинроқ! – дейди. – Мени
Кўп кўрмангиз қатордан”.

Кўринмасди ов қораси,
Тушса улар қасдига.
Йўқса қолиб кетармиди
Шоир оёқ остида.

Темир совут кийиб олган
Рицарь жаҳли кўп ёмон.
“Бу қандай ов экан? – дейди. –
Йўл берарсан, қадрдон?”

“Ҳечқиси йўқ, – дейди шоир, –
Чеккароқдан йўл солсанг.
Қофиялар учиб кетса,
Ёрдам бера олмассан”.

“Сенинг овинг зўр экан-ку! –
Рицарь хандон кулади. –
Йўлни тезроқ бўшатмасанг,
Сенга жабр бўлади”.

“Кўрқмагайман жабрлардан.
Оромга на хушим бор.
Жўнаб қол-чи. Мен ҳам овчи.
Сендайларда ишим бор.

Қофиялар – лочинларим
Учиб тушар осмондан.
Кимга, десам, шафқат қилмай
Ташланишар ҳар ёндан”.

“Вой шайтон-э”, – дейди рицарь, –
Донолигин қаранг-а!
Дуч келмовдим сенга ўхшаш
Хўп устаси фарангга.

Кўрардик ким овчилигин.
Вақтимиз зиқ.
Етар, бас!
Олиб ташланг буни йўлдан!
Сафсатасин пайтимас!”

“Қуллуқ! – дейди шоир. – Бўпти,
Кўтарингиз, шоввозлар!
Қўшиқни ҳам унутмангиз!
Хув, ўт узра қоғозлар!”

Рицарь дейди бақирганча:
“Телба, шекил, бетамиз...
Билиб қўйгин: шафқат қилдик.
Сени четлаб ўтамиз.

Яна андак кута тургин,
Кун тугасин, бўлсин кеч.
Садақангни беражакман,
Ҳозир эса вақт йўқ ҳеч”.

“Йўқ, мен сени кутмагайман, –
Дейди шоир ўшал дам. –
Ким ҳам билсин: садақага
Зор бўларкин қай одам?!”

Индамади, кетди рицарь.
Тапир-тупур, ҳайё-ҳайт...
Акс садога мудроқ ўрмон
Тўлиб турди талай пайт.

Ҳар ён тарқаб, сайёрларнинг
Отиш бўлди ишлари.
Бу не ҳолки, куни билан
Бирон ўлжа тушмади.

Ер устидан оғиб қуёш,
Тунга қолгач маъвоси,
Тинди бурғу, тапир-тупур,
“Ҳайё-ҳайт” лар овози.

Сайёдлар хўп толиқишган...
Сурнай чалар қоринлар...
Ким ўрмонда санқир ҳамон,
Ким йўл топмай зориллар.

Танҳо ўзи келар рицарь.
Қарашлари тунд, тажанг.
Вожабо! Шоир ҳамон
Йўлда ётар кўндаланг.

“Ҳайр-эхсон умидида
Ётармисан ҳануз? – дер.
Чўнтагини кавлаб, – пулдан
Олмабман-да, афсус”, – дер.

Шоир кулиб айтадики:
“Олтин – менга бир чақа.
Давлатим кўп. Берарман ҳам,
Қарз сўраса сендақа...”

Кучли, мағрур, кож рицарнинг
Жаҳли чиқар авжига.
Унинг борки давлати ҳам –
Шу киборлик, кожлиги.

Қичқиради: “Бас, ҳазиллар!
Адабингни берай бир...”
“Жанобларга ҳазил қилиб
Бўларканми? – дер шоир. –

Куйладим мен ер-осмонни.
Эманзорлар ҳайратин.
Шулар – шоир гавҳарлари,
Шулар – менинг давлатим.

Шунча бойлик билан яна
Мен – бир умр шод, эркин...”
Рицарь нидо айлар: “Эвоҳ,
Телбалиги чиппа-чин!”

“Балки шундоқ, – дейди рицарь, –
Оллода-ку ихтиёр.
Лекин менга шу қисмат бас.
Мен – чиндан ҳам бахтиёр.

Боқарман ҳур.
Хаёл қушим
Учар эркин, сарбаланд.
Ул қушимга бирор ерда
На таъқиб бор, на сарҳад.

Бир зумдаёқ ушалажак,
Қандай орзум бўлса гар.
Фикрларим қанотланиб,
Булутдан ҳам юксалар.

Даладаги сарин елдай
Доим ёшман, доим шўх.
Ўзим эркли.
Ўзганинг ҳам
Эркин сира букким йўқ”.

Рицарь кулиб айтадики:
Олиб қочар экансан.
Ишонмайман лофларингга.
Наҳот бахти бекамсан?!

Орзунг – бир пул.
Эркинг – сароб.
Барин берардим бирга –
Граф деган унвонга-ю,
Олиймақом қасрга.

Бор бойлигин тутаверсин
Сенга хаёл гўшаси.
Менга аъло маҳбубанинг
Битта ширин бўсаси!..

Бизнинг шоир рицарга ҳам
Айтмоқчийди мос гапни,

Қарасаки, қуёш ботган,
Ойга бериб маснадни.

Ойдин оқшом этагида
Ишдан қайтар ёш-яланг.
Очилишиб сўрашарлар
Шоири дилкаш билан.

Куйлар шоир қўлларида
Мандолина торлари.
Куй бағрида сузиб кетар
Дилбар шеърнинг зорлари.

Ҳамма қўшиқ сеҳрида-ю,
Ҳамма ундан ўйчан, лол.
Қизлар кўзи – қувонч ила
Ловуллаган чўғ мисол.

Ўйлар қўшиқ оромидан
Лол-маҳлиё рицарь ҳам:
“Нечоғ ўткир ҳар бир сўзи.
Афсунгарми бу одам?!”

2

Бир куни ёз оқшомида
Шоир танҳо ўлтирар.
Шундоқ ҳам тинч кулбасини
Вазмин сукут тўлдирар.

Тонготардан оқшомгача
Ёш-яланглар далада.
Улар ҳосил йиғишарди
Айни қизғин паллада.

Дала бўйлаб янграр қўшиқ,
Қўшиқ парвоз этарди.
Тинглаётган шоиримиз
Уйигача етарди.

Қош қораяр.
Қўшиқ тинар.
Нур чекинар қайгадир.
Шамолларга энди навбат,
Энди навбат сойгадир.

Олислардан келар садо,
Оқиб келар у сокин.
Шоир кўзи тун бағрида,
Борлигига ўй ҳоким.

Ногоҳ англар: кимдир келди.
От кишнайди шу нафас.
Суворийси тушар пастга,
Яроғи ҳам берар сас.

Не мўъжиза?
Келган қай зот –
Тун бесадо турган дам?
Шоир ҳайрон.
“Ким? – деб сўрар
Остонада тургандан.

Ўғри бўлсанг, янглишибсан.
Шоир уйи қуп-қуруқ”.
“Келган эдим, – дейди овоз, –
Берсангиз деб йўл-йўриқ”.
“Кимсан?”

“Исмим Бертольд менинг.
Машхур рицарь бўламан”.
“Э, овчими тунов кунги?..
Ошналарни биламан.

Киргил. Шоир макони ҳам
Нимқоронғи гоҳида.
Ёлғиз бўлсам, чироғимни
Ёқмагайман беҳуда.

Меҳмон учун бош устига...” –
Шоир ёқар чироғин.
Ахир келган жаноблари,
Бертольд каби зот тағин...

“Хайрли кеч!”
“Хайрли кеч! –
Дейди рицарь, шахди паст.
Ўлтирарлар мум тишлашиб.
Жим туриш ҳам яхшимас.

“Хизмат...” – дейди бизнинг шоир,
Журъат этиб ниҳоят.
“Севиб қолдим, – уфлар рицарь, –
Аҳволим танг бағоят”.

“Айта қолгил эҳтиёжинг,
Очгил муддао хатинг.
Балки нафим тегиб қолар,
Балки чиқар ҳожатинг”.

“Севиб қолдим, – сўзлар рицарь, –
Қўзларимга олам тор.
Юрганда ҳам, турганда ҳам
Ўйлаганим – у дилдор”.

“Ундай бўлса, уйлан-да ол, –
Дейди шоир, – қўй совчи”.
“Оҳ, нетайки, бўлак рицарь
Унинг кўнглин овловчи!

Мен-чи, пойлаб деразасин,
Шомни тонгга уларман.
Қовриларман ўз ёғимга,
Ғам-андухга тўларман.

Чеккан зору таваллойим,
Оҳим учар ҳавога.
Билмагайман, қай йўл билан
Етарман ул зебога.

Балки ишқий ашулалар
Дилбаримга келар хуш”.
“Рост, – дер, шоир, – ширин хўрак
Қўйсанг, тўрга тушар қуш”.

“Овозим бор... Уқув етмас
Сўзларига келганда...”
Бу ҳам бир ов, – дейди шоир, –
Мушкулдир, ов бўлганда.

Шеър шуҳрати ҳаммага ҳам
Насиб бўлмас, на илож.
Қаноти бор шеър отининг,
Яна десанг, асов, кож”.

“Ёрдам бергил! Ўтинаман!
Етгил дилим зорига!
Ўзим шоҳид бўлганман-ку
Улкан сеҳринг бориға.

Сел қилгандинг ҳаммамизни,
Қўшиқ айтиб дилингдан.
Менга кўмак бермоқ келар
Фақат сенинг қўлингдан.

Эвазига не истасанг,
Борим сенга аталар”.
“Йўқ, – дер шоир, – менинг учун
Даркор эмас ваъдалар.

Наҳотки мен азиз дўстдан
Сўрар бўлсам ҳақ-тўлов.
Ишқий қўшиқ керак бўлса,
Ёзиб берай мен дарров.

Фақат айтгил, севгилингни
Надир исм-шарифи?”
“Изидора, дерлар уни.
У – зарифлар зарифи”.

Ўйлаб кетар... Шоиримиз
Сўнг тўлдирар қоғозни.
Мандолина олиб чертар...
Бошланар шеър, куй базми.

Кўрсатади Бертольдга у
Торни қандай чалишни,
Қайта-қайта ўргатади
Шеърни ёдлаб олишни:

“Мана бундай қўшиқ бошлаб,
Торда бундай ўйнайсан.
Ut-fa-la-sol-fa, mi-re-sol...
Шу йўсинда куйлайсан...”

“Раҳмат!” – рицарь қушдай учиб,
Олисга йўл солади.
Шоир “хайр” демоққа ҳам
Улгуролмай қолади.

Учар рицарь тоғ, чўл ошиб,
Севгилиси ёдида.
Тўхтайди у Изидора
Деразасин олдида.

Мандолина тилга кирар,
Тилга кирар туйғулар.
Муҳаббатнинг изтироби,
Иқрори эди улар.

“Парпирайди ёрқин, мағрур
Юлдузлар ер бошида.
Лекин бари хира эрур
Изидора қошида.

Олмос тошлар ҳўп ловуллар,
Кўз қамашар ҳолида.
Лекин бенур, мулзам улар
Изидора олдида.

Инжулар бор кўздан йироқ,
Уммонларнинг комида.
Қадрсиздир дурлар бироқ
Изидора ёнида...”

Атрофларга ул қўшиқнинг
Таралганда илк банди,
Юлдузларга боқмоқ бўлиб,
Қиз балконга чиққанди.

Поёнига етиб қўшиқ,
Сукут қайтар жойига.
Бир даста гул келиб тушар
Рицарь Бертольд пойига.

Ғойиб бўлар Изидора.
Қолар атроф хувиллаб.
Гуллар – ширин орзуларга
Рицарь Бертольд босар лаб.

3

Вожабо! Ул қўшиқнинг
Қўли етди ойларга.
Энди Бертольд барҳам берган
Дилни ўртар найларга.

Изидора табассуми
Ошиб борар кун сайин.
Сўзлашлари ширин-ширин,
Қарашлари хўп майин.

Ошиқ йигит кўзларига
Бокди севги, бокди бахт.
Изидора узугин ҳам
Бертольд тақди оқибат.

Тўй бошланди. Ўйин-кулгу
Тутиб кетди ҳавони.
Базми жамшид авжга чиқди
Бутун ҳафта давоми.

Қайта-қайта тортилди май.
Ҳамма – меҳмон, вақти хуш.
Фақат бизнинг шоиримиз
Бўлган эди фаромуш.

Минг хил ташвиш... Осон деманг
Тўйдай кори хайрни.
Шундай пайтда ким ҳам эслар
Ул камсукум шоирни?!

Фурсат кушдай учиб борар,
Ҳаёт айтар эртагин.
Бертольд қайдан билсин эди
Ғам эшикда турганин.

Қодир қирол истаб қолар
Ўзга юртлар сафарин.
Етказишар рицарларга
Жангу жадал хабарин.

Ҳали-ҳамон кезар экан
Базми жамшид сафоси,
Рицарь Бертольд уйига ҳам
Етди жарчи овози.

“Ҳуш қол энди, малоҳатим,
Хайр масъуд чоғларга.
Бахтим ташлаб, кетар бўлдим
Мен ҳам олис ёқларга”. –

Якшанба кун рицарь Бертольд
Эрта тонгдан солди йўл.
Қолди гўзал Изидора,
Танҳоликда қолди ул.

Мард рицарлар кетиб борар –
Юраклари шошарди.
Денгизларнинг нарёғида
Мусулмонлар яшарди.

Тоғлар ошиб, чўллар босиб,
Лашкар борар, букмай бел.
Ортларидан боққанича
Қолаётир азиз эл.

Бора-бора нималигин
Кўрсатаркан дард-ғамлар.
Андухларин қўшиқ билан
Енгмоқ бўлди одамлар.

“Қайғурмагил, дарбадарлик
Жонга тегиб кетса ҳам,
Хотирангда бор-ку ахир
Она юртинг – мукаррам.

Маили, ҳаёт солар бўлсин
Юрагинга ғам-дардлар.
Юртинг айтган қўшиқларда
Бордир сенга мададлар.

Қайғурмагил, нафсиз кетмас
Укубатли бу онлар.
Она юртга муҳаббатни
Ўргатувчи ҳижронлар...”

Тунд, ёввойи саҳро узра
Ёйиларкан бу хониш,
Топар эди ҳар бир аскар
Ундан таскин-осойиш.

Борар улкан саф олдида
Сараланган уч сардор:
Карлос, Гвидо ва Бертольд –
Уч паҳлавон, уч девкор.

Кетардилар... йўл ногаҳон
Уч бўлиниб айрилар.
Фикрлашиб, командирлар
Уч томонга қайрилар.

“Ёрлақасин худойим”, – деб,
Тилак тилаб оқ йўлга,
Бертольд – тўғри,
Гвидо – чап,
Карлос кетар ўнг қўлга.

Аввалига Бертольд учун
Кулди омад, кулди бахт.
Қанча-қанча шаҳарларни
Йўл-йўлакай этди забт.

Рўпарада турар эди
Мусулмонлар пойтахти.
Шундай пайтда Бертольддан
Юз бурса, денг, жанг бахти.

Олис йўл, жанг чарчоқларин
Лашкар энди билдими,
Пойтахтини мусулмон ё
Сақлашга аҳд қилдими, –

Кўрғон маҳкам турар эди,
Бузилмасди сарҳадлар.
Тегишини олиб турди
Ҳар хужум, ҳар журъатлар.

Бегона ер, бегона эл...
Мудҳиш очлик қийноғи...
Бертольд тушар изтиробга:
Нима бўлар бу ёғи?

Бир ой бўлди қамалга ҳам.
Қанча рицарь берди жон.
Лашкарларнинг орасида
Норозилик, ғалаён...

Улар дейди Бертольдга,
Сўзларининг заҳри мўл:
“Етар, бизни ортга қайтар!
Ғаниматда бошла йўл!

Нега бизни бошлаб келдинг?
Мозор-ку йўл поёни!
Қирчинида қийилсинми
Йигитларнинг ёш жони?!

Савил қолсин пойтахти ҳам,
Жонга тегди қамалинг.
Керак эмас зафарларинг,
Шон-шавкатинг, амалинг!”

Қани энди Бертольд сўзин
Тингламоққа кўнсалар!
Кошки эди бесарликдан
Бирпасгина тинсалар!..

Қуролларга ёпишганлар...
Қон тўкиш ҳам ҳеч гапмас!
“Тўхтанг!” – дейди кимдир кескин.
Лашкар тинар бир нафас.

Олдга чиқар қўшиқчилар,
Бир саф бўлган ҳолида.
Қуроллари елкада-ю,
Чолғулари қўлида.

Бири дейди оғир-босиқ:
“Тўс-тўполон не даркор?
Бертольд учун жазо бўлса,
Ўзингизда ихтиёр.

Энг мақбули: изн беринг,
Тинглаб кўринг бизни ҳам.
Ажойибдир қўшиғимиз,
Бир дунё гап унда жам”.

Шунда бири секингина
Тор пардасин чертади.
Жилмаяди қувлик билан,
Аста куйлай кетади:

• “Бўлган экан ботир рицарь –
Жанг-жадаллар боласи.
Юрган йўли – печка билан
Остонанинг ораси.

Узун тили ёв кучини
Бостирмоққа хўп уста.
Мақтанаркан: “Мен бир ўзим,
Душман эди уч юзта”.

Шу паҳлавон рицарнинг, денг,
Жангда тарқаб хумори,
Қайтган экан соғ-саломат,
Борлигидан тумори.

Ҳамма билар туморини.
Айтса бўлар бемалол.
Номи унинг шундоқ экан:
“Ғаниматда қочиб қол”.

“Ғаниматда қочиб қол”, деб
Қолганлари жўр бўлар.
Ор-номусдан аскарларнинг
Чизганлари ер бўлар.

Жаранг-журунг... – овоз чиқар
Қўллардаги яроқдан: –
“Ўлим афзал, мағлуб бўлиб,
Уйга қайтиб бормоқдан”.

Шаҳд-шитоби ошиб лашкар,
Ёв устига юради.
Кеч тушмаёқ шаҳар ўзни
Аросатда кўради.

Мусулмонлар шоҳи – таслим,
Ёв макони – тору мор...
Ана энди она юртни
Этса бўлар ихтиёр.

Бертольд масрур, шоду хандон,
Юзида нур порлайди.
Куйчиларни эъзоз ила
Ҳузурига чорлайди.

“Трубадурлар, – дейди, – доим
Ғурур бўлган бизларга,
Халқ номидан мукофотлар
Улашгайман сизларга”.

“Қуллуқ, – дейди қўшиқчилар, –
Бизга нечун илтифот?
Қўшиғимиз ўргатганга
Арзир, берсанг мукофот”.

“Қани у? – деб сўрар Бертольд, –
Турмасин-да панада”.

“У бунда йўқ, – дейишади. –
У йўқ бизнинг орада.

Қўшиқларин бизга бериб,
Қолган азиз гўшада.
Бизгинамас, бутун элнинг
Ғамгузори – ўша-да!”

“Э, биламан у шоирни,
Қўшиқларин биламан.
Шоҳона бир мукофотни
Албат, инъом қиламан.

Эсон-омон севимли юрт
Бўсағасин боссам бас! –
Эл шоирин бошларидан
Тилла сочиш ҳеч гапмас...”

4

“Яхши ният – ярим мол”, деб
Айтишмагай беҳуда.
Яхши ният дўзах йўлин
Йўқ этгувси гоҳида.

Бертольд юрти – гўшасига
Аллақачон қайтмишдир.
Севимли ёр меҳри аро,
Тинч яшамоқ – на хушдир.

Нурга тўла қасрларда
Яна базму яллолар.
Бойликлари унинг бисёр,
Ертўлада тиллолар.

Ўлжалари сероб унинг –
Жанглар йўли тутқизган.
Олий инъом қанча тағин –
Қирол қўли тутқизган.

Пули бисёр, бойлиги мўл...
Граф дея олган ном.
Қиролга хос қудрати бор,
Қиролга хос эҳтиром...

Бутун атроф – сарҳадлари
Ётар осмон тубида...
Шунча ер-сув, бор тирик жон
Бертольд тасарруфида.

Дастлаб Бертольд бахтига ёр,
Мурувватли кўринди.
Одамларга адолатли
Бўлмоқ учун уринди.

Лекин аста нураб борди
Бу тантилик, ўктамлик.
Юз кўрсатди графликда
Қай ўзгариш, қай танглик.

Ул шоҳона дастурхону
Биноларга пул даркор.
Эрмаклару ўз-ўзига,
Биноларга пул даркор.

Касби эди ёт элларни
Талаш, қийнаш, шум босқин...
Ўз уйида кайф-сафодан
Топар энди у таскин.

Баршчина, дер, оброк, дейди...
Ҳисоби йўқ солиқнинг.
Ҳамма ерда соқчиси бор
Ул азоби холиқнинг.

Оҳ-зорларни айтмоқ учун
Ҳатто тил ҳам беуқув.
Одамларга ҳаёт – дўзах,
Граф учун жаннат у.

Ҳашамларга тўлар граф,
Ситамларга эл тўлар.
Бу фароғат, бу уқубат
Мангу бўлиб туюлар.

Ҳаммаёқда халқ фарёди
Тўлқин бўлиб тошади.
Улар шоир дил-дилига
Оғриқ бўлиб тушади...

Етиб келар нохуш хабар
Бир кун шинам қасрга:
Жой-жойларда ғалаёнмиш,
Юракларда қасирға.

Қўшиқчилар куйлар эмиш
Тўлиб-тошиб афғонга.
Бу қўшиқлар одамларни
Чорлар эмиш исёнга...

Қўшиқчилар зах, тору танг
Зиндонларга ташланар.
Қўшиқларни айта берар
Озодликка ташналар.

“Ҳечқиси йўқ, – дейди Бертольд, –
Кўрсатайки кунларин...”
Яқинидан эшитар у
Шу дам кўшиқ мунгларин:

“Мужик уйи – зах ертўла.
Қасри юксак тўранинг.
Беҳудага айтмагайлар:
“Суяги оқ тўранинг”.

Мужик кўли оқ кўлларга
Тенглашарми ҳеч замон?
Беҳудага айтмагайлар:
“Граф қони – тоза қон”.

Тўраларнинг суяклари
Эканмикан чиндан оқ?
Тозамикан қонлари ҳам?
Санчиб кўрсак-чи пичоқ?..”

“Бу қандай гап? – қичқиради
Ёниб Бертольд ўшал кез. –
Изланг, топинг нобакорни.
Кишанларга солинг тез!”

Овоз берар девор орти –
Улкан қаср томони:
“Эй, графнинг малайлари,
Ушлай қолинг шамолни!

Улуғ граф, зое эрур
Ташвиш, ҳадик, дўқ бундай.
Ўнтамизни тутсанг бугун,
Йигирмамиз эрта шай!

Сардоримиз – ботир рицарь,
Лашкарлари бор қанча.
Сиз ҳаммангиз рицарь билан
Танишсиз-ку айтганча...”

Шундай деди... Изсиз кетди...
Ер ютдими куйчини?!
Ўлтирволиб ўйлар Бертольд,
Топар ташвиш учини:

“Сардоримиз – ботир рицарь...” –
Мана, қайдан исён ҳам.
Унинг ёвуз эрмагига
Беражакман тез барҳам.

Ҳузурига хизматкордан
Чорлар икки нафарни.
“Бориб айтинг шоирга, – дер, –
Дилимдаги гапларни.

Унинг ажиб қўшиқлари
Ёдимдадир ҳали ҳам.
Ёт элларда юарканман,
Бўлган эди кўп малҳам.

Мана энди қайтаргайман
Мингта қилиб бирини.
Инъом этай марказдаги
Уйимдан энг зўрини.

Истеъдоди олдида мен
Таъзимдаман бағоят.
Саройимга шоир этиб
Олмоқчиман, ниҳоят.

Унга айтинг: кўрсатурман
Давру даврон сурмакни.
Фақатгина айласин бас
Хавф-хатарли эрмакни”.

Гумашталар бу фармонни
Бекўст адо этарлар.
“Бораркансиз қаерга”, – деб,
Таъзим бажо этарлар.

Йўлдан урар таклифларни
Кулиб тинглар шоир ҳам.
Ўз жавобин астагина
Изҳор этар айна дам:

“Тўрангизга бориб айтинг:
Тўловларга зормасман.
Ниманики берган бўлсам,
Уни қайтиб олмасман.

Эслаб қўйсин шунча бойлик –
Заҳматларин чекканин.
Меҳнатимни ботқоқларга
Отсам бўлмас эканми!

Йўқ, мен унинг қўлларидан
Олмагайман шуҳрат-шон.
Бундай қўллар бадномликни
Тутқизади, бегумон.

Керак эмас олтин чамбар!
У бахт эмас, биламан.
Олтинларга қўмилсамми,
Шоир бўлмай қоламан.

Фикри эркин яшамаса,
Шоир эмас ўшал зот.
Олтин тўрлар бир умрга
Этгусидир беқанот.

Халқ дардини унутса ким,
Шоирлик ҳайф ўшанга.
Эркини у ўз қўли-ла
Солар олтин кишанга.

Бориб айтинг: графингиз
Қасосидан қўрқмасман.
То тирикман, ор-номуснинг
Яроғини қўймасман”.

Хизматкорлар мулзам бўлиб,
Қаср томон қайтишар.
Шоир нелар деган бўлса,
Битта қўймай айтишар.

Мағрур жавоб сўзларидан
Бертольд тушар туғёнга.
Хизматкорлар йўлланади
Яна шоир томонга:

“Қулоғига қуйинг бир-бир:
Ҳушин йиғсин у тезроқ.
Етар шунча чидаганим!
Тоқатларим энди тоқ!

Исёнлардан четлашмаса,
Бас қилмаса шеърини,
Турмаларга солиб қўйиб,
Қуритаман шўрини!..”

Мўлжал олар хизматкорлар
Яна шоир уйини.
Яқинлашиб, эшитарлар
Мандолина куйини.

Деразадан қарасалар,
Жамоа жам бу ерда.
Нигоҳлари, диққатлари –
Тўшакдаги шоирда.

Уч кундирким, бизнинг шоир
Ётар дард-ла олишиб.
Атрофидан кетмас одам,
Ғам-андухда қолишиб.

Шеър ёзарми шоша-пиша,
Чертармиди шоир тор... –
Қўшиқларин улашарди,
Кирганда қўш хизматкор.

Жамоа тез чиқиб кетар,
Шоир қолар осойиш.
Кирганларга ярашгулик
Кўрсатади у ройиш.

Дағдағани тинглайди жим,
Кулиб қўяр тагин ул.
Тинглаб бўлгач, баён этар
Мана бундай шарҳи дил:

“Тўрангизга айтингизки,
Шоир тайёр сафарга.
Саноғингиз оширсин у
Яна икки нафарга.

Мен тўшакдан туролмасман,
Тўрангизга айтарсиз.
Менинг янги маконимга
Сиз кўтариб элтарсиз.

Зах зиндоннинг қаърида ҳам
Куйлагайман ҳур кўшиқ.
Эркин, озод хаёлларга
На сарҳад бор, на тўсиқ.

Озод шоир сўзларини
Сололмассиз зиндонга.
Қанотланган қуш бўлиб у,
Уча берар ҳар ёнга.

Дард, соғинч, мен – учов улфат.
Бу иттифоқ-аҳиллик
Шеър сўзларин уч баравар
Этар кучли, қаҳрли.

Она халқим айтмас менга
Таъна, гина-қудратлар, –
Зиндонга сиз бемурувват
Мени солган фурсатлар...”

Тор, қоронғи, тош зиндонда
У яшади неча йил.
Халқи учун ҳеч ўкинмай,
Жонин тутди сидқидил.

Эркин эди лекин шоир –
Орқасида қолганлар.
Унинг ўтли шеърларини
Мерос қилиб олганлар.

Тўлиб сабр косалари,
Ўлдирдилар графни.
Ўйловдилар йўқ бўлар деб,
Жабру ситам тарафни.

Лекин Бертольд хонумони
Ёш графга қолганди.
Ғурур, олтин, ер-сувни у
Мерос қилиб олганди.

Тирик экан граф зоти,
Ортар турма тизими.
Лекин шоир ворислари
Чархлагай ҳақ сўзини.

Ҳақиқатнинг сўзи чорлар
Бахт жангига беомон.
Бу олишув бешафқатдир,
Тўкмаса-да гарчи қон.

Зафар бонги – жасур қўшиқ
Гумбурлаган айни пайт –
Қадим эртак тугар.
Навбат –
Яна сенга, ҳақиқат.

12 ноябрь, 1893 йил

■ ДРАМАЛАР

МАҒОРАЛАРДА

(Муҳтарам дўстим
А. Крамскийга бағишланади)

*Рим яқинидаги мағоралар. Ингичка мум шамлар
ва мойчиноқлар билан хирагина ёритилган еростида-
ги масканда христианлар жамоаси тўпланган. Епис-
коп қироатни тугатади. Тингловчи эркак ва аёллар
юзларида илоҳий ифода билан беозор сукут сақлаб
турибдилар.*

Епископ

Шарафлайлик, биродарлар, ҳазрат Исони,
Хариклейнинг жабрдийда инисини у
Ноил этди Парвардигор марҳаматига.

Хор

Гуноҳларга тўлиб ётган ер азобидан,
Кишанлардан ҳаммамизни халос этгувчи
Ва Худонинг дийдорига бизни элтгувчи
Пайғамбарга шараф бўлсин, шараф Исога!

Дьякон

Омин!

Епископ

Мажусийлар қули эди биродаримиз,
Энди эса Тангримизга мутедир фақат!

Неофит қул¹

Муте дейсан? Бу дунёда тобе бандалар
Куллигича қолса наҳот самовотда ҳам?
Қул ва хожа йўқ дердинг-ку у ёқда ахир?

Епископ

Ҳақ гап!
Тенгдир барча банда Тангри қошида!

Неофит қул

Қуллар ҳамми?

Епископ

Ҳазрат Исо уқтириб айтган:
Уқубатим оғир эмас, аччиқмас зулмим.

Неофит қул

(Бироз ўйланиб)

Ақлим етмас рости, менинг бундай гапларга!..

Христиан қул аёл

(Тўсатдан жунбишга кириб, каромат қила бошлайди)

Аллақачон болта турар дарахт қошида!
Ваҳий келди: – “Дарахтни мен ҳозир майдалаб,
Алангага айлантиргум!” Келсанг-чи, Исо!
Бошоқ олиб пишиб турар ўзинг эккан дон,
Ўроқчини кутмакда у... Келсанг-чи, тезроқ!
Роҳила ҳам инграмоқда, болалари йўқ.

*(Бетартиб нутқ асабий алжирашга айланади.
Баъзи аёллар йиғи-сиғи қилишга тушиб кетадилар,
ўзини тутолмаган айрим эркаклар ҳам йиғлаб тило-
ват бошлайдилар)*

1 Неофит – бирор диний мазҳабни янги қабул қилган киши.

Епископ*(Қаттиқ, таҳдидкор овоз билан)*

Йўқол, иблис! Сенинг ҳукминг ўтмас бу ерда!

*(Зикр тушаётган кароматчи аёлнинг қошига келади
ва унинг бошини силайди)*

Ёвуз руҳнинг қутқусидан фақат ибодат,

Фақат тоат халос этар сени, эй синглим.

*(Кароматчи аёл сал ўзига келади ва ёнидаги аёллар-
нинг қўлига беҳол суянади)***Христиан аёл***(Кароматчини суяб турган аёллардан бири заиф овоз
билан)*

Ўзинг асра! Кеча унинг болаларини

Коринфлик бир грекка сотди хўжайин!

Епископ

Бас қил дейман, улуғ ҳазрат ўгит берган-ку:

Йиғинларда заифалар сукут қилсин деб.

*(Кароматчи аёлни олиб чиқадилар. Сукунат)***Неофит қул***(Ҳаяжондан қалтираган, аммо вазоҳатли, дадил
овоз билан)*

Маъзур тутгин, аммо сира тушунолмаيمان,

Қандай қилиб аччиқ бўлмас азият чекиш,

Қандай қилиб оғир бўлмас ахир уқубат.

Епископ

Иним, менга кулоқ солгин, ихлос билан гар

Бўйин эгсанг бандаликнинг азиятига

Руҳинг топгай ажойиб бир ҳузур-ҳаловат.

Ихлос билан хочга агар қўл югуртирсанг,

Оғир бўлмас асло у ҳам.

Неофит кул

Кимга ҳам зарур
Азиятга ўзни урмоқ ихтиёр билан.
Эркисизлик-ку қийнаётир шундайича ҳам,
Кимга зарур хоч кўтармоқ яна бекорга?
Мутеликнинг юкларидан сабримиз битган.
Мен черковга азоб ва хоч ахтариб эмас,
Умид билан озодликни истаб келганман.

Епископ

Озодликка эришгайсан, шубҳасиз, иним,
Бош эгсанг бас дину имон азиятига.
Фоний дунё уқубати ила йўл босиб
Етишгайсан у мангулик, олий даргоҳга!
Биз Тангрининг муҳиблари – ҳаммамиз тенгмиз,
Паноҳимиз ва отамиз ёлғиз Худодир.
Яратгандан тонмоқ ёки унинг қошида
Такаббурлик қилмоқ фақат иблисларга хос!

Неофит кул

Тақсир, кулда такаббурлик қаёқдан бўлсин!
Майли, дейлик паноҳимиз ёлғиз Худодир.
Лекин айтинг, у даргоҳга қачон етгаймиз,
Биров уни ерда дейди, биров осмонда...

Епископ

Иккиси ҳам ҳақ, албатта.

Неофит кул

Хўш, ундай бўлса,
Ердагиси қаёқда у? Қайда у хилқат?

Епископ

Шу ерда у!

Неофит қул

Шу Римда-я?

Епископ

Бизнинг черковда!

Неофит қул

Яъни, демак, шу ғорларда?

Епископ

Шак келтирма, анов-манов жойдами деб у,
Тангри бизнинг дилимизда, демак, ҳар қайда.

Неофит қул

Қачон унга иқроп бўлар барча бандалар?

Епископ

Ҳазрат Исо иккинчи бор ерга қайтганда!

Неофит қул

(Маъюс)

Бир оғайним айтгандики, ҳазрати Исо
Қайтгунича ўтади деб минг йиллар, балки.

Епископ

Сен бидъатга берилгансан, илло, биз унинг
Вақт-соатин билолмаймиз.

Неофит қул

(Қувнаб)

Демак, ўша кун
Бошланиши мумкин экан ҳар қандай дамда!

Епископ

Мумкин, бешак.

(Неофит қул ўйга толади ва яна маъюслашади)

Нималарни ўйлаб қолдинг, хўш?

Неофит қул

Биз хилқати олийдамиз сенинг сўзингча.

Ундай бўлса орамизда нега қуллар бор

Ва мансабдор руҳонийлар, ҳуқуқсизлар бор?

(Атрофга қўз югуртиради, баъзилар қўзларини олиб қочадилар)

Христиан зодагон

(Бироз олдинроққа чиқиб)

Сенинг руҳинг ташвиш чекар бекордан-бекор.

Мен – зодагон, у эса қул.

(Кекса одамни кўрсатади)

Фарқимиз фоний,

Аслида-чи, баравармиз Тангри қошида.

Неофит қул

(Кекса қулга)

Сен юзаки қараганда кулсан, шундайми?

Кекса қул

Йўқ, ҳазратга фақатгина кўрққанимданмас,

Азбаройи содиқликдан хизмат қиламан.

Парвардигор иродаси буюрган буни.

Неофит қул

Модомики, тенг экансиз иккалангиз ҳам

Нега фақат сен тобесан, нега у эмас?

Кекса қул

Худойимнинг иродаси бўйича, иним,
Мен қул бўлиб туғилганман, у бўлса – хожа!

Неофит қул

Демак, олий хилқатда ҳам қул ва хожа бор?!
(Кекса қул жим қолади)

Зодагон

Бу ерда у қул эмас ҳеч, мен ҳозир унинг
Оёғини ювмоқликка тайёрман, чунки
Баб-баравар сажда қилдик баравар туриб,
Бир дастурхон атрофида таомил қилдик.

Неофит қул

(Кекса қулга)

Уйда ҳамми?

Кекса қул

Йўқ, у ерда жоизмас.

Неофит қул

Нечук?

Кекса қул

Мумкин эмас... Мумкин эмас...

Епископ

(Неофит қулга)

Мўмингина бир бандани чалғитма бунча,
Бундайларга Парвардигор марҳамат қилгай.
Шукур қилиб яшаса ким – бахтлидир ўша,
Хожами у ёки қулми – барибир бўлгай.

Неофит қул

Йўқ, тақсирим, йўқ, тақсирим, барибир эмас.
 Кеча менинг бегуноҳдан-бегуноҳ болам
 Қорни очиб йиғлаганин бир кўрсанг эди,
 Базми жамшид хизматида бўлиб онаси
 Бирров келиб эмизишга вақт тополмади.
 Бола шўрлик тоби қочиб чўзилиб қолди,
 Ҳатто кўзёш тўколмайди шўрлик онаси.
 Чунки ҳазрат соҳибжамол қул аёлларнинг
 Йиғлашини ёқтирмайди сира-сира ҳам.

Епископ

Боланг ҳатто ўлганда ҳам йиғлаш яхшимас,
 Ахир уни самовотда олий бахт кутар.

Неофит қул

Ҳазратимнинг ўз боласи қазо қилса-чи?
 У ҳам олий мартабага эришса керак?

Епископ

(Бироз хўмрайиб)

Бегуноҳлар баравардир Тангри қошида.

Неофит қул

(Қовоғини солиб)

Икки бора бахт кўраркан ҳазрат фарзанди,
 Бири ерда, иккинчиси яна самода.

Кекса қул

Фиғон чекма, биродарим, қаддингни букма,
 Бунчалик ҳам тил теккизма табаррук зотга.
 Хўжайининг мажусийдир, насроний бўлса,
 Оёқости қилмас эди сени бу қадар,

Гар имонинг бутун бўлса, аёлингга ҳам,
Ўзингга ҳам заҳмат етмас, ҳамма гап шунда.

Н е о ф и т қ у л

Бас қил, ҳой чол, қовурмагин мени гап билан,
Ҳа, кечир, сен беҳабарсан менинг дардимдан.
Айтай десам, номус қўймас, ҳа, кул одамга
Номус нечун? Айтсам айтай... Сен имон дейсан.
Қани айт-чи, ўша имон қаёқдан бўлсин –
Кечалари ўз хотиним – шаръий хотиним
Хизматидан қайтиб келса бадмаст, беҳаё?
Зулфларига ақиқдайин чечаклар тақиб
Кириб келар. Менинг ғариб кулбамда эса
Оташироқ товланади ўша чечаклар.
Ўша ердан кийиб келган либосларини
Жулдур билан алмашишга ҳовлиқади у,
Чунки либос ифлос бўлар менинг кулбамда.
Кечалари йиғлайди у нафс ва ҳирс қийнаб,
У чидолмас, яшаёлмас нафсин қондирмай.
У йиғлайди, калтаклайман шунинг-чун уни,
У баттарроқ бўлишини билсам ҳам, атай.

З о д а г о н

Хотинингни тарғиб қилгин имонга, динга,
Ҳирси қўзғаб кўзёш қилмас ўшанда фақат.

Н е о ф и т қ у л

Тингланг, тақсир, ё сизнингча, тингланг, биродар,
Хотинимни ўзга динга ўтказмоқ нечун?
Бу ерда у имон тилаб кўзёш қилгандан
Гўзал кийим ва нафс дея йиғласин, майли.
Гуноҳ-савоб нималигин билганида ҳам
Барибир у пок бўлолмас! Билмагани соз!

Епископ

Мажбуран ким гуноҳ қилса – имонсиз бўлмас.

Неофит қул

Биз қуллармиз, биз билмаймиз, қилган ишимиз
Мажбурийми ё хоҳишми, гуноҳми, савоб.
Қалбимизда қолар фақат алам излари,
Тилим бормас айтмоқликка, ўз болам кимдан?
Менданми ё хўжайиндан? Билолмасман ҳеч.
Мен болани ҳам севаман, ҳам кўролмайман...

Кекса аёл

Кўролмаслик гуноҳ эрур, гўдакда не айб.
(Епископга назар ташлаб, жим қолади)

Епископ

Доно гаплар чиқар баъзан аёллардан ҳам.
(Дьякон аёлнинг қулоғига юпунгина кийинган сўлгин
ёш аёл нималарнидир шивирлайди)

Дьякон аёл

(Епископга)

Изн беринг икки оғиз сўз демоқликка.

Епископ

Сўзла, фақат қисқа бўлсин.

Дьякон аёл

Манов ҳамшира
Холис хизмат қилсам дейди биродарига.
(Неофит қулни кўрсатади)

Епископ

Қандай хизмат?

Дьякон аёл

Яъни унинг ўша хотини
Хўжайиннинг юмушига кетган пайтларда
Боласини ҳеч тортинмай қолдирсин эмиш,
Эмизармиш, юпатармиш кечами, кундуз.

Епископ

(Ёш аёлга)

Худойимнинг олдида бу савоб иш, қизим.
(Ёш аёл бош эгиб қўяди)

Дьякон аёл

Аёлингга айт, болани Кичик Жомега
Деодатнинг хужрасига келтириб берсин.
Унга энди Анцилодея ўзи қарайди,
Норастанинг боқимидан кўнгли тўқ бўлсин.

Анцилодея

(Ёш аёл майин овоз билан Неофит қулга)
Рад қилмассан?!

Неофит қул

Куллуқ, сингил.

Зодагон

Мен ҳам майлига,
Сал эскироқ бўлса ҳамки кийим бераман,
Модомики хўжайиннинг қарамас экан.

Неофит қул*(Ўзини тутиб)*

Қуллуқ, ҳазрат.

Епископ*(Гапни тузатган бўлиб)*

Ҳазрат эмас, биродар дегин.

Неофит қул

Хўп, биродар!

Савдогар христиан

Айтишингча, тозаликни севар хотининг,
 Уйинг эса ифлос экан, шунинг-чун сенга
 Совун берай бепул, текин, ҳа, хўжайининг
 Совунни ҳам аяр экан.

Неофит қул*(Масхараомуз)*

Қуллуқ сизга ҳам.

Дьякон

Эҳтимол, гоҳ қорнинг тўйиб овқат емассан,
 Мажусийлар қулларига қарамас унча.
 Садақага ош тортамин, бозор кунлари
 Келиб тургин. Қорнинг тўяр, кўнглинг ҳам ўсар.
 Ҳурматинг ҳам маросимда жойида бўлмай.
 Менинг исмим Агатофель, мойчиман ўзим,
 Ҳовлимни ҳам ҳамма билар, топиб оласан.
 Мажусийлар эса менинг ҳақимда доим
 “Текинтомоқ кимсаларга ош-нон бергувчи
 Эси паст бой” деб айтарлар. Вайсайди улар.

Неофит қул

*(Дьяконга жавоб қилмайди, бошини чангаллаганича
бирмунча вақт тек туриб қолади)*

Кўргулик деб айтса бўлар мана бу ҳолни!
Тиланчи чол бўлиб қолдим ёшлигимданоқ.
Кимни қарғай? Кимга лаънат ўқийин ахир?
Ноилождан қарзи учун мени пуллаган
Отамними лаънатлайин? Харидорними?
Ё бўлмаса ушбу бадбахт, қора дунёга
Шўрпешана бўлиб келган онни қарғайми?

Епископ

Ношукурлик қилма бунча, ўзингни босгин,
Берилмагин кўп ҳам иблис васвасасига.
Мадад берай деса сенга биродарларинг
Шаккоқлигу ношукурлик қилмоқлик нега?

Неофит қул

Шу мададми? Юрагимни эзиб юборди!
Бир қара-чи сен мана бу бемор аёлга.
(Анцилодеяни кўрсатади)
Арвоҳ дейсан! Хотиним-чи, менинг хотиним
Ёш ҳам соғлом. Фақатгина болам қаровсиз.
То хотиним сархушликда даврон суаркан
Болам учун ўзгалардан, бечоралардан
Нон сўрайми? Жой сўрайми? Шу диёнатми?
Яланғочдан кийим сўраш, очдан нон сўраш –
Шу савобми? Яна мени ношукур дейсан...

Дьякон

Садақани бой ҳам берар, камбағаллар ҳам.

Неофит қул

Ҳа, дарвоқе, унутибман, дўкондор оғам
Бепул совун бермоқчийди олишим керак.

Ахир Тангри висолига етганимиз дам
 Биз қулларнинг жулдур, кир-чир кийимларимиз
 Бой-бадавлат иниларни хижолат этмас.
 Ҳа, бундан ҳам зарурроғи, бозор кунлари
 Қорнимизни тўйғизгани ошга борганда
 Кир чопонни тоза жойга қўймоқ яхшимас.

(Зодагонга)

Совун учун ташаккур айт сен ҳам у зотга,
 Чунки сенинг ҳузурингга борганим чоғлар
 Оёқларим тоза бўлгай, жирканмассан, ҳа,
 Христиан одатича, оёқларимни
 Зодагоннинг ўзи ахир ювмоғи керак.
*(Зодагон ғазабланади, лекин билдирмайди, фақат
 епископга қараб қўяди)*

Епископ

(Секин, бироқ шиддатли овоз билан)
 Юрагингга кириб олган қандай ёвуз рух,
 Нега ахир бу қадарли паст сўзлар билан
 Ерга уриб қоралайсан қардошларингни?
 Улар сенга нима қилди? Нима қасдинг бор?

Неофит қул

Аламимдан, ноилождан дод солмоқдаман.
 Мен қул эдим, эрксиз эдим, тутқун бандайдим,
 Энди бўлса тиланчи ҳам қилмоқчисизлар.
 Истайсизки, энди ўзим ихтиёр билан
 Шафқат сўраб, мадад тилаб қўл узатайин.
 Истайсизки, ширин бўлсин ўша азият,
 Истайсизки, енгил бўлсин ўша уқубат.
 Истайсизки, лаққа тушсам гапларингизга
 Енгил бўлиб қолар гўё менинг аҳволим.

Епископ

Биз сен билан суҳбатлашдик холис, самимий,
 Худованднинг каломини солдик ўртага.

Неофит кул

Мен бўлсам-чи, ишонмайман, гапларингизга.
Мадад бериш ниятингиз бўлсайди чиндан,
Меҳроб узра турган манов олтин ва кумуш
Ҳисобига этардингиз қулларни озод.

(Зодагонга)

Сен бўлсанг-чи, рухсат берсанг бўлгани эди,
Бир амаллаб топар эдик нон-ошимизни.

Епископ

Биз киммизки, ўзгартирсак Тангри ҳукмини.
Ким қул, ким ҳур – тайин этиш бизларнинг ишмас,
“Фақатгина томоқ билан яшамас инсон,
Унга яна Парвардигор каломи зарур”.
Хўш, не дейсан?

Неофит кул

Бу ҳали оз, унга яна ҳурлик ҳам керак.
Усиз умр – умр эмас, ғурбатдир, холос.
Шунинг учун ғам ҳасратим беҳад улуғдир.
Сиз умримнинг эвазига кийим-бош, овқат
Ва қандайдир каломларни ваъда қиласиз.

Епископ

Барча калом бир хил эмас, Тангри каломи
Одамларнинг мададидан кўра халоскор.

Неофит кул

“Сабр қил-у, бўйнингни эг” – ўша сўзларми?
Наҳот шулар озод қилса инсонлар руҳин.
Наҳотки шу сўзлар учун мўмин бандалар
Ҳайвонларга ем бўлади, қатлга борар?

Епископ

Одамларни азиятга жалб этган сўзни
Инсон тили этолмайди асло ифода.

Неофит қул

У қандай сўз?

Епископ

Тангри сўзи!
Ҳар бир нарсанинг,
Тирикликнинг ибтидою интиҳоси у.
Бу оламда Худо битта – қодири ғаффор!
Мажусийлар Худо дея сиғинган зотлар –
Иблислардир ё қўп борса маккор малаклар.
Биз уларнинг йўруғига қулоқ солмаймиз,
Қутқуларин тингламаймиз, шу боисдан ҳам
Тинчлик бермас улар бизга...

Неофит қул

(Епископ сўзларига қувлик билан қўшимча қилади)

“Шунинг учун ҳам
Кураш олиб боргин, бандам, зулматга қарши”.
Шундоқмиди Парвардигор ўгити, ҳазрат.

Епископ

Бу гапларга яна битта илова керак:
Бўйин эгиб, сабр билан курашгаймиз биз.

Неофит қул

(Заиф овозда)

Ҳеч нарсага тушунолмай қолдим мен яна.
Бўйин эгиб курашгаймиз... Бовар қилмайман.

Епископ

Бандалармас, руҳлар билан курашгаймиз биз.
 Хоқонларни, подшоларни эътироф этиб,
 Ҳурматларин ўз жойига қўямиз сўзсиз,
 Фақат маккор малакларга иқрор эмасмиз,
 Биз уларга бош эгмаймиз, рўйхуш бермаймиз.

Неофит қул

Хоқонлару подшолар ким? Баттар-ку улар
 Ҳатто ўша иблисларнинг югурдагидан.

Епископ

Эътиқодда улар ғайри бўлиши мумкин,
 Лекин бошлиқ сифатида Тангридан элчи.

Неофит қул

Қайси Тангри? Улар қайси Тангридан элчи?

Епископ

Худо битта, у каломдир, у муҳаббатдир.

Неофит қул

Хоқонларни, подшоларни, зодагонларни
 Ва қулларга ҳоким бўлган бой кимсаларни
 Тепамизга юборган ҳам ўша Тангрими?

Епископ

“Парвардигор назаридан холи шавкат йўқ”.
 Умри фоний ҳокимлару жаҳонгирларнинг
 Қиблагоҳи, шаҳаншоҳи, ёлғиз Худодир.
 Адолатга раҳна солса бирортаси гар,
 Бизлар эмас, ёлғиз Худо жазосин берар.
 “Ёлғиз ўзим қасоскорман”, – дер холиқ қудрат.

Неофит кул

Қачон келар ўша қасос?

Епископ

Бандаси билмас!

Неофит кул

Балки қайта келганида улуғ пайғамбар,
Тангри ҳукми жорий бўлса, юз берар бу ҳол?

Епископ

Шундай бўлар, маҳшар келар, охират келар.

Неофит кул

Ундан кейин нима бўлар?

Епископ

Пода битта-ю,
Чўпон ўзи битта бўлар.

Неофит кул

Унинг даврида
Бўлмасмикан хўжайинлар, ёрдамчи зотлар.
Бўлмасмикан у замонда фикри озод-у,
Амалда-чи кул бандалар, муте кимсалар?

Епископ

Мен билмайман, бу гапларни айтган эмаслар
На Исо алайҳиссалом, на ноиблари.

Неофит кул

Гап бунда денг? Ундай бўлса, ўша қутлуғ кун
Асти келмай қўя қолсин!

Кекса қул

(Бениҳоя қўрқинч билан)

Ё тавба, тавба!

Ўзинг асра бизни, Тангрим, не демоқда у?

(Христиан жамоа ғазабга келади, гап-сўзларни англаб бўлмайдди, ерости масканининг қоронғи йўлак-лари бўрон каби даҳшатли шовқин-суронлар билан тўлади)

Епископ

(Қўлини кўтаради, қаттиқ овоз билан)

Алъамон! Ё алъамон!

(Неофит қулга)

Эй, тавба қил, шаккок!

Бу имонсиз сўзларингни қайтариб олгин!

Бу дунёда Тангри васлин тан олмаганлар

У дунёда маҳрум бўлгай висолдан мангу!

Ундай осий охиратнинг оташларида

Инграб ётар, ёниб ётар абадий, мутлоқ!

Неофит қул

Йўқ, йўқ, тавба қилмагайман, охират билан,

Азоб билан кўрқитмагин сен мени, ҳой чол!

Ҳар сониям азобмасми шундайликча ҳам!

Ҳар кун, ҳар дам, ҳар бир соат, ҳар дақиқада

Атрофимдан оҳу фиғон, нола тинглайман!

Юрагимни кемиради бешафқат ғашлик,

Ўша ғашлик олиб келган мени бу ерга!

Мен озодлик истагандим. Хўш, нима топдим?

Боқий роҳат ҳақидаги пуч хаёллару

Олий хилқат, қодир хожа – Худо ҳақида

Сафсаталар топдим, холос. Ўша эмасми

То пайғамбар қайтгунича хўжайинларга

Ҳукмронлик ҳуқуқини топшириб қўйган.

Мана, сизнинг руҳингиз ўлгандан сўнг ҳам

(Кекса қулни кўрсатиб)

(Савдогарга)

Мана бу эса
Тарозуга солиб тортар гуноҳ, савобни
Ва бизларга бир чимдимдан улашиб чиқар.

Мана бу-чи, (дьяконга) ҳафтада бир
қавмларининг
Рухларига озиқ берар, биз шўрликлар-чи?
Ҳазратининг қошидаги қул гадолардай
Епископнинг ишорасин кутиб турамиз.
Гапир деса гапирамиз, балки куйлаймиз
Подшоларнинг ҳомийлари шаънига қўшиқ.
Аниғини билмайман-у, аммо қулликнинг
Чорасиз бир аҳволдан мангу у азоб –
Охиратнинг уқубати афзалроқ эрур.

(Неофит қулнинг гапни бўлишга бир неча марта уринади, ҳассаси ила ерга уради, ғазабкор ва даҳшатли овози Неофит қулнинг овозини босиб кетади)

Чекин бундан, тинчимга қўй, зулмат фарзанди,
Муқаддас бу жамоани безовта қилиш
Сенга нечук зарур бўлди, эй, иблисзода!
Чекин, гумроҳ, чекин, гумроҳ, чиққан уянгга!

Неофит қул

**Чекинмайман, билиб қўй, сен ҳайдаёлмайсан,
Ишонибман сенинг маккор ваъдаларингга,**

Меҳр-оқибат, ором истаб келибман, афсус,
 Сиз-чи, меҳру муҳаббатим заҳарлаб, ҳатто
 Мени сўнгги оромимдан жудо қилдингиз.
 Бу дунёда гуноҳ нима – мен билмас эдим,
 Энди билсам – бахтсизлигим гуноҳим экан.
 Ўлим мени азоблардан ва кулфатлардан
 Қутқарар деб ўйлар эдим. Сиз бўлсангиз-чи,
 Арзимаган гуноҳ учун дўзах азоби
 Кутишини илк мартаба айтдингиз тўқиб.
 Ҳатто менинг ҳимоям ҳам маҳрингиздадир,
 Қавмларингга меҳрибон бўл, деб ўргатдингиз,
 Мутеликда қул хешларим кетмасин ўлиб,
 Сиз уларга жон сақлашни ўргатинг энди.
 Шафқатингиз бахтсиз турмуш тўлови, холос,
 Шафқатингиз ғамимизга фақат ишора!
 Ё бўлмаша бегона бир аёл сутини
 Оналикнинг чин меҳри деб тортиқ айламоқ,
 Ё бўлмаса хотинимни тоза либос-ла
 Ҳар доимги ифлос уйга қайтаришдай гап.
 Менга нафсу нон керакмас, керакмас таскин.
 Менга фақат бешубҳаю беҳасад, бедоғ
 Севги керак, муқаддас ва покиза севги.
 Кўрай дейман ҳеч бўлмаса эрк шарпасини,
 Ҳеч бўлмаса менинг ўғлим ёки набирам
 Етсин дейман қуллик сўзи йўқолган кунга.
 Умидворман, шундай қутлуғ куч келадики,
 Зулматларни ёритар у ва инсонларни
 Хўжаларсиз, ҳазратларсиз ва саидларсиз
 Битта эркин жамоага айлантиражак.
 У жамоа йўлбарсларнинг ва бўриларнинг,
 Тулкиларнинг таъқибидан кўрқиб қочгувчи
 Ҳам мустабид бир чўпоннинг гапин уқгувчи
 Пода бўлиб қолмас дейман, шуни қўмсайман.
 Руҳи ташна бир мен эмас, мендайлар кўпдир,
 Қул оғайним айтгандики, Тибр томонда
 Бош кўтарган сирли қулар қароргоҳи бор.

Эрксизликинг занжиридан толиқиб улар
Итқитмоқчи эмиш оғир бўйинтуруқни.

З о да г о н

Айт-чи, халос бўлармикан улар бутунлай?

Н е о ф и т қ у л

Бир дақиқа бўлса ҳамки, озод бўлар-ку!
Мен сизларнинг жамоада мангу озодлик,
Мангу эрка эришмоқни ўйлаган эдим!
Сиз-чи, ўша майингина бўйинтуруқни
Бир дақиқа бўлса ҳамки, ололмадингиз.
Абадий эрк ҳақидаги ўйдан воз кечиб,
Қонли ишрат хусусида ўйласаммикан?

З о да г о н

Хоч тагида шармандали ўлим ҳаққи, айт!

Н е о ф и т қ у л

Христианлар, айтингиз-чи, қачондан буён
Шармандалиқ ўлим дейсиз бундай ўлимни?
Ҳатто ўша Мессиянгиз – пайғамбарингиз
Қароқчилар билан бирга хочга қапишиб
Жон беришдан уялмаган, сизга не бўлди?

Е п и с к о п

Хочни бизга азиз этган, табаррук этган
Пайғамбардир, аммо шаҳид қароқчилармас,
Пайғамбарни қароқчилар халос этмаган,
Балки ҳазрат халос этган қароқчиларни.

Н е о ф и т қ у л

О, шундай денг? Агар ўша қароқчиларнинг
Қони у кун тўкилмаса, пайғамбарингиз

Самовотда ҳоким бўлиб юрмасди балки.
 Сабр-тоқат, мутелик ҳам аллақачонлар
 Учиб кетган бўлармиди ернинг юзидан?
 Оёқ-қўли михланган у исёнкорларнинг
 Арвоҳлари даҳшат солиб юрмасди балки.

Ё ш х р и с т и а н й и г и т

Бизнинг учун оёқ-қўли хочга михланган
 Пайғамбар деб жон беришлик қўрқинчли эмас.

Н е о ф и т қ у л

Лекин у зот бу кулфатни нечун тортганлар?
 Бизни дучор қилиш-чунми қайта азобга?
 Халоскор куч қайда ўзи? Ким ёрлақайди?

Е п и с к о п

Худо ўзи ёрлақайди, бандалар эмас,
 Имон ҳаққи вужуд кетса – ҳеч нима қолмас.
 Исо ахир бизлар учун бор вужудини
 Насиба деб бағишлади. Фақат сен каби
 Маккор қуллар бу тухфанинг қадрига етмас,
 Бекор кетар сендайларга табаррук тортиқ.

Н е о ф и т қ у л

Хўш, бизлар-чи, мажусийлар истаги, дея
 Қурбон бўлиб кетмадикми бекордан-бекор?!
 Сен айтганча, бизга қуллик тамғасин босган
 Подшолар деб ўлмоқдамиз қанча-қанчамиз.
 Хот кўрсатган йўллардан биз асрлар бўйи
 Босиб ўтган масофани ким ўлчаган, хўш?
 Оқаётган қонимизнинг ҳисоби борми?
 Қанча-қанча Худоларнинг расул лашкари
 Ердан кўкка ўша қонни кечиб чиққанлар.
 Шу бебаҳо ва қайноқ қон қачонга қадар

Оёқости бўлар экан беқон зотларга?
 Майли. Исо одамлар деб ҳатто қайтадан
 Ўз илоҳий ва муқаддас қонин тўкса ҳам
 Қатра қоним бермам унга, алишмагайман.
 Кўкда худо биттами ё тўртта-бештами,
 Уч юзтами, тўрт юзтами, саноғи йўқми –
 Менга зарра зарурати қолмади, билсанг.
 На подшо деб, на хоқон деб, на Олимпдаги
 Мустабид деб жон беришни истамам мутлоқ.
 Фақатгина одамларни муте қилмаган,
 Қул қилмаган Прометейга таъзим этаман.
 У инсонни ваъда эмас, ўт-оташ билан
 Нурлантирди, курашларга чорлаб яшади,
 Золимларни ҳазрат эмас – золим атаган
 Ва шунинг-чун азоб чеккан Прометейга,
 У баҳодир Прометейга таъзим этаман.
 У қурбонлик тиламайди, аммо жонимни
 Унинг йўли, иши, дея беришга шайман.
 Майли, бир зум юрагимда оташ ҳис этай,
 Майли, бир зум бўлса ҳамки, қул бўлиб эмас,
 Эркин бўлиб, ҳур бўлиб мен яшаб кўрайин,
 Озод бўлиб яшайин-чи, Худоларга тенг.
 Ўлимга ҳам тик бораман ва хоч тагида
 Жон бераман кудуратсиз, бахтиёр туриб.
(Анцилодея инграй бошлайди)

Неофит қул

(Эркалаб)

Кўзёш нечун? Нимадан сен даҳшатга тушдинг?
 Ёки қаттиқ сўзлар айтиб хафа қилдимми?
 Ранжишингни истамасдим, ишонгил, сингил.

Анцилодея

Ранжитганинг йўқ сира ҳам, раҳмим келмоқда,
 Ачинаман, ўлим кутар сени.

Епископ

Йиғлама!

Бу маккор қул кўз ёшингга арзимас тақир,
Прометей руҳига у қўл бераётир.

У-ку, иблис, азал-абад шаккок бир илон.
Манов қулга энди сира марҳамат бўлмас,
У ўзини ҳалок қилди. Кетайлик энди,
Эзгуликка юз тутайлик, куфрдан йироқ.

Неофит қул

Ҳақиқат деб, озодлик деб, қулликка қарши,
Сизга қарши мардонавор бош кўтараман!

*(Жамоа аъзолари қўлларида шам билан чиқиш
йўлагига томон юрадилар. Олдинда епископ. Неофит
қул бошқа йўлақдан, бошқа томонга ёлғиз ўзи кетади)*

ЎРМОН ҚЎШИҒИ

Уч кўринишли афсона-драма

Иштирокчилар

Пролог

Тўғонбузар

Богинка (икки нафар)¹

Сув париси

Сув ажинаси

Биринчи кўриниш

Лев амаки

Лукаш

Сув париси

Ўрмонлик

Мавка²

Перелесник³

Безгак (сўзсиз)

Богинка

Куц⁴

¹ Ғарбий славян халқларида бу афсонавий адабий қиёфа чўқинтирилмай туриб ўлган боланинг дарбадар руҳи бўлиб, учкун кўринишида ҳам кўринади. У одамларни адаштириб, ботқоқликка бошлаб боради.

² Славян халқлари мифологиясидаги афсонавий қиз. Танасининг орқа томони йўқ, шу боис ички аъзолари кўриниб туради. Одатда мавка аламзада мавжудот сифатида тасвирланган, у ўзининг бевақт ўлими учун ўч олиш мақсадида учраган одамни авраб ўзига мафтун қилади, кейин эса ўлдиради. Л. Украинканинг асарида бу образ ўрмон руҳи, ҳатто ўрмоннинг қалби сифатида намоён бўлади.

³ Бу қиёфа украин мифологиясида одамларга дунёдан ўтган қариндошлари бўлиб кўринувчи жин сифатида талқин этилади. Перелесник одам танасига кириб олиб, аёллар билан яқинлашиши, ҳатто фарзанд кўриши ҳам мумкин.

⁴ Украинча куций – “думсиз”, белорусча куцан – “жин”, полякча

Иккинчи кўриниш*Лукашнинг онаси**Лукаш**Лев амаки**Дала париси**Килина**Сув париси**Чўққида ўтирувчи**Перелесник***Учинчи кўриниш***Мавка**Ўрмонлик**Куц**Злиден¹**Лукашнинг онаси**Килина**Болакай**Лукаш**Килинанинг болалари**Қисмат**Перелесник***ПРОЛОГ**

Волиндаги қадим, кўҳна, қалин, қуюқ ўрмон. Ўрмон ўртасида шохлари пастга эгилган қайин ва баҳайбат кекса эман дарахти ўсган кенг яланглик. Ялангликнинг чеккалари ўт босган дўнглик ва қамишзорга туташади, бир четида эса оч яшил тусдаги ботқоқлик – бу ўрмон жилғасидан ҳосил бўлган

“думи кесилган хайвон” деган сўзлардан келиб чиққан, дея тахмин қилинади. Бу жин думсиз бўлиб, ботқоққа тушган одамларни ҳалок қилиш билан “шуғулланади”.

¹ Славян асотирларида ёвуз жинларни шу ном билан аташган. Бу ном кўпмаъноли “злыдень” сўзидан ясалган бўлиб, ёвуз, дангаса, бахтсиз одам, гадо деган маънони билдиради. Кўпликда ишлатилганда эса бу сўз бахтсиз қисмат маъносида келади.

кўлнинг қирғоқлари. Жилға чакалакзордан отилиб чиқиб, кўлга қуйилади, кейин кўлнинг нариги томонидан оқиб чиқади ва бутазорлар орасида ғойиб бўлади. Кўлнинг ўзи сокин, ўртаси бақатўн ва оқ нил-фия, тоза йўсин билан қопланган.

Бу ерлар сирли, ёввойи, лекин нохуш, қўрқинчли эмас, балки ўйга толдирадиган даражада ёқимли бир гўзалликка уйғун.

Эрта баҳор. Ўрмон чеккалари ва ялангликда йўсин кўкарган, бойчечаклар очилган, уйку ўти гуллаган. Дарахтлар ҳали яланғоч, лекин шохлари ҳализамон очилишга шай, бўртиб турган куртаклар билан қопланган.

Кўл устида туман гоҳ парда каби тортилади, гоҳ шамолда ҳилвирайди, гоҳо ёйилиб кетади ва шунда оч ҳаворанг сув юзаси очилиб қолади.

Ўрмонда нимадир шовқин солади, жилға жилдирайди ва унинг суви билан бирга ўрмондан Тўғонбузар – ёш, оқ танли, малла сочли, кўккўз киши югуриб чиқади. Унинг ҳаракатлари шиддатли, лекин равон, кийими тўқ сарикдан бошлаб то оч мовийгача бўлган рангларда тусланиб, ўткир тилларанг учқунлар сачратиб ялтирайди. Оқимдан кўлга ўзини ташлаб, унинг сокин сувини тўлқинлантирганча, сув сатҳи устида айланади, туман тарқалади, сув кўк тусда товланади.

Т ў ғ о н б у з а р

Тоғдан водийга тушаман,
Югураман ва шошаман.
Сўқмоқ йўл ҳам, яна инсон
Қурган тўсиқ қолмас омон.
Кўпригу тўғонни бутун,
Мен қиламан кунпаякун –
Ҳа, навбаҳор суви тошқин,
Мисли эрк каби ёш, жўшқин!

(Кўлни янада кучлироқ тўлқинлантиради, сувда ниманидир излаган каби шўнғийди ва яна сузиб чиқади)

Богинкалар – жуда ёш, рангпар икки болакай оппоқ қўйлакчаларда сувда, оқ нилфиялар орасидан кўринадилар.

Б и р и н ч и с и

Бунда изғиб, не излайсан?

И к к и н ч и с и

Уйқу бермасдан бўзлайсан?

Б и р и н ч и с и

Онамиз ётқизди бизни,
 Ҳам авайлаб жонимизни,
 Илдиз, тошга худди пардак,
 Солди сувўтдан зўр тўшак.
 Нилфиялар унга ёпиб,
 Кўшиқ айтди шундай топиб:
 “Алла-алла, жон алла-ё,
 Болаларим, тинч ухланг-о!”

И к к и н ч и с и

Нега бунда изғияпсан?

Б и р и н ч и с и

Ё кимнидир излаяпсан?

Т ў ғ о н б у з а р

Ҳа, гўзал сув парисини,
 Қалб гавҳарим сарасини –
 Бу малика шундай машхур,
 Оламда ҳеч тенги йўқдур!

Кездим барча тоғларни,
 Ўрмон, водий ва боғларни –
 Кўрмадим кезиб жаҳонни,
 Ундан ўтар бир жононни.
 Чайқатиб қўлни тўкаман,
 Сув парисини топаман!

(Сурон солиб сувни лойқалатади)

Богинкалар

Кўрқитмагин бизни вой, дод!
 Кулбамизни қилма барбод.
 Онамиз бизни ўстирди,
 Форда уй-жой қилиб берди.
 Биз отасиз болалармиз,
 Бунда ғариб лолалармиз...

(Унинг қўлларига ёпишиб ёлворишади)

Қўл туби зах ва зимистон,
 Биз унга тушамиз, ишон.
 Сув париси ўша ерда,
 Балиқчига ошиқ жуда.

Тўғонбузар

Ажралсин ундан бу кез!
 Ва ёнимга қайтсин тез!

Богинкалар қўлга шўнғишади.

Нега сузиб чиқмаяпсан?

Сув париси қўл юзига сузиб чиқади, нозу карашма билан жилмайиб, кафтларини қовуштиради. Бошида иккита чамбар, бири катта, яшил, бошқаси кичик, дурдан ясалган, худди тожга ўхшайди, унинг остидан нафис ёпинчиқ тушиб турибди.

Сув париси

Бу сенмидинг, азизгинам?

Тўғонбузар

(Жаҳл билан)

Сен қаерда эдинг бу дам?

Сув париси

(У томонга интилади, лекин ёнидан сузиб ўтади)

Тунлар орзу қилиб, толдим,

Кутишга етмади ҳолим!

Кўзёшимни тўкиб бетин,

Уни челака тўпладим.

Сўзинг эслаб, ёнди юрак,

Кўзёш билан тўлди челақ...

(Қўлларини силкийди, қучоғини очади, яна унга талпинади ва тағин ёнидан сузиб ўтиб кетади.)

Сен тилла танга ташлаб кўр,

Чайқалур, тошиб тўкилур!

(Шарақлаб қулади)

Тўғонбузар

(Заҳарханда)

Сиз ботқоқда кўпдан буён

Яшармисиз – тўқ ва шодон?

Сув париси унга яқинлашади, Тўғонбузар сувни чайқатиб, кескин юз ўгиради.

Кўл тубига тушиб такрор,

Балиқчига боқиб хумор,

Қисқичбақа, ёвуз лаққа

Ғажимасин ҳар дақиқа,

Деб кокилин тараб турдинг –
Бари ёқди, бирга юрдинг!

С у в п а р и с и

(Унга яқинлашади, қўлларида тутиб, кўзларига тикилади)

Наҳот, шунга келди ғашинг?

(Қувлик билан)

Менга ҳам, эй, бевафо ёр,

Қилмишларинг бари ошкор!

(Секингина кулади, Тўғонбузар безовталанади)

Айт-чи, кимга ўралашдинг?

Маликани қилиб хароб,

Ўзгани деб бағринг кабоб!

Тегирмончи қизи гўзал,

Қиш тунлари узун азал,

Ёш жаноблар келишади,

Олтин танга беришади.

(Унга бармоғи билан пўписа қилиб кулади)

Ҳаммасига мен кўнаман,

Сен ялқовни тушунаман,

Кечираман, нечун қайғу,

Ахир, сени севаман-ку!

(Ҳазилона шавқ билан)

Мен сенга узоқ бир лаҳза садоқатли ёр бўлгум,

Фақат бир дақиқа ибратли ва вафодор бўлгум.

Хиёнатни-чи, ғарқ қилгум!

Сувда из қолмас ҳеч қанча,

Эрта тонгдан то тушгача,

Худди севгингдек сенинг,

Худди ҳасратимдек менинг!

Т ў ғ о н б у з а р

(Унга томон қўлларини чўзиб)

Инсоф ила сулҳ тузайлик!
Бирга-бирга кел, сузайлик!

Сув париси

(Унинг қўлларидан тутиб, сувда тез айланади)

Оҳ, соҳилда жўшаман,
Сариқ кумлар оша ман
Дур чамбарга тушаман,
Тунгача рақс тушаман!
Оҳ! Оҳ!

Оҳ уриб, сувни шалоплатиб сачратади. Сув қирғоққа шундай уриладик, ҳатто қиёқлар шовқин солиб, қамишзордаги қушлар гала бўлиб ҳавога қўтарилади.

Сув ажинаси кўл ўртасидан қалқиб чиқади. У қўпни кўрган кекса чол, сувўтлари ёпишган оппоқ узун соч-соқоли белигача тушган. Кийими лойқа рангда, бошида чиғаноқли тож. Овози бўғиқ, лекин кучли.

Сув ажинаси

Сокин сувимизни чайқатган ким у?

Сув париси ва шериги рақсдан тўхтаб, ҳар томонга қочишади.

Уялсанг-чи, қизим! Сув маликаси
Бегона билан рақс тушса! Жуда уят!

Сув париси

Наҳотки у бегона? Танимадингми?
Ахир, бу – ўзимизнинг Тўғонбузар-ку!

Сув ажинаси

Биламан,

Гарчи насаби сув, лек қондош эмас,
 Кейин жудаям қув ҳамда бетайин.
 Баҳорда айқириб, ўйнаб, юлади
 Йил бўйи сув парилари ўстирган
 Қўлдаги шоҳона чамбарларни у.
 Доно қушни қўрқитади ўрмонда,
 Қўпорар бева самбиттол илдизини,
 Жажжи етимларнинг руҳлари ёққан
 Шамчироқларга сув қуйиб юборар.
 Ўпириб ташлайди соҳилларимни,
 Кексайган чоғимда тинчимни бузар.
 Ёзда қайда бўлар? Қайда изғийди,
 Қуёш сув ичганда харислик билан
 Менинг чўмичимдан очкўз калхатдек,
 Қамишлар қовжираб шалпайганида,
 Қуриган қирғоқда ҳолдан тойишиб,
 Сўлиган бошларин қизиган сувга
 Эгиб, лилиялар жон берар экан,
 Қайда бўлар у?

У гапираётганда Тўғонбузар Сув парисига ўғринча имо қилиб, ўрмон жилғаси бўйлаб биргаликда сузишга чақиради.

Тўғонбузар

(Яширин мазах билан)

Денгизда бўламан, унда, қария,
 Уммон чақиради мени ёрдамга,
 Қуёш уни қуритмаслиги учун.
 Денгиз шоҳи чақирдими, бориш керак,
 Хизматчилик – ўзинг биласан буни.

Сув ажинаси

Э-ҳа, денгизда бўласан, демак...

Менга эса эски дўстим, меҳрибон –
Куз ёмғири ёрдам бермаса агар
Буғланиб, сўнг ҳалок бўлардим, албат!

Тўғонбузар билдирмасдан сувга яширинади.

Сув париси

Нималар деяпсиз?
Буғ ҳалок бўлмас, ахир, буғдан яна
Сув яралади.

Сув ажинаси

Қандай ақлли-а!
Кўл тубига туш-чи, бидирламасдан!

Сув париси

Ҳозир. У қаергадир беркинибди.
Мен чигал қўғаларни тараб қўяй.
*(Белбоғидан чиғаноқли тароқ чиқариб, қирғоқдаги
ўтларни тарай бошлайди)*

Сув ажинаси

Ҳай, тарай қол, ўзимга ҳам ёқади тартиб,
Тара, тара! Мен шу ерда кутиб тураман,
Сен ишингни тугатгунча. Тузатиб қўй, ҳа,
Оқ нилфияларни, ёйилсинлар бир текис:
Бақатўн гиламини ҳам бутлаб, тикиб қўй,
Уни тешиб кетибди дайди.

Сув париси

Хўп бўлади!

*Сув ажинаси сув парисининг ишини кузатганича,
ўзига қулай ҳолда қамишларга ястаниб олади: кўзлари
аста-секин юмила бошлайди.*

Тўғонбузар

*(Сувдан оҳиста бошини чиқариб, Сув парисига)
Оқ тол ортига беркин, тез.*

Сув париси Сув ажинасига қарай-қарай яширинади.

Биз сен билан сузажакмиз
Новлар томонга шошилиб,
Тезкор оқимга қўшилиб.
Йўл-йўлакай тўғонни бузиб, портлатамиз,
Тегирмончининг қизини сувга отамиз.
*(Сув парисининг қўлидан тутади ва қўлни кесиб жа-
дал сузади)*

*Нариги қирғоққа яқинлашганда Сув париси тўх-
тайди-да, қичқириб юборади.*

Вой, қийшиқ эманга илашиб қолдим!

*Сув ажинаси уйғониб кетади, қочоқларнинг олди-
дан кесиб чиқади ва Сув парисини тутиб олади.*

Сув ажинаси

Ҳали шунақами? Сен лаънати, кўрасан ҳозир!
Сув париларини йўлдан уриш қандай бўлишин.
Онанга айтаман – Тоғ Бўронига,
У сенга кўрсатиб қўяди боплаб!

Тўғонбузар

(Хохолаб)

Унгача мен шу ерда тўйиб, ўйнаб юраман!
Хайр, Сув париси, тўлдиравер челақларни!
*(Ўзини ўрмон жилғасига отиб, кўзга кўринмай ке-
тади)*

Сув ажинаси

(Сув парисига)

Кўл тубига туш! Уч марта ой тўлмагунча
Тепага ҳеч чиқа кўрма сувнинг қаъридан!

Сув париси

(Қаршилиқ қилиб)

Вожаб, қачондан буён Сув парилари
Сувда чўри бўлиб қолди? Мен озод қизман!
Худди сув каби озод!

Сув ажинаси

Лек менинг мулкимда
Сув соҳилни билмоғи шарт!
Сув тубига бор!

Сув париси

Истамайман!

Сув ажинаси

Истамайсанми?
Қани, дур чамбарни бу ёққа бер!

Сув париси

Йўқ!
Уни менга денгиз шаҳзодаси ҳадя қилган.

Сув ажинаси

Дур чамбарни тақмайсан энди,
Қулоқсизлигинг учун сени
Чўққида ўтирувчи олар.

Сув париси

(Кўрқиб)

Йўқ, йўқ, отажон!

Энди кулоқ соламан!

Сув ажинаси

Сув тубига жўна!

Сув париси

(Секин сувостига тушаётиб)

Кетяпман, кетяпман... Лекин мумкинми,
Вақтичоғлиқ қилсам балиқчи билан?

Сув ажинаси

Ҳа, майли, овуна қол.

Сув париси елкасигача сувга кўмилиб, отасига қараб маъюс жилмаяди.

Қизиқсан сен! Мен ким учун қайғураяпман,
Тушунсанг-чи, у сени ҳалок этади,
Ҳа, жилғанинг тиканак каби
Ўзанига обориб майиб қиларди
Оппоқ танангни ва охири сувсиз жойда
Ташлаб кетарди.

Сув париси

Лекин у жуда ўктам!

Сув ажинаси

Яна билганингдан қолмаяпсан.

Сув париси

Йўқ, йўқ! Кетяпман!

(Шўнғийди)

Сув а жинаси

(Тепага қараб)

Қуёш худди баҳордагидек қиздираяпти...

Уф, шундай димки! Бир салқинлаб олсам бўларди.

(Сувга кўмилади)

БИРИНЧИ КЎРИНИШ

Ўша жой, фақат баҳор авжида, ўрмон бағрига гўё нозик яшил тўр тортилгандек, дарахт учлари ҳам яшиллик билан қопланган. Кўл лиммо-лим, соҳиллари худди тошбақатол баргларидан чамбар кийгандек ям-яшил.

Ўрмондан ялангликка Лев амаки ва унинг жияни Лукаш чиқиб келади. Лев амаки ёши анчагина ўтиб қолган, кўпни кўрган, очиқ чеҳрали киши; ўрмонликларга хос узун, оқ сочлари кигиз шляпаси остидан елкаларига тўлқин-тўлқин бўлиб тушган. У оч кулранг, оқиш бўз свита (чакмонсифат узун кўйлак) кийган, оёғида чипта кавуш, кўлларида кичикроқ тўр, энли чарм белбоғига пичоқ, елкасига дарахт пўстлоғидан тўқилган тўрва осиб олган. Лукаш эса навқирон, кўркам, қоши қора, кўзларида болаларга хос самимият акс этиб турган, қадди тик йигит; унинг ҳам эгнида бўз кийим, лекин майин матодан бўлган қайтарма ёқали кўйлаги оқ иплардан кашта тикиб безатилган, белида қизил белбоғ, ёқаси ва енгларида қизил тўғалар бор, бироқ свита киймаган. Бошида кенг соябонли сомон шляпа, белбоғида пичоқча ва арқон билан боғланган чўмичсимон идиш.

Қирғоққа яқинлашгач, Лукаш тўхтайтиди.

Лев

Нега тўхтаб қолдинг? Ахир бу ерда

Балиқ овлолмайсан: балчиқ ва ботқоқ...

Лукаш

Мен ўзимга най ясаб олмоқчиман –
Қара, бу ердаги қамиш жуда зўр экан.

Лев

Лекин сенда шундай бир қанча най бор.

Лукаш

Нечта экан? Жўка, бодрезак, яна
Самбиттолдан ясалган найлар – тамом.
Менга қамиш най керак, у яхшироқ,
Жаранглаб чиқар оҳанг.

Лев

Майли, яйрай қол,
Худо шунга байрамни берган. Эрта
Биз кулба қурамиз. Ахир, вақт етди
Ўрмонга чорвани ҳайдаб чиқишга.
Бақатўн оралаб майса унибди.

Лукаш

Биз иккимиз бунда қандай яшаймиз?
Бехосият дейишади бу жойни.

Лев

Кимга қандай! Мен-чи, жиян, биламан,
Қандай иш қилиш-у, нима дейишни,
Гоҳида хоч, гоҳи ансол қадаيمان,
Бир жойга эса тупураман уч бор.
Кулба атрофига кўкнор экамиз,
Сўнг газак ўт сепамиз бўсағага –
Шунда инс-жинс бизга қўрқинчли бўлмас.
Мен борай, сен нима қилсанг, қилавер.

*Иккиси икки ёққа йўл олади. Лукаш кўлга қараб
юради ва қамишлар орасига кириб кетади. Лев қирғоқ
бўйлаб боради ва самбиттоллар орасида ғойиб бўлади.*

С у в п а р и с и

(Қирғоққа сузиб келади ва қичқиради)
Бобожон! Ўрмонлик! Фалокат! Қутқаринг!

Ў р м о н л и к

*(Паст бўйли, соқоли ўсиқ чол, ҳаракатлари энчил,
кўринишидан сипо; пўстлоқранг кийим кийган, боши-
да пахмоқ сувсар телпак)*
Нима керак сенга? Нега қичқирасан?

С у в п а р и с и

У ёқда бир йигит
Найга қамиш кесяпти!

Ў р м о н л и к

Вой-вой-вой!
Шуми ҳали фалокат? Бахил экансан!
Бу ерда бор-йўғи кулба қуришмоқчи,
Шунга мен индамаяпман, фақатгина
Хўл оғочларга тегишмаса бўлгани.

С у в п а р и с и

Оҳ, қандайин бало бўлди бу! Кулба-я?
Унда сомон том остида яшайдиган
Одамлар? Менинг уларга тоқатим йўқ!
Айниқса, сомон руҳини ёқтирмайман!
Уларни ғарқ қилиб, сувда юваман
Ўша лаънати руҳни. Сўнг қитиқлаб
Оламан жонларин. Келиб кўришсин!

Ўрмонлик

Тўхта! Шошилма сен.
 Лев амаки келар ўша кулбага.
 У бизга ошна. Нукул ҳазиллашиб
 Кўкнору газак ўт билан қўрқитар.
 Ёқтираман чолни. У бўлмаганда
 Бизнинг қанча йиғин, рақсларимизга,
 Ўрмоннинг улуғвор сирига гувоҳ
 Бу эман бўлмасди аллақачонлар.
 Йўқса, олмонлар неча бор ўлчашиб,
 Уч кишилаб ўраб, қучмоқ бўлишди
 Азим танасин. Беришди қанча пул,
 Одамлар ёқтирган нақшдор талерлар.
 Қасамёд қилди Лев ҳаёти билан
 Эманни кесишга йўл қўймайман деб.
 Мен ҳам соқолимни ўртага қўйиб
 Лев ва унинг яқинларига ўрмон
 Хавфсиз бўлажак деб, қасам ичганман.

Сув париси

Вой-эй! Отам чўктиради барини!

Ўрмонлик

Уринмасин ҳам! Мен кўмиб ташлайман
 Кўлни ўтган йилги хазонлар билан!

Сув париси

Вой, фалокат, бунча қўрқинчли! Ха-ха!
(Кўлда ғойиб бўлади)

Ўрмонлик бир нималар деб ғудранганча, йиқилган дарахтга ўтириб трубка чекади. Қамишзордан найнинг майин, янгроқ товуши келади. Куй баландлашиб, авжга чиққани сайин ўрмондаги дов-дарахт-

лар ўсиб, барқ ураверади. Аввал самбиттол ва қандағочда сирғалар пайдо бўлади, кейин қайин баргла-ри титрай бошлайди. Қўлда оппоқ лилиялар очилади, оқ нилфияларда гуллар ярақлайди. Ёввойи атиргул нозик ғунчаларини очади. Қўп йиллик, қуриб қолаёзган, танаси тилим-тилим ёрилган самбиттол ортидан ёрқин яшил либосда, яшилтоб қора сочлари ёйилган Мавка чиқиб келади. Қўлларини кериб, кафтлари билан кўзларини ишқайди.

М а в к а

Оҳ, мунча узоқ ухлабман!

Ў р м о н л и к

Узоқ, қизим!

Уйқу ўти гуллаб бўлди, бир қара,

Какку қуш ҳам улғаяди ҳадемай

Сўнгра қизил кавуш кийиб олади,

Ўлчар одамларнинг умр соатин.

Иссиқ ўлкалардан меҳмонлар келди,

Ана сув устида сарғиш момиқпар

Ёввойи ўрдаклар сузиб юрибди.

М а в к а

Ким мени уйғотди?

Ў р м о н л и к

Чамаси, баҳор.

М а в к а

Баҳор ҳечам бунчалар куйламаган,

Ҳозиргидек. Ё туш кўраяпманми?

Лукаш яна куй чалади

Йўқ... Тўхта... Ҳой! Эшитяпсанми?

Баҳор куйлаб юборди!

Лукаш куй чалганча яқинлашади.

Ўрмонлик

Йўқ, бир йигит най чалмоқда.

Мавка

Ким? Наҳот Тўғонбузар бўлса?
Мен ундан кутмагандим буни.

Ўрмонлик

Йўқ, бу – одам, Лев амакининг жияни,
Лукаш.

Мавка

Мен уни сира кўрмаганман.

Ўрмонлик

Рост, бу ерга у олислардан келди,
Ўрмонлардан эмас, қарағайзордан,
Бувимиз ҳамиша қишлаган жойдан.
Бева она билан қолган бир етим,
Улар Лев амаки қарамоғида...

Мавка

Уни бир кўришни истардим.

Ўрмонлик

Нега?

Мавка

Кўркем йигит бўлса керак, ҳойнаҳой!

Ўрмонлик

Йигитларга қарама, қизим,
Бу ўрмон қизлари учун яхшимас...

Мавка

Жудаям қаттиққўл бўляпсан, бобо!
Ажина Сув парисин ушлагандек
Тутиб турмоқчимисан?

Ўрмонлик

Йўқ, жигарим,
Ундай қилмайман. Сув ажинаси-ку
Ботқоқдаги барча тирик жонзотни
Ютиб юбормоққа тайёр азалдан.
Мен эркни қўллайман. Бод билан ўйна,
Майли, Перелесник билан ҳазиллаш.
Ўрмон, сув, тоғ ва ҳавонинг бор кучин
Бўйсундир ўзингга, агар хоҳласанг,
Лекин одам юрган сўқмоққа борма!
Унда беихтиёр судралар қайғу,
Сен уни айланиб ўтгин, қизгинам!
Қадам боссанг, йўқолади ихтиёр!

Мавка

(Кулади)

Қандай қилиб ихтиёр йўқ бўлиб қолар?
У ҳолда шамол ҳам шундай йўқолар!

*Ўрмонлик яна эътироз билдирмоқчи бўлади, лекин
най тутган Лукаш кириб келади. Ўрмонлик ва Мавка
беркинадилар. Лукаш дарахт шарбатини олиш учун
қайин танасини тилмоқчи бўлади. Мавка югуриб ке-
либ, унинг қўлидан ушлайди.*

Ҳой, тўхта! Тегма! Кесма! Ўлдирма!

Лукаш

Бу не қилиқ, эй қиз? Қароқчимидим?
Қайин шарбатидан оламан,
холос.

Мавка

Тилма танасини! Шарбат қони-ку!
Синглимнинг қонини ичма!

Лукаш

Қайинни синглим дедингми?
Кимсан ўзинг?

Мавка

Мен ўрмон руҳи – Мавка бўламан.

Лукаш

(Мавкага ҳайратдан кўра кўпроқ қизиқиш билан қарайди)

Мана ким экансан! Чоллардан кўп бор
Парилар ҳақида эшитган эдим,
Кўрмагандим лекин умримда.

Мавка

Истайсанми кўришни?

Лукаш

Нечун истамай? Хўш, сен-чи шундоқ
Қиз болага... Э, йўқ, оқбилак, нозик
Хонимларга ўхшаб кетасан, хуллас.
Кийиминг ҳам ажабтовур, бошқача...
Нега кўзларинг ҳам яшилмас сира?

(Диққат билан қарайди)

Йўқ, яшил бўлиб қолибди... Аслида

Мовий эди кўк каби... Сал қорайди
Булутдай... Йўқ, қоп-қорага ўхшайди,
Балки қўнғир... Ғаройибсан жудаям!

М а в к а

Хўш, ёқдимми мен сенга?

Л у к а ш

(Уялиб)

Мен билмайман.

М а в к а

(Кулиб)

Ким билади бўлмаса?

Л у к а ш

(Баттар уялиб)

Саволингни қара-ю...

М а в к а

(Самимий ҳайратланиб)

Хўш, нега бу ҳақда сўраб бўлмасин?

Ёввойи атиргул бошини бурар:

“Гўзалманми?” – деб, ана сўраб турар.

Шохлари тебраниб, шивирлар шумтол:

“Дунёда ягона ўзинг, бетимсол!”

Л у к а ш

Улар суҳбат қуришини билмасдим.

Дарахт гунг бўлар, деб ўйлардим фақат.

М а в к а

Умуман гунглар йўқ бизнинг ўрмонда.

Лукаш

Сен фақат шу ўрмонда яшайсанми?

Мавка

Сира чиқмаганман ундан нарига.

Лукаш

Кўпдан буён яшайсанми дунёда?

Мавка

Рост айтсам,

Буни ҳеч ўйламаганман...

(Ўйланиб қолади)

Азал шундай яшаб келяпман гўё...

Лукаш

Ҳозиргидек бўлганмисан аввал ҳам?

Мавка

Ҳа, худди шундай бўлганман, шекилли...

Лукаш

Насабинг ким?

Яқинларинг борми ҳеч?

Мавка

Албатта,

Ўрмонлик бор, мен уни "бобо" дейман,

У эса "жигарим" ё "қизим" дейди.

Лукаш

Хўш, ким ўзи у – бобонгми ё отанг?

М а в к а

Мен билмайман.
Бу барибир эмасми?

Л у к а ш

(Кулади)

Ғалати экансиз,
Сиз – ўрмондагилар! Ким сенинг онанг,
Исми нимадир?

М а в к а

Менга баъзан кўринар онам бўлиб
Хув анави кекса, қуриган оқ тол.
У мени қишда ўз бағрига олди
Ва юмшоқ похол солиб берди
Ётоғимга.

Л у к а ш

Сен ўша ерда яшадингми?
Қиш бўйи нималар қилдинг у жойда?

М а в к а

Ухладим, фақат. Қишда не юмуш бор?
Кўл ухлайди, ўрмон, ҳатто қамишзор.
“Ухла, ухла”, – деб ғичирлар самбиттол
Ва туш кўрдим: оппоқ эди ҳамма ёқ;
Кумуш гардишда ярқираб чақноқ тош,
Қордек оппоқ нурда гул ва майсалар
Ялтирарди. Сокин осмонда шу кез,
Юлдуз ортидан учар эди юлдуз.
Қор уюмлари тошиб... Оқ чойшабга
Ўранди замин. Ҳа, гўёки биллур
Маржон каби борлиқ бирам товланур...

Мен ухлардим. Эркин нафас оларди кўкрак,
Сокин оқар эди ёрқин хаёллар,
Оқ тушларга нафис нақшлар соларди
Орзулар – бари олтин, бари зангор,
Фақат ёз фаслига ўхшамас зинҳор.

Лукаш

(Берилиб тинглаб)

Қандай гўзал сўзлар...

Мавка

Ёқдимми сенга?

Лукаш тасдиқ маъносида бош силкийди.

Сен чалган най тили ёқимли экан!
Арғамчи учаман, сен яна чалгин.

Мавка қайиндаги узун новдаларни ўриб, устига ўтиради ва худди беланчак тебрангандек оҳиста арғамчи уча бошлайди. Лукаш эманга суяниб, Мавкадан кўз узмай най чалади. У "Веснянка" куйини чалади. Мавка беихтиёр куй таъсирига берилади ва секин-секин куйлай бошлайди:

Куй бунчалар саркашдир,
Дилимга ўт туташди.
Ўртанар оппоқ сийнам,
Юрак ёнар, кўзда нам.

Кўшиқ оҳангига аввал какку, кейин булбул жўр бўлади, ёввойи атиргул ёрқинроқ очилади, бодрезак гули оқаради, дўлана уялгандек қизаради, ҳатто баргсиз қора тёрн ҳам гул баргларини ёйиб юборади. Мавка мафтун бўлиб, оҳиста арғамчи учади, жилмаяди, кўз-

ларида ёш аралаш ғусса кўринади. Буни сезган Лукаш
най чалишдан тўхтади.

Лукаш

Йиғлаяпсанми, қизгина?

Мавка

Йиғлабманми?

(Кўзларини ишқайди)

Ростдан ҳам йиғлабман. Э, йўқ! Бу шабнам.

Куёш ботяпти... Кўряпсанми, кўлда

Туман кўринар...

Лукаш

Ахир, ҳали эрта!

Мавка

Сен кун ботишини истамасмидинг?

Лукаш тасдиқ мағносида бош силкийди.

Нима учун?

Лукаш

Амаким уйга чақиради.

Мавка

Истайсанми бирга бўлишимизни?

Лукаш бош силкиб, тасдиқлайди.

Кўрдингми,

Шумтол каби жавоб бердинг.

Л у к а ш

(Кулиб)

Ўрганишим керак бу ер шевасин –
Бутун ёз шу ерда яшаймиз, ахир.

М а в к а

(Шодланиб)

Ростдан-а?

Л у к а ш

Эртага бошпана қура бошлаймиз.

М а в к а

Чайла қуарсиз?

Л у к а ш

Балки кулба, балки
Дехқонча уй қуармиз ҳатто.

М а в к а

Сизлар қушга ўхшайсиз –
Заҳмат чекиб, инлар қурасиз,
Кейин ташлаб кетмоқлик учун.

Л у к а ш

Йўқ, биз қурамиз
Бир умрга...

М а в к а

Бир умрга? Ўзинг айтдинг-ку,
Фақат ёзда яшаймиз, дея.

Лукаш

(Хижолат тортиб)

Мен билмайман... Лев амаким айтдики,
Бунда менинг ерим, кулбам бўларкан,
Чунки кузда мени ўйлаб қўйишар...

Мавка

(Хавотирланиб)

Кимга?

Лукаш

Билмайман. Айтмади амаким,
Балки келин топилмагандир.

Мавка

Нега ўз жуфтингни ўзинг топмайсан?

Лукаш

(Унга боқиб)

Балки топардим, ҳа...

Мавка

Нима?

Лукаш

Билмайман.

*(Найда ҳазин бир куйни чала бошлайди, кейин най
тутган қўлини осилтириб, ўйланиб қолади)*

Мавка

(Бироз сукут сақлаб)

Одамлар қанча вақт турмуш қуради?

Л у к а ш*(Унга қараб қўяркан)*

Бир умрга!

М а в к а

Шундай одат каптарларда ҳам...
Уларга ҳамиша ҳавас қилганман:
Ажиб меҳр ила севар бир-бирин...
Мен учун дунёда қайин меҳрибон,
Опам деб атайман шунга мен уни.
Фақат у кўп маъюс: рангпар, боши ҳам,
Ўз дардига ўзи андармон, баъзан
Унга боқиб тез-тез йиғлаб оламан.
Қандағоч эса ёқмас, у – бағритош,
Ансол мени нимагадир кўрқитар.
Чунки ўзи кўрқоқ – титраб туради.
Эманлар-чи, иззатталаб! Атиргул
Тёрн ва дўланадек уришқоқ,
Шумтол, заранг, оқ заранг – калондимоғ.
Ўз хуснига бино кўйган бодрезак,
Дунёда нима гап, қизиқмас асло.
Бир йил аввал мен ҳам шунақа эдим,
Ҳозир уни ҳатто эслаш ноқулай...
Яхшилаб ўйласам агар, ўрмонда
Мен батамом ёлғизман.

*(Маъюс ўйга чўмади)***Л у к а ш**

Самбиттол-чи?
Уни онам деб эдинг.

М а в к а

Ҳа, самбиттол!.. Қишда у жуда яхши,
Ёзда-чи... Қара, бирам кўнгли қаттиқ,

Ғичирлайди, нуқул қишни эслайди...
Йўқ, мен бу ерда жудаям ёлғизман...

Лукаш

Фақат дарахт эмас, ахир, ўрмонда
Бошқа турли-туман каслар ҳам бордир.
(Сал заҳархандалик билан)
Бечора эмассан, бизларга аён
Сизларнинг рақс, ҳазил, кўнгилхушликлар!

Мавка

Лекин булар – ногаҳоний гирдибод,
Бир зумда ёприлиб, дарров ўтади,
Бизда сиздагидек умрбод эмас.

Лукаш

(Яқинроқ келиб)

Сен-чи, хоҳлармидинг...

Бирдан Лев амакининг баланд овозда чақиргани эшитилади.

Овоз

Эй, Лукаш, ҳо-ой!
Ҳо-ҳо-ҳой! Қаердасан?

Лукаш

(Жавоб қилади)

Бораяпман!

Овоз

Тезроқ кел!

Лукаш

Оббо, бунча бетоқат!
(Жавоб қилади)

Боряпман, мана, боряпман.
(Кетмоқчи бўлади)

Мавка

Қайтиб келасанми?

Лукаш

Билмайман.
(Қирғоқдаги чакалакзор сари юради)

Ўрмон яланглигидан Перелесник югуриб чиқади:
қизил кийим кийган, қора қошли, кўзлари чақнаган кўр-
кам йигит, қизғиш сочлари шамолга ўхшаб ҳилпирай-
ди. У Мавкани қучоқламоқчи бўлади, лекин қиз ўзини
четга олади.

Мавка

Тегма менга.

Перелесник

Нега энди?

Мавка

Бориб қарасанг-чи,
Далада майсалар қандай кўкарар.

Перелесник

Менга у майсалар нимага керак?

Мавка

Ўша ерда,
Жавдарзорда ҳозир Дала париси
Ёрқин-яшил, турфа ўт-ўланлардан
Сенга атаб тўқимоқда бир чамбар...

Перелесник

Мен унутганман уни.

Мавка

Мени ҳам унут.

Перелесник

Мазах қилма! Истасанг – учажакмиз!
Мен сени элтаман яшил тоғларга –
Кўрмоқни хоҳлардинг оққарағайни!

Мавка

Энди хоҳламайман.

Перелесник

Нега энди?

Мавка

Истагим сўнди.

Перелесник

Уйдирма бари!
Айт-чи, нега?

Мавка

Хоҳишим йўқ.

Перелесник

(Мавканинг атрофида ялтоқланиб айланади)
Кел, тоғларга учамиз! У ерда Тоғ парилари –
Қушлар каби эркин сингилларим – йиғилиб бари,
Ўтлоқ узра давра қуриб, қўшиқ айтишар,
Чақмоқ янглиғ чақнашар!
Қирққулоқ-гул топиб бераман сенга,
Кўкдан олтин юлдуз узамиз бирга,

Тоғнинг тоза қори билан шапарак
 Тўр рўмолни оппоқ рангга бўйаймиз.
 Сенга ўрмон тожини топамиз бирга,
 Илон маликани тахтдан ағдарамиз,
 Тоғу тошни мудофаага берамиз.
 Менинг ардоғимда бўл!
 Эрта тонгда турай ман –
 Сени шундай ўрайман
 Қимматбаҳо кўйлакка,
 Гулчамбар тўқиганча,
 Даврада кўшиқ айтиб,
 Қанот боғлаб учганча
 Куёш кунни кузатар чоғи энг сўнгги дафъа
 Тиллаларин дафн этган арғувон денгиз узра.
 Биз кейин юлдузлар дарчасидан мўралаймиз,
 Юлдузча бўзчи аёлдек бизга беради бўз –
 Биз бахмал сояларни кашта қилиб тикамиз.
 Кейин эса тонготар осмон фалакда сийрак
 Булутлар ястанган чоғ, гўё сахар мардонда
 Қўзичоқлар бепоён ўтлоқда сув ичгандек,
 Биз ҳам ором оламиз гулдор...

М а в к а

(Бетоқат)

Етар!

П е р е л е с н и к

Мунча ғазаб билан бўлмасанг сўзни!
 (Маънос ва шу билан бирга қувлик билан)
 Демак, унутгансан сен ўтган ёзни?

М а в к а

(Лоқайдлик билан)

Ўтган ёз аллақачон отин “чуҳ”лади,
 Ёзда кўшиқ айтган қишда ухлади.
 Эсга олиб бўлмайди энди!

Перелесник*(Сирли, ёдига солиб)*

Эманзорни-чи?

Мавка

Меваларга тиккан эдим кўзларимни.

Перелесник

Изламаганмисан менинг изларимни?

Мавка

Кулмоқ гажакларини узгандим у чоқ.

Перелесник

Мен учун – тўшагим бўлсин деб юмшоқ!

Мавка

Сочимга кулмоқ қўшиб ўрмоқ учун.

Перелесник

Ўйлагансан, балки эркалатар деб севгилинг?

Мавка

Йўқ, мени қайин меҳр-ла тебратди.

Перелесник

Барибир сен... кимнидир... ўпгандек бўлгандир-сан?

Мавка

Ха-ха-ха! Билмайман!

Эслолмаяпман!

Мен борай, бақатўн ила кокилимни безатай...

Перелесник

Эҳтиёт бўл! Совуқ шабнам ювиб кетар, эслатай!

Мавка

Шамол ўйнаб қочади,
Куёш нурин сочади,
Қуриб қолади шабнам!
(Ўрмонда ғойиб бўлади)

Перелесник

Тўхтагин, ёлвораман!
Сенсиз ўлиб қоламан!
Қайдасан, қайда, санам?
(У ҳам ўрмонга югуради)

Дарахтлар орасидан унинг қизил кўйлаги бир дақиқа лип-лип этиб ўтади, “Қайдасан, қайда, санам?” деган жумла акс садо беради. Ўрмонда куёш алвон бўлиб бота бошлайди ва тез орада нурлари сўнади. Кўл устини оппоқ туман қоплайди. Лев амаки ва Лукаш ялангликка чиқишади.

Лев

(Жаҳл билан тўнғиллайди)

Лаънати Сув ажинаси! Излари кургур!
Мен балиқ овлаб бўлиб, эндигина чуқур
Кўлда оқим бўйлаб нариги қирғоқ томон
Сузмокчи бўлаётсам, ажина ўша он
Панжаларини ботирганча сув тубига
Ушлаб қолди! Сал қолса чўктирарди мени!
Мен ҳам нодон эмасман – дарҳол соқолига
Чанг солиб ушлаб, билагимга ўраб олдим,
Кейин белбоғимдан пичоқ олганча энди...
Соқолини кесаётсам, у лаънати жин

“Лоп” этказиб, ағдарворди қайиғимни!
 Мен-ку зўрға омон қолдим, чиқдим қирғоққа,
 Балиқларим қочиб кетди... Ер юткур!

(Лукашга)

Тағин сен у ёқда йўқ бўлиб кетдинг –
 Бақирдим, чақирдим, бўлганча бўлдим!
 Хўш, қаерларда сен йўқолдинг, йитдинг?

Лукаш

Шу ердаман, дедим-ку,
 Най ясадим, мана.

Лев

Жуда узоқ
 Ясадинг-да, ўзиям, жиян!

Лукаш

(Хижолат тортиб)

Йўғ-э, амаки...

Лев

(Жаҳлдан тушиб, илжаяди)

Алдашни ўрганмасанг бўларди,
 Ёшсан ҳали! Ачинсанг-чи тилингга!
 Яхшиси, шох-шабба териб кел менга
 Ва олов ёқ, энгил-бошим қуритай!
 Бу аҳволда уйга қандай қайтаман?
 У йўл бўйи бирдан ҳужум қилса-чи,
 Эслаш ҳам оғир – менга тегма, тегма!
 Сўнг бутун жонимни қоқиб олади...

*Лукаш ўрмонга жўнайди; тез орада унинг қуруқ
 шох-шаббаларни қарсиллатиб йиғаетгани эшитила-
 ди.*

Лев

(Эман остидаги йўғон илдизга бориб ўтиради ва трубкасини ёқиш учун олов чиқаришга уринади)

Ҳа, ўт чиқариб бўлсан! Замбуруғ ҳўл...

Пилик ҳам йўқолган. Эҳ, безгак

Тутсин сени... Балки бу ерда янги

Замбуруғ ўсгандир?

(Эманни пайпаслаб, бошқа замбуруғ ахтаради)

Кўлдан, туман ичидан аёл кишининг оппоқ кўлагаси чиқиб келади. У одамдан кўра кўпроқ ғубор тасмасига ўхшайди, унинг узалган узун оппоқ кўллари, но-зик бармоқлари ҳавони сидириб олаётгандек ҳаракат қилади, аёл Левга яқинлашиб келиши билан:

(Кўрқиб)

Вой, бу қанақа арвоҳ бўлди?

Э, биламан! Яхшиям сезиб қолдим.

(Ўзини кўлга олиб, тўрвасидан қандайдир илдизлар ва гиёҳлар олади ва худди ўзини мудофаа қилаётгандек арвоҳ томонга узатади. Арвоҳ шу заҳоти чекинади, Лев худди дуо ўқигандек гапира бошлайди, арвоҳ чекингани сари тезроқ гапиради)

Қизгина-чимчилоқ,

Чақмоқтош-қалтироқ,

Ўт босган ўз дўнглигинга, ботқоққа,

Одам юрмас, хўроз қичқирмас ёққа,

Менинг овозим етмас маконга бор.

Сен юрар йўл эмас бу зинҳор.

Оқ танни жизғанақ этма,

Заъфар суякни қақшатма,

Қора қонни ичиб юрма,

Умрингдан воз кечиб юрма,

Мана сенга ёвшан гул –

Даф бўл, даф бўл, даф бўл!

Арвоҳ орқага, қўлга қараб чекинади ва туманга қўшилиб кетади. Бир қучоқ шох-шабба кўтарган Лукаш келади, қўлидагиларни амакисининг оёғи остига қўяди, қўйнидан чақмоқтош чиқариб, олов ёқади.

Лукаш

Мана, келинг, исининг, амакижон.

Лев

Раҳмат,

Кекса амакингнинг кўнглин оляпсан.

(Оловдан трубкасини ёндириб олади)

Бу энди бошқа гап!

(Боши тагига тўрвасини қўйиб, оловга яқин майса устига ётиб олади, трубкасини тутатиб, ўтга қўзларини қисиб тикилади)

Лукаш

Сиз, амаки,

Менга эртак айтсангиз бўларди.

Лев

Буни қара-я!

Худди ёш боладай... Қайси эртакни айтай?

Сеҳргар Ох ёки Трёмсин ҳақидами?

Лукаш

Мен уларни эшитганман. Сиз ҳали ҳеч ким Эшитмаган эртак айтинг.

Лев

(Ўйлаб туриб)

Ундай бўлса, тингла:

Айтиб берай Тўлқин малика ҳақида.

(Оҳиста, оҳангдор овозда, бир маромда айта бошлайди)

Бўлса иссиқ кулбамиз
 Ҳам одамлар куюнчак,
 Эртас айтас эдик биз,
 Тўқирдик яна чўпчак
 Саҳаргача тинимсиз...
 Қоронғи ўрмонлар ортида,
 Туби йўқ уммонлар ортида,
 Баланд тоғ, довлонлар ортида,
 Ажойиб-ғаройиб ўлка бор,
 Урай шоҳлик қилган бир диёр.
 У ўлкада ботмас қуёш,
 Ой ҳам сўниб, бўлмас одош.
 Юлдузлар сайр этиб далада,
 Куйлашар жўр бўлиб яллага.
 Энг ёрқин юлдузнинг топилди ўғли –
 Оқ Палянин юраги чўғли,
 Юзи ёруғ, чеҳраси очиқ,
 Уни кўрган бўлади ошиқ,
 Олтин сочи шамолда ҳилпирайди,
 Қўлида кумуш яроғ ярақлайди...

Лукаш

Малика ҳақида айтмоқчийдингиз...

Лев

Шошма!
 Оқ Палянин ўсиб-улғайган сари,
 Ўй-хаёл суришни одат билибди,
 Ўзи ҳақда шундай фикр қилибди:
 Омадим бор, ҳусним оби-тобида,
 Фақат бахт кечикар севги бобида.
 Айт-чи менга, Шафақ юзли она,
 Ҳамроҳим бўлмай қай жонона?

Тенгим рицар, княз қизими
 Ё зодагоннинг юлдузими,
 Ёки оддий деҳқон қизи у?
 Ҳаёт йўлим ёритгай мангу.
 Балки тенгим малика бўлар,
 Қучоғимга ойдаин тўлар...

(Мудрай бошлайди.)

Кейин у кўк денгиз бўйига борибди,
 Соҳилда марварид маржон қолдирибди...

Л у к а ш

Амаки, сиз ниманидир айтмай ўтдингиз.

Л е в

Нима деяпсан? Йўғ-э? Сен халал берма-да менга!
 ...Денгизда шамол уйғотган тўлқин югуриб қолди,
 Ўша тўлқиндан отлар учиб чиқди,
 Лахча чўғдек ёнарди улар,
 Қизил аравага қўшилган отлар,
 Ўша аравада эса...

(Уйқу енгиб, жимиб қолади)

Л у к а ш

Ким бор эди бу аравада? Маликами?

Л е в

(Уйқу аралаш)
 А? Малика қаерда?..

Л у к а ш

Мана, ухлаб қолдилар...

(Бирмунча вақт оловга ўйчан қараб қолади, кейин ўрнидан туриб, гулхандан нарига кетади ва найда оҳиста, элас-элас эшитиладиган қуй чалганча ялангликда у ёқ-бу ёққа юра бошлайди)

Ўрмон қоронғилаша бошлайди, лекин бу қоронғилик қуюқ эмас, балки шаффоф, ой чиқишидан аввалги ҳолатга ўхшайди. Гулхан ёнида ёруғлик шуъласи ва эгри-бугри соялар худди ғаройиб рақс ҳосил қилгандек туюлади, оловга яқин гуллар бир ёрқин товланади, бир зулмат қўйнида қўринмай қолади. Ўрмон четида ансол ва қайинлар танаси сирли оқариб қўринади. Баҳор шамоли ўрмон атрофини айланиб чиқаркан, чи-долмай хўрсилади ва қайинларнинг эгма шохларини тўлқинлантиради. Қўлдаги оқиш туман қора чакалакка ёпирилади, қамишзорлар зулмат қўйнига яширинган қиёқлар билан шивирлашади.

Ўрмон чангалзоридан Мавка югуриб чиқади, у шошилиб чопади, гўёки кимдандир қочгандек, унинг сочлари ҳилпирайди, либоси тўзиган. Ялангликда тўхтаб, атрофга аланглайди, қўлини қўксига босади, кейин қайинга интилади ва яна тўхтайди.

М а в к а

Раҳмат сенга, тунгинам, қорақанот,
Яширганинг учун менинг юзимни!
Сизга ҳам, эй, йўллар-сўқмоқлар, раҳмат,
Қайин сари бошладингиз изимни!
Тезроқ яшир мени, жоним, опажон!
(Қайин танасини қучиб, унинг тагига яширинади.)

Л у к а ш

(Қайинга яқинлашиб, секин)
Мавка, сенмисан?

М а в к а

(Янада секин)
Менман.

Л у к а ш

Қочдингми?

Мавка

Олмахон каби.

Лукаш

Қочиб кетдингми?

Мавка

Ҳа.

Лукаш

Хўш, кимдан, ахир?

Мавка

У худди олов.

Лукаш

Қаерда у?

Мавка

Жим! Жим бўл!

Бирдан яна учиб келса...

Сукут

Лукаш

Шундай қалтирайсанки! Мен қайиннинг
Титраб шитирашини эшитяпман.

Мавка

(Қайиндан узоқлашиб)

Оҳ, шўрима-а! Суянмоққа қўрқаман,
Бардошим етмас ортиқ.

Лукаш

Менга суян.

Маҳкам тутиб, қилажакман ҳимоя.

Мавка унга суянади. Улар бир-бирларига суянган-ча туришади. Ой нури ўрмон бўйлаб сузади, яланг-ликка ёйилади ва қайин тагига сизиб киради. Ўрмонда булбулларнинг сайраши ва баҳор тунининг барча товушлари акс садо беради. Шамол энтикиб-энтикиб хўрсинади. Оқариб товланаётган туман ичидан Сув париси чиқиб келади ва йигит билан қизни жимгина кузата бошлайди. Лукаш Мавкани бағрига тортиб тураркан, унга янада яқинроқ эгилаверади ва қутилмаганда ўпиб олади.

Мавка

(Бахтдан энтикиб қичқириб юборади)

Юракка юлдуз йиқилиб тушди!

Сув париси

Ха-ха-ха!

(Кулганча қўлга шалошлаб ўзини ташлайди)

Лукаш

(Чўчиб)

Нима у?

Мавка

Қўрқма, у Сув париси,

Иккимиз дугона, бизга тегмайди у.

У ўжар – майна қилишни севади,

Кулса-кулар!.. Менга энди барибир,

Оламда неки бор, ҳамма-ҳаммаси.

Лукаш

Демак, мен ҳамми?

Мавка

Йўқ, йўқ,
Сен ўзинг оламин, азиз кўрклигим,
Бир вақтлар мен сени билгандан ортиқ
Азиз бўлдинг, биз унашгандан бери.

Лукаш

Биз унашдикми?

Мавка

Ана, эшитяпсанми –
Бизнинг никоҳ қўнғироғини булбуллар чалар...

Лукаш

Эшитяпман... Энди улар чуғурламас,
Чаҳ-чаҳламас, фақат қайтарар:
“Бўса ол! Бўса ол! Бўса ол!”
(Уни узоқ, меҳр ва ҳаяжон билан ўпади)

Мен сени

Ўлгунча ўпаман!

(Қуюн туради ва оқ гулбарг яланглик узра бўрондек
гириллаб айланади)

Мавка

Менга эса ўлим йўқ...

Афсус...

Лукаш

Нималар деяпсан? Истамайман мен!

Эҳ, нега шундай дедим-а?!

М а в к а

Йўқ, қандай гўзал
Учар юлдуз бўлиб ўлмоқ!

Л у к а ш

Бўлди, етар!
(Эркалаб гапиради)
Гапирма бу ҳақда! Истамайман мен!
Гапирма умуман!.. Йўқ, гапир!
Сўзларинг ғаройиб, лекин негадир
Тинглаш ёқимли... Нечун жимсан?
Аччиқландингми?

М а в к а

Мен сени эшитяпман...
Сенинг севгингни...
(Йигитнинг бошини ушлаб, ой нурига қаратади ва
диққат билан кўзларига тикилади)

Л у к а ш

Нималар қияпсан? Ахир, қўрқаман
Сен қалбимга назар ташласанг...
Чидолмайман бунга! Гапир, ҳазил қил,
Сўра, севаман де, кулсанг-чи...

М а в к а

Овозинг тиниқ, худди жилғадай,
Шаффоф эмас лекин кўзларинг.

Л у к а ш

Балким, ой
Хира нур сочар.

М а в к а

Балки...

(Бошини унинг кўксига эгиб, жим қолади)

Л у к а ш

Сенга нима бўлди?

М а в к а

Жим... Юрак гапирсин... Бирам ноаниқ
Сўзламоқда, худди бугунги тундек.

Л у к а ш

Нимани эшитардик? Кераги йўқ!

М а в к а

Керакмас, дейсанми? Майли, азизим,
Йўқ, йўқ, севгилим! Эшитмайман, бахтим!
Кулоқ солмам, менинг соҳибкарамим!
Эркалайман сени, менинг севгилим!
Ёқадими сенга эркалаш?

Л у к а ш

Мен ахир севмаганман
Бирор марта ҳам. Мен ҳечам билмасдим
Эркалашлар шунча ширин бўлишин!

*Мавка уни эҳтирос билан эркалайди, у ёқимли
оғриқдан қичқириб юборади.*

Мавка!

Жонимни суғуриб оласан!

М а в к а

Суғураман, суғураман!

Ўзим шу қалб-қўшиқни олиб юраман,
 Юракни эса сеҳрлайман сўз билан...
 Ютоқиб ўпаман чиройли лаблардан,
 Лов-лов этиб ёнсин деб,
 Қизил рангга қонсин деб,
 Лаблар ёввойи атиргул каби гулгун!
 Мен мовий кўзларни оғушта қилгум,
 Кулсин ва ўйнасин деб,
 Чақнасин, қўймасин деб,
 Турфа ранг учқунлар сочсин деб, инчунин.
(Қутилмаганда қўлларини силкийди)
 Бу кўзларни қандай оғушта қилсам?
 Гуллар билан безанганим йўқ ҳали!

Лукаш

Сира ҳожат йўқ?
 Сен гулларсиз ҳам гўзалсан.

Мавка

Истайманки,
 Ҳамма нарса сен учун гуллар билан безансин,
 Ўрмон маликасидан-да чиройли!
*(Ялангликнинг нариги томонига, қўлдан анча олисга,
 гуллаётган буталарга қараб югуради)*

Лукаш

Шошма!
 Ўзим сени ясантираман!
(Унга қараб юради)

Мавка

(Маъюс)

Жозибасин йўқотган
 Гуллар тунда... ранглар ҳам ухлаб қолган...

Лукаш

Ҳозир тиллақўнғизларни йиғиб оламан,
Улар сенинг кокилингда ярқираб турсин,
Юлдуз чамбаридек шоён нур сочиб юрсин.

*(Бир нечта тиллақўнғизларни унинг сочларига қа-
дайди)*

Кел, бир қарай... Оҳ, мунча чиройлисан!

(Бахтдан ўзини йўқотиб, ҳаяжон билан уни қучади)

Яна териш керак, яна! Чақноқ тош ила,

Сени ясантиражакман, мисли малика,
*(Ўт устидан, буталар тагидан тиллақўнғиз излай-
ди)*

Мавка

Мен эса бодрезакдан гуллар узаман,

У булбул кўшиғидан ҳалиям бедор.

(Оқ гулларни узиб, кийимига қадайдди)

Сув париси

*(Яна туман ичидан чиқиб келади ва қамишларга қа-
раб шивирлайди)*

Богинкалар, келинлар тезроқ,

Тун бағрини ёритсин чироқ.

Қамишзорда иккита милтиллаган дайди олов
кўринади. Кейин Богинкалар чиқишади, уларнинг қўл-
ларида қорачироқ милтиллаб, бир ёнади, бир ўчади.
Сув париси Богинкаларни ёнига чорлаб зулмат қўй-
нида, буталар орасида кўриниб турган Лукашнинг оқ
қўлагасига ишора қилиб шивирлайди.

Қаранглар, анави, тентираётган одам –
Сизни ташлаб кетган отангизга ўхшайди,
Шўрлик онангизни хароб қилган у дайди,
Яшашга ҳаққи йўқ.

Биринчи бола

Сувга чўктир уни.

Сув париси

Иложим йўқ. Ўрмонлик тақиқлаган менга.

Иккинчи бола

Биз кичикмиз, ахир, урдасидан чиқмаймиз.

Сув париси

Тутундек элас,
 Кўзга кўринмас,
 Етимлар тутиб чироқ,
 Хас-хазондан енгилроқ, –
 Қамишзорга боринг тик,
 Эшитмайди Ўрмонлик;
 Дуч келса ҳам,
 Сизмас бу дам –
 Бор эди, йўқ бўлди.
 Шуъладек ўтиб кетинг
 Сув устидан!
 Бутадан ёниб ўтинг,
 Ботқоқ бўйига етинг –
 Турган бўлса у қайда,
 Ғарқ бўлар ўша жойда.
 Чўқар ботқоқ тубига тайин...
 Менинг ишим – бошланар кейин!
 Шошилинглар!

Богинкалар

(Бирин-кетин тарқалишиб)

Иккаламиз икки томон чопамиз,
 Бир-биримиз сув устида топамиз.

Сув париси*(Шодланиб)*

Тарқалдик!

*(Ботқоққа томон чопиб келади, бармоқларидан сув отилиб чиқади, Сув париси елкаси оша сув сочади.)**Ботқоқдаги ўт қоплаган дўнгликдан шайтонбача – Куц сакраб чиқади.*

Куц-куц, кел, таъзим қила қол,

Майли, энди қўлимни ол!

*(Хукмфармолик билан қўлини узатади, Куц унинг қўлини ўпади)***Куц**

Нечун бундай илтифот, Сув париси?

Сув париси

Сенга шуни раво кўрдим.

Нонушта тайёрладим – фақат бой берма!

(Узоқда турган Лукашни кўрсатиб)

Яна қаерда кўргансан бундай бўғирсоқни?

Куц*(Қўл силтаб)*

Тушмаса гар ботқоққа,

Қовуролмам мен ёққа!

Сув париси

Йигитча сеники бўлади мутлоқ,

Кекса онангга бўлар овунчоқ.

Куц дўнглик ортига сакраб тушиб, ғойиб бўлади. Сув париси қамишзорда Богинкаларни қузатади; улар

*милтиллаганча югуриб, бир ярақлаб, бир милтиллаб
у ёқдан-бу ёққа ўтишади.*

Лукаш

*(Тиллақўнғизларни излаётиб, оловларни кўриб қола-
ди)*

Қандай тиллақўнғизлар! Учар экан!

Бунақасин кўрмагандим. Ҳам катта!

Ҳозир мен уларни тутиб оламан!

*(Бир унисини, бир бунисини қува кетади, улар эса сез-
дирмай йигитни ботқоққа бошлаб кетишади)*

Мавка

Қувма!

Севгилим, тутма уларни! Улар Богинкалар!

Улар сени ҳалок этади!

*Лукаш эшитмайди, қувишга берилиб, Мавкадан
олислаб кетади.*

Лукаш

(Бирдан қичқиради)

Оҳ, қутқаринг!

Ботқоқ экан бу ер!.. Домига тортиб кетяпти!

*Мавка унинг қичқирғини эшитиб, югуриб келади,
лекин Лукаш қирғоқдан анча узоқда ботиб қолгани
учун унга ета олмайди. Мавка унга белбоғнинг бир
учини ташлайди, белбоғнинг бошқа учини эса ўзи уш-
лайди.*

Мавка

Ушла!

Белбоғ Лукашнинг қўлига етиб бормайди.

Лукаш

Йўқ, етмаяпти! Эҳ, энди нима бўлар?

Мавка

(Ботқоққа эгилиб ўсган самбиттол ёнига югуриб келади)

Оҳ, самбиттол, онажоним-самбиттол, қутқар!
(Олмахондек эпчиллик билан самбиттолга чиқади, энг пастки шохларга тушиб, яна Лукашга белбоғ уза-тади. Бу сафар белбоғ етади)

Лукаш белбоғнинг учидан ушлайди. Мавка уни ўзига тортади, кейин қўлини чўзиб, йигитга дарахтга чиқиб олишига ёрдамлашади. Сув париси алам қилганидан бўғиқ овозда инграйди ва туман ичра ғойиб бўлади. Богинкалар ҳам ғойиб бўладилар.

Лев

(Қичқириқдан уйғониб кетиб)

А? Нима гап? Яна арвоҳларми?

Йўқол! Даф бўл!

(Атрофга аланглайди.)

Эй, Лукаш? Қайдасан?

Лукаш

(Самбиттолдан овоз бериб)

Бу ердан, амаки!

Лев

У ерда нима қилиб ўтирибсан?

(Яқинлашиб, самбиттолга қарайди.)

Самбиттолга чиқволибсан, яна қиз билан.

Лукаш самбиттолдан тушади. Мавка дарахтда қолади.

Лукаш

Амаки!

Мен бу ерда ботқоққа ботаёздим,
Ўпқонга тушиб қолдим, бу қиз бўлса...

(Мавкани кўрсатиб)

Мени нақ ўлимдан қутқарди.

Лев

Нега энди сен

Тунда бу ерларда санқиб юрибсан,
Гўёки адашиб қолганга ўхшаб?

Лукаш

(Сўзини бўлиб)

Мен тиллақўнғиз тутгандим...

Лев

(Мавканинг сочидаги тиллақўнғизларга кўзи тушиб)

Э-ҳа! Шундоқ демайсанми, дарров англардим!

Энди ўзим кўриб, билиб турибман, бу кимнинг
иши.

Мавка

Ахир, амакижон, уни қутқардим.

Лев

Кўринг – “амакижон”! Жиян қанақа!

Хўш, ким уни тузоққа олиб борди?

(Таъна билан бош чайқайди.)

Ўрмон жинлари! Мана, бор ҳақиқат!

Сен, Ўрмонлик, ҳали қўлга тушарсан –

Қочиб кўр шунда – эман тўнкасига

Қурум супургиси – узун соқолин қисиб қўяман,

Кўрдингми, жўнатган
Қизларини, ўзи эса – беҳабар!

М а в к а

(Тезгина самбиттолдан тушиб)

Унинг ҳеч айби йўқ! Илон малика
Жазоласин мени, агар алдасам!
Менинг ҳам айбим йўқ.

Л е в

Энди ишондим,
Илон номи билан бежиз қасам ичмайсиз.

Л у к а ш

Худо ҳақи, мени қутқариб қолди,
Агар у бўлмаса, ҳалок бўлардим!

Л е в

Ҳа, қизгина, сенда жон йўқ ва лекин
Мушфиқ экан юрагинг ғоят. Кечир,
Бақирганим учун жаҳл устида.

(Лукашга)

Хўш, нега сен
Тиллақўнғиз қувиб ботқоққа бординг?
Улар дўнгликларда ўтирадими?

Л у к а ш

Энг қизиғи, улар учарди!

Л е в

Э-ҳа! Биламан! Булар Богинкалар!
Шошмай турларинг, эртага кўрамиз,
Бўри тишли кучук олиб келаман,
Қани, шунда ким аввал ангилларкин?

Богинкаларнинг овози

*(Шикоятомуз, худди қурбақаларнинг вақиллашидек
овоз чиқариб гапиришади)*

Йўқ, бобожон, ундай қилманг!

Гуноҳқор деб бизни билманг!

Ўша ботқоқ ёнида биз

Фақат мева-чева терганмиз.

Биз билмасдик ўша онда –

У ёқда кимлар меҳмонда,

Йўқса, сузиб чиқмасдик асло,

Ботқоқнинг тубидан шу асно...

Вой, чўкаман, бари абас!

Бўлди, йиғи, қий-чув ҳам бас!

Л е в

Қарагин, бир зумда жим бўла қолди

Жодугарнинг болалари! Қўявер,

Мен топаман ким ҳақ, ким эса ноҳақ...

(Лукашга)

Уйга қайтар вақт бўлмадими, жиян?

Қани, борайлик.

(Мавкага)

Соғ бўл, қизгина.

М а в к а

Эртага ҳам келасизми? Мен сизга

Дарахт кўрсатаман кулба қуришга.

Л е в

Кўриб турибман, ҳар нарсадан хабаринг бор,

Кела қол, майли, мен сизга ўрганиб қолдим.

Бизга қўникишингиз керак сиз ҳам, албатта.

Кетдик! Хайр!

(Кетади)

Мавка

(Левга эмас, кўпроқ Лукашга)

Мен кутаман!

Лукаш амакидан ортда қолади, Мавканинг иккала қўлидан жимгина қисади, уни сассиз ўпади ва амаки-сига етиб олиб, у билан бирга ўрмонга кириб кетади.

(Бир ўзи)

Эй, тун, кошки, тугай қолсайдинг тезроқ!
Ўкинма! Мен аввал билмасдим мутлоқ
Худди сендай хушбахт, сендай чароғон
Кун ҳам борлигини, тунгинам, ишон!
Сен нега паришон турибсан, қайин?
Опажон, боқ менга, бахтдан айтайин!
Кўзёш тўкма сувга, она самбиттол,
Севгилим мен билан бўлади хушхол!
Ўрмоним, отажон, ахир билмайман,
Тунни қисқартирай, айтинг, қандай ман?
Тун қисқа, айрилиқ узундир шу тоб...
Қисматим не экан – бахтми ё азоб?

Ой қуюқ ўрмон девори ортига яширинади, сайхон-лик устига қора, бахмалдек зулмат ёпирилади. Ҳеч нима кўринмайди, фақат тақдир учқунидек гулхандан қолган чўғлар милтирайди. Мавка дарахтлар орасида кезиб юрганини унинг чамбарисидаги тиллақўнғизлар ярақлашидан англанади. Чамбар гоҳо юлдузлар буржи каби чарақлайди, гоҳо алоҳида учқунлардек ярқирайди. Кейин зулмат чамбарни ҳам ютиб юборади. Туннинг чуқур сукунати ҳукмрон ўрмонда фақат вақти-вақти билан худди тушдаги хўрсинишга ўхшаш енгил шитир-лаш эшитилади.

ИККИНЧИ КЎРИНИШ

Ёз охири. Дарахтзордаги хира тортган япроқлар орасидан олтинранг куз кўринади. Кўл саёзлашиб қолган, қирғоқдаги саёзлик ҳам кенгайган, қуруқ қамишпоялари шитирлайди.

Ялангликда янги қурилган кулба ва полиз кўзга ташланади. Экинзорнинг бир томонида буғдой, бошқа томонида – жавдар. Кўлда ғозлар сузиб юрибди. Қирғоқ яқинидаги дорда кир ёйилган, буталарда хурмача ва хумлар илинган. Ялангликда майса текис қилиб ўрилган, эман остида ғарам уйилган. Ўрмондан қўнғироқчаларнинг жаранглаган овози келади – қаердадир моллар ўтлаяпти. Яқин ўртада кимдир найда жўшқин рақс куйини чалаётгани эшитилади.

Лукашнинг онаси

(Кулбадан чиқиб, баланд овозда чақиради)

Лукаш, ҳо-ой! Қаердасан?

Лукаш

(Кўлида най ва нақшдор таёқча билан ўрмондан чиқади)

Шу ердаман, она.

Она

Етмадими сенга шунча най чалиш?

Нукул най чаласан, тўхтаб қолган иш!

Лукаш

Қандай иш?

О н а

“Қандай” деганинг нимаси?
Қўтонни ўраб қўймоқчи бўлган ким?

Л у к а ш

Ҳа, уними, ўрайман, улгураман!

О н а

Сенинг “Улгураман” деганинг қачон?
Эрта-кеч чопасан ўтлоқ томонга,
Яна ўша олғир, дайди қиз билан.

Л у к а ш

Ким чопяпти? Мен молларни боқяпман,
Мавка эса беряпти ёрдам.

О н а

Бунақанги ёрдамдан
Сен халос бўл!

Л у к а ш

Айтгандингиз-ку, ахир, ўзингиз,
Сигирларни Мавка боққан кун
Қўпроқ сут оляпмиз, деб.

О н а

Ялмоғизнинг уруғи!

Л у к а ш

Ким сизга ёқади – сира билмайман!
У эмасмиди, биз кулба қурганда
Дарахт келтирган? Ким билан экдингиз
Полиз экинларин? Донни ким сочди?

Бундай мўл ҳосилни қачон олганмиз?
Қаранг, гуллар билан дераза остин
Қандай безатибди – кўз қувонади!

О н а

Кимга керак унинг гуллари? Ахир,
Менинг узатгулик қизим бўлмаса...
Фақат гулу қўшиқ сизнинг хаёлда!

Лукаш бетоқат елка қисади ва кетмоқчи бўлади.

Қаёққа отландинг?

Л у к а ш

Тўсиқ қуришга.
(Кулба ортига ўтади, сал ўтмай у ердан болтанинг
тақиллаган овози эшитилади)

Гуллар билан безанган, сочлари ёйилган Мавка ўр-
мондан чиқади.

О н а

(Ёқтирмасдан)

Хўш, сенга нима керак?

М а в к а

Лукаш қаерда, холажон?

О н а

Мунча ортидан қолмасанг? Қизларга
Ярашмас югуриш йигит ортидан.

М а в к а

Бу ҳақда ҳеч кимса менга айтмаган.

О н а

Унда бир эшитсанг зарар қилмайди.

(Мавкага ёвқараш қилади)

Пахмайиб юрасан нега сен доим?

Ораста тараниб юрсанг бўлмасми?

Юрасан ялмоғиз каби бетартиб.

Эгнингдаги тағин бу қандай кийим?

У яна ноқулай юмуш қилишга.

У-бу нарса қолган мархум қизимдан,

Қозиққа илинган – бор, олиб кийгин.

Сандиққа сола қол ўзингникини.

М а в к а

Майлига, кийинсам, кийина қолай.

(Кулбага қараб кетади)

У ердан Лев амаки чиқади.

О н а

Раҳмат деса бўларди!

Л е в

Синглим, нима учун

Тўйдирасан доим қизни жонидан?

Гуноҳи борми ё сенинг олдингда?

О н а

Сен, яхшиси, аралашма ишимга, ака,

Шукр қилгин, индамаяпман. Қўйиб берса,

Йиғардинг ўрмондаги бор ялмоғизларни.

Л е в

Сен ҳам бамаъни гап айтсайдинг бир бор,

Жон деб эшитардим, аммо ҳозир-чи...

“Ўрмондаги бор ялмоғиз” қайда у?
Барча ялмоғизлар қишлоқда бўлса...

О н а

Эй, сен
Нимани билардинг... Хўп, ана ўргат
Ўрмон мурдорини, балки вақт етиб,
Қачондир кўрарсан ундан яхшилик!

Л е в

Кўраман ҳам!
Асло разил эмас бу ўрмон аҳли –
Ахир бутун бойлик ўрмондан келар...

О н а

(Истеҳзо билан)

Бўлмасам-чи!

Л е в

Шундай қизлардан ҳам инсон чиқади!

О н а

Қанақа инсон? Ичиб олганмисан?

Л е в

Сен нимани билардинг? Марҳум бобом
Айтарди, мабодо гапира олса
Ўрмонликда ҳам бўларди, эҳтимол,
Баайни сену мендаги каби жон.

О н а

Жоду руҳи-чи, у қаерга,
Хўш, қайга йўқолар?

Лев

Яна ўша гап!
 Мен, яхшиси, бориб ишимни қилай
 Бундай сақич чайнаб тургандан кўра!

Она

Бора қол!
 Мен халал бермайман!

Лев жаҳл билан бошини силкитганча кулба орқасига ўтиб кетади. Мавка кулбадан кийимини ўзгартириб чиқади: унинг эгнида таранг, елкасига ямоқ тушган бўз кўйлак, гулдор энсиз юбка, йўл-йўл ип газламадан тикилган, ранги ўчган пешбанд, сочлари текис таралиб, иккита қилиб ўрилган ва бошига чамбар қилинган.

Мавка

Мана, кийиниб олдим.

Она

Бу бошқа гап. Мен энди борай,
 Товуқлардан хабар олай-чи!
 Боргим келар нашазорга ҳам,
 Иш тугамас лекин бу ерда,
 Сен негадир меҳнатга йўқсан...

Мавка

Нега энди?
 Ёрдам берсам, дейман, қўлдан келганча.

Она

Қўлингдан келмайди – ҳамма гап шунда:
 Ёрдамчи бўлдинг сен жудаям эпсиз.

Ана, пичан йиғсак, бошинг оғриди...
Агар ўроқ ўргин десак, сен дарров...

М а в к а

(Кўрқиб)

Ўриш? Қандай қилиб?
Бугун ўришимни хоҳлаяпсизми?

О н а

Нима бўпти? Ёки байрамми бугун?
(Эшик орқасидан ўроқ олади ва Мавкага узатади)
Ўроқни ол – ўриб кўр. Ишим битса,
Ўзим ўражакман сенинг ўрнингга.
(Даҳлиздан дон солинган ғалвирни олади-да, қулба
орқасига ўтади. Сал ўтмай, унинг "Чип-чип, жўжала-
рим! Чип-чип..." дея чақираётган овози эшитилади)

Лукаш қўлида болта ушлаганча чиқиб келади ва
ёш қайинсимон граб дарахтини чопиш учун яқинлаша-
ди.

М а в к а

Тегма, севгилим,
Ахир, у ниҳол-ку, қуримаган ҳам.

Л у к а ш

Халал берма!
Вақтим йўқ менинг!

Мавка маъюсланиб унинг қўзларига қарайди.

Қайдан топай қуруқ ёғочни?

М а в к а

(Ўрмондан тезда қуриган дарахт олиб чиқади)
Яна топиб бераман, қўп керакми?

Л у к а ш

Битта ёғоч билан ўраб бўларми?

М а в к а

Нима учун бундай тунд бўлиб қолдинг?

Л у к а ш

Қарагин... Сени деб онам уришар!..

М а в к а

Унга нима қилди? Нима истайди?

Л у к а ш

Нимани бўларди? Ахир, ўғлиман...

М а в к а

Хўш, нима қипти?

Л у к а ш

Бундай келин дидига мос келмасмиш...
У ёқтирмас ахир ўрмон руҳини...
Меҳрибон қайнона бўлмайди сенга!

М а в к а

Қайнона бўлганмас бизнинг ўрмонда,
Келин ва қайнона – нимага керак?
Тушунмайман ҳеч!

Лукаш

Келин керак унга.
 Ҳа, ёрдамчи керак – онам қариди,
 Бегонани ишга мажбурлаб кўр-чи –
 Ялчитмас сира... Хизматкор – қиз бўлмас...
 Тўғриси, буларни сен тушунмайсан...
 Одамлар ташвишин англамоқ учун
 Ўрмонда туғилмоқ камлик қилади.

Мавка

(Самимий)

Сен айтиб бер, жоним, мен тушунаман,
 Чунки севаман... Ахир, тушундим-ку
 Сен найда чалган барча қўшиқларни.

Лукаш

Қўшиқларми? Унга ақл шарт эмас!

Мавка

Ҳақорат қилмагин қалбинг гулини,
 Қўшиқдан туғилган ахир севгимиз.
 У қирққулоқ-гулдан кўра ғаройиб:
 Хазина яратар – лекин очилмас.
 Гўёки жисмимда ўзга юракни
 Ҳис қилганман дафъатан. Ўша дамлар
 Мўъжизайди, оловли...

(Бирдан ўз сўзини ўзи бўлиб)

Куляпсанми?

Лукаш

Ростданам кулгили туюлди бирдан...
 Кийиминг одмироқ, гапларинг эса
 Худди байрамдаги ваъзга ўхшайди.
(Кулади)

М а в к а

(Эғнидаги кийимни юлқиб)

Ёқвораман бунинг ҳаммасин.

Л у к а ш

Кейин ойим ғажисинми?

М а в к а

Нетай, бу кийимда сенинг наздингда
Мен тўсатдан ўзгариб қолсам!

Л у к а ш

Ўзим ҳам билувдим,
Энди бошланади ҳар хил таъналар...

М а в к а

Азизим, мен таъна қилмайман сенга,
Фақат алам қилар, ҳаётингни сен
Ўз бўйингга мослаб қура олмайсан.

Л у к а ш

Негадир гапингни тушунмаяпман.

М а в к а

Мен сени борингча севганман, сен-чи,
Ўша ўзлигингни тополмаяпсан.
Қолбуки, куйлайди қалбинг шу ҳақда
Чин дилдан, найнинг соҳир овозида.

Л у к а ш

Хўш, айтавер...

М а в к а

У яна ҳам гўзалроқ,
Жоним, сени бутун борлигинг билан,
Барини айтишга ожизман мен ҳам...
(Унга маъюс муҳаббат билан қарайди ва бир дақиқа
сукут сақлайди)

Менга сен най чалиб бергин, азизим,
Қайғуларни қувиб, сарафроз этсин!

Л у к а ш

Эй, най чалишга сираям вақтим йўқ!

М а в к а

Сен эркала мени, унутаи токи
Ҳамма гап-сўзни.

Л у к а ш

(Аланглаб)

Жим-м! Онам эшитар!
У шундоқ ҳам сени
Суллоҳ деб айтар.

М а в к а

(Аччиқланиб)

Ҳа! Сиз билан бирга ўсмаган одам
Тушунмас сизни! Демак, мен олғирман!
Нега? Сени шундай севганимгами?
Ё кўнгил ёрганим биринчи бўлиб
Исходми – юрагим бахиллик қилмай
Бутун хазинасин пешкаш этгани,
Ёки севганига ўзин бағишлаш,
Ундан бирор нарса таъма қилмасдан?

Л у к а ш

Кейин ҳақ тўлар, деб, умид қилгансан.

М а в к а

Яна қандай ғалати сўз – “Ҳақ тўлаш” деган...
 Сен менга ҳадялар қилдинг чин дилдан,
 Мен ҳам ўзимникин дариф тутмадим –
 Улар ўлчанмаган ва саналмаган...

Л у к а ш

Демак, ҳаммаси аён,
 Биз қарздор эмасмиз бир-биримиздан,
 Буни ўзинг айтдинг – эсингда турсин.

М а в к а

Нега эслаб қолиш керак буларни?

О н а

• *(Кулба ортидан чиқади)*

Мана сизлар қандай ишляяпсизлар?

Лукаш шошиб ёғочни кулба ортига судраб ўтади.

Агар, истамасанг, ўрма, қизгина,
 Мен мажбур қилмайман. Ўзим амаллаб
 Ўриб ҳам оларман, кейин куз яқин,
 Худо берса, чаққон келин топаман.
 Бир бева бор экан – тиниб-тинчимас,
 Ўзи одам кўйиб сўраттирибди.
 Мен айтдимки, Лукаш агар хўп деса...
 Хўш, жоним, бера қол менга ўроқни,
 Ахир, биласан-ку, бошқа ўроқ йўқ.

М а в к а

Ўзим ўраман. Боринг нашазорга.

Она ялангликни кесиб, қўлга қараб кетади ва қамишлар ортида ғойиб бўлади. Мавка ўроқни силкиб,

арпа устига эгилади. Арпазордан Дала париси чиқиб келади; эғнида шаффоф яшил либос, нозиккина қадди-бастини қоплаган олтинранг сочлари кийими остидан кўриниб туради. Бошида бўтақўзлардан ясалган зангори чамбар, сочларига рандак, мойчечак, девпечак гуллари илашган.

Д а л а п а р и с и

(Ёлворганча Мавкага отилади)

Опажон, шафқатингни дариғ тутма!
Сен шундай чиройимни нобуд этма!

М а в к а

Мен мажбурман...

Д а л а п а р и с и

Ўт поялар чўзилди,
Гул-чечаклар узилди,
Гулчалар-юлдузчалар
Эгатда қайғудалар.
Лолалар алвон эди,
Қорайиб борар энди.
Ё тўкилган қонми у,
Эгатда қотган мангу?

М а в к а

Сингилжон, мажбурман! Сенинг чиройинг
Баҳорда очилар янада кўпроқ.
Менинг бахтим эса, гар бўлса барбод,
Қайта тикланмайди, билгин, умрбод!

Д а л а п а р и с и

*(Кўлларини силкиб, кулфатдан худди шамолда теб-
ранган бошоқдек титрайди)*

Ох, бу кулфат! Менинг кокилим!
 Олтин кокилим, толим-толим!
 Аччиқ қисмат! Менинг чиройим!
 Хазон билмас, ям-яшил доим!

М а в к а

Сенинг хуснинг узоқ яшамас,
 Улар ўсар нобуд бўлмоққа.
 Нега мендан сўрайсан шафқат –
 Қасд айлаган мен эмас фақат.

Д а л а п а р и с и

Қарагин, тўлқинлар сайр қилаётир,
 Суруниб қирғоқдан қирғоққа.
 Изн бер, жаннатда яшамоққа,
 Қарагин, ёз қандай барқ ураётир.
 Далаларда арпа бошоқ ётмаган,
 Бахтсизлик бизларга ҳали етмаган!
 Бир лаҳза сабр қил, фақат бир лаҳза!
 Менинг кўрким гуллаб, тугайди тезда,
 Сўнг ўзи тўшалар ерга, унутма...
 Шафқат қил. Ўзингни қиш каби тутма,
 Менга эрк бер, изтиробдан халос эт!

М а в к а

Тилагинг бажарсам бўлардим хурсанд,
 Фақат ўзим ҳозир эркин эмасман.

Д а л а п а р и с и

(Мавканинг елкасига эгилиб шивирлайди)

Ўримга берилиб кетиб билмасдан
 Кўлни кесиб олиш мумкин эмасми?
 Опажон, аянчли аҳволимни кўр!
 Фақат бир томчи қон мени қутқарур.
 Шу қонга арзимас чиройим, наҳот?

Мавка

*(Кўлига ўроқни тортади, Дала парисининг
олтин кокилига қон сачрайди)*

Мана, сингилжоним, бу сенга жавоб!

Дала париси Мавкага таъзим қилиб, миннатдорлик билдиради ва арпазорда ғойиб бўлади. Кўл томондан Она юзлари ширмойдай ёш жувон билан чиқиб кела бошлайди. Жувоннинг бошида ҳошияли қизил рўмол, эгнига майда ва текис бурмалар билан безатилган тўқ қизил юбка; белига таққан яшил пешбанди ҳам бурмали, унга оқ, қизил ва яшил ленталар билан зеб берилган, кўйлагига қизил ва кўк ипдан тўқима кашталар солинган, оппоқ, бўлиқ бўйнига тақилган маржондаги тангалар жаранглайди. У ҳошияли тасма билан танасини тортиб боғлаган, шундан думалоқ, биққи тани янада дўмбоқ кўринади. Жувон шахдам қадам ташлайди, кампир эса унинг ортидан аранг етиб олади.

Она

(Илтифот билан)

Бу ёққа, Килина, қайин ёнида
Ҳар хил гиёҳ бор. Мана, бу – дасторбош,
Сиз у билан хўқача буғлайсизми?
Бу, жонгинам, сутни яхши сақлайди.

Килина

Нима қилишниям билмайман сутни!
Савдолар бошланса – идиш олардим.
Сигирни раҳматли эрим қайдандир
Турк моли, деб олиб келган – у шундай
Серсутки, Художон! Мана далани
Амаллаб турибман, яна кулба бор,
Супир-сидир деганидек. Эй, холажон,
Бева куюнмаса, иш юрмас экан!
(Лабларини қимтиб, маъюсланиб қолади)

О н а

Сиз дарров ишларни тугатибсизми?
Кўз кўрқоқ – кўл ботир, деган гап рост-да,
Мана... Бизда фақат бир парчагина ер,
Шунда ҳам юмушлар бўлмайди адо...

К и л и н а

(Мавка турган экинзорга қарайди)

Ким у,
Ўроқ ўраётган?

О н а

Ҳа, битта етимча...
(Шивирлаб)
Худо кечирсин-у, эпсиз жудаям...

К и л и н а

(Она билан бирга Мавкага яқинлашади)
Салом, қизгина! Ўрим яхшими?

О н а

(Кўлларини силкиб)
Вой, шўрим! Ҳали ҳам бошламабди-ку!
Шўрим курсин! Нима қилдинг шунча вақт?
Дангаса! Ярамас! Ишёқмас!

М а в к а

(Бўғиқ овозда)
Кўлимни кесиб олдим...

О н а

Қандай қилиб?

К и л и н а

Ўроқни бера қол – мен ўриб берай.

Мавка ўроқни орқасига беркитиб олади ва Килинага ёвқараш қилади.

О н а

Ўроқни берсанг-чи! Сеникимас у!

Мавканинг қўлидан ўроқни тортиб олиб Килинага беради. У жон-жаҳди билан ғаллага ташланади ва шу қадар шитоб билан ўра бошлайдики, ҳатто ўроқ тагида сомон шиғиллайди.

(Кўнгли тўлиб)

Мана ишлаш қанақа бўлар!

К и л и н а

(Ишдан бош кўтармай)

Кимдир

Ўрамларни боғлаб турсайди

Ўриб ташлар эдим бутун экинни.

О н а

(Чақиради)

Лукаш! Бу ёққа кел!

Л у к а ш

(Чиқади; Килинага)

Худо қўлласин!

К и л и н а

(Ўришда давом этиб)

Раҳмат!

О н а

Лукаш,

Ёрдам бергин боғлаб олишга,

Ахир, “ёрдамчимиз” майиб бўлибди.

Лукаш ўрамларни бойлашга киришади.

Болалар, мен борай, майли, сиз ишланг,
Тушликка зўр кисель қайнатиб берай.

(Кулбага қараб кетади)

Мавка қайин ёнига боради, дарахтга суяниб, узун шохлар орасидан ўроқчиларга қарайди. Килина бир-мунча вақт берилиб ўроқ тортгандан кейин қаддини кўтаради, ўрамлар устига эгилган Лукашга қараб кулади, катта-катта учта қадам ташлаб Лукашнинг ёнига келади-да, унинг елкасига шапатилайди.

К и л и н а

Қани, бўл! Шиллиққуртдек имиллайсан,
Қандай ишчисан?

• (Шарақлаб кулади)

Л у к а ш

(Қаддини тиклаб)

Чаққонман, дегин!

Тегма, яхшиси! Барибир, енгаман!

К и л и н а

(Ўроқни ташлаб, иккала қўлини белига тирайди)

Қани! Ким кимни енгаркин – кўрамиз!

Лукаш унга қараб отилади, Килина унинг қўллари-ни ушлаб олади; улар кафтларини бир-бирига тираганча “куч синашадилар”, бирмунча вақт уларнинг кучи тенг бўлиб туради. Кейин аёл кўзларини ўйнатиб, қаттиқ кулганча сал орқага чекинади, Лукаш қизишиб кетиб, унинг қўллари кенг ёяди-да, ўпиб олмоқчи бўлади, лекин лаби аёлнинг лабига тегай деганда, Килина уни оёғи билан чалади, йигит йиқилади.

К и л и н а

(Тепасида турганча кулиб)

Хўш? Ким кимни енгди? Менмасми сени?

Л у к а ш

(Туради, оғир нафас олиб)

Оёқ билан чалиш – ғирромлик билсанг!

К и л и н а

Ҳали шунақами?

Кулбада эшик тақиллайди. Килина яна ўришга тушади, Лукаш эса ўрамларни бойлайди. Тез орада ўрилган пайкал қорайиб қолади ва боғламлар билан тўлади. Бир неча кучоқ ўрилган бошоқлар мағлуб бўлган, лекин ҳали боғланмаган асирлардек қатор ётади.

О н а

(Даҳлиз остонасидан)

Ўроқчилар, етар! Тушликка келинг!

К и л и н а

Мен ишимни тугатдим, аммо Лукаш
Уддасидан чиқолмаяпти.

Л у к а ш

Меники ҳам оз қолди.

О н а

Сен тугат ишингни, сиз эса келинг!

Килина кулбага қараб кетади. Эшик ёпилади. Мавка қайин орқасидан чиқади.

Лукаш

(Уни кўриб, бироз хижолат тортади, лекин тезда ўзини қўлга олади)

Э, сенмисан? Ўрамларни боғлаб қўй,
Мен эса кетдим.

Мавка

Менинг кучим етмайди.

Лукаш

Назорат қилгани келдингми унда,
Менга агар ёрдам бермасанг?
(Бир ўзи боғлайди)

Мавка

Айт, унга
Бу ерга бошқа келмасин;
Менга ҳеч ёқмайди, у – айёр,
Худди қундуз каби.

Лукаш

Сен уни умуман билмайсан.

Мавка

Йўқ, овози ва кулгусин эшитдим!

Лукаш

Лекин бу кам-ку!

Мавка

Йўқ, етарли.
Силовсиндек йиртқич у.

Лукаш

Яна нима?

Мавка

У бошқа келмасин бизнинг ўрмонга.

Лукаш

(Қаддини тиклаб)

Гўёки сен ўрмон маликасисан –
Кимгадир келишга рухсат берасан,
Кимгадир – йўқ.

Мавка

(Қовоғини солиб, таҳдид билан)

Ўралар кўп ахир ўрмонда,
Бўронда синган шох билан ёпилган –
На одам, на ҳайвон уларни сезмас,
Тўсатдан йиқилиб тушмагунича...

Лукаш

Яна гапирасан-а,
Ҳийлаю найранг ҳақида – яхши эди жим турсанг!
Ҳа, аёнки, мен сени умуман билмас эканман.

Мавка

Балки, ўзим ҳам ўзимни билмагандирман...

Лукаш

Қулоқ сол: мабодо олдимга кимдир
Келишу кетишин сендан сўрашга
Мажбур қиладиган бўлсанг, яхшиси,
Ўрмондан қишлоққа қайта қоламан.
Одамлар ичида нобуд бўлмасман.
Олдингда ўтириш ниятим йўқдир,
Қопқонга тушган бир тулки сингари.

М а в к а

Қўйганим йўқ мен сенга қопқон,
Ўз хоҳишинг билан келгансан.

Л у к а ш

Истасам, ҳа, шундай қайтиб кетаман,
Ҳеч ким мени бунда боғлаб қололмас!

М а в к а

Нима сени боғлаб олмоқчимидим?

Л у к а ш

Бу қуруқ сафсата нимага керак?
(Охирги боғламни бойлагач, Мавкага қарамасдан кул-
бага кетади)

Мавка эгатга ўтириб, ғамгин ўйга чўмади.

Л е в а м а к и

(Кулба орқасидан чиқади)
Қизгинам, нимага бунча маъюссан?

М а в к а

(Секин, маъюс)
Ёз ўтяпти, амаки...

Л е в

Шуни ўйлаб
Сиқияпсанми? Фақат, сезишимча,
Самбиттолга кунинг қолмайди қишда.

М а в к а

Унда қайда яшайман?

Л е в

Меникида,
 Кулбам сен туфайли торайиб қолмас..
 Нимаям қилардик феъли шунақа,
 Синглим билан келишолмайсан. Мен-ку
 Қўп уриндим, бари бефойда... Агар
 Хўжайин бўлсайдим, сўраб турмасдим;
 Ўзим бердим уларга кулба ва ерни,
 Менда эмас энди ихтиёр. Қишда
 Бу ердан қишлоққа, уйга кетаман..
 Сен ўша уйимга борсанг мабодо
 Хурсанд бўлардим.

М а в к а

Мумкинмас, амаки..
 Йўқса, борардим. Меҳрибонсиз жуда.

Л е в

Мен эмас, қизгинам, нон-туз меҳрибон.
 Ҳақиқат, шундаки, ўрмон наслини
 Яхши кўриб қолдим. Гар куним битса,
 Жонивор мисоли ўрмонга қайтгум.
 Шу эман остига кўмсинлар мени..
 Шундай турармисан, эман азизим,
 Оппоқ бошим ерга теккан у дамда?..
 Қайда! Мустаҳкам бўларди эманлар,
 Улар кесиб ташланган ахир... Сен-чи
 Совуққа ён берма, жингалак дўстим,
 Баҳорга етармиз, Худо хоҳласа..
(Ҳассага таянганча маъюс туриб қолади)

*Мавка оҳиста боғламлардаги сўлаёзган чечаклар-
 ни олиб бир жойга тўплайди. Кулбадан она, Килина ва
 Лукаш чиқиб келади.*

О н а

(Килинага)

Қаёққа шошяпсиз? Ўтирсангиз-чи!

К и л и н а

Йўқ, раҳмат, холажон, мен борай энди,
Қоронғу тушяпти – йўлдан кўрқаман.

О н а

Лукаш, сен кузатиб қўйсанг бўларди.

Л у к а ш

Ҳа, майли.

К и л и н а

(Унга қараб)

Қўйсангиз-чи, унинг ишлари...

О н а

Қандай

Иш бўларди оқшом? Борақол, ўғлим,

Килинани кузатиб қўй йўлгача.

Кечкурун юрмасин ўрмонда ёлғиз,

Қолаверса, ёш, кўркам жувон бўлса,

Бирдан ҳужум қилиб қолмасин биров.

К и л и н а

Вой-бўй. Сиз нималар деяпсиз, хола!

Қўрқитиб қўйдингиз энди батамом!

Кеч тушмасин, Лукаш, йўлга тушайлик,

Йўқса, иккимиз ҳам кўрқиб қоламиз!

Л у к а ш

Мен-а?

Ўрмонда кўрқаман? О-ҳо-о! Ҳечам-да!

Она

Ахир, менинг ўғлим довюрак, ботир,
Сиз уни айирманг бундай шарафдан!

Килина

Йўғ-э, ҳазиллашдим...

(Лев амакини сезиб)

Вой! Лев амаки!

Уйдамингиз?

Лев

(Ўзини эшитмаганга солади)

А? Яхши боринг.

(Ўрмонга қараб кетади)

Килина

Хўп, холажон, саломат бўлинг!

(Кампирнинг қўлини ўпмоқчи бўлади, лекин у қўлини тутқазмайди, оғзини пешбандига артиб, Килина билан уч марта, "маросимдагидек" ўпишади. Килина, кетаётиб)

Омон бўлинг, бизни унутманг!

Она

Келиб туринг, узоқлаб кетманг!

(Кулбага кириб, эшикни ёпиб олади.)

Мавка ўрнидан туради ва секин, худди чарчагандек оғир қадамлар билан кўлга қараб юради, самбит-толнинг эгик шохига бориб ўтиради, бошини кўлларига қўяди-да, овозсиз йиғлайди. Ёмғир майдалаб ёға бошлайди, томчилар қуюқ тўр мисол ялангликни, кулбани ва ўрмонни қоплайди.

Сув париси

*(Қирғоққа сузиб келади ва Мавкага бир ҳайрон бўлиб,
бир қизиқиб қарайди)*

Мавка, йиғлаяпсанми?

Мавка

Сен ҳеч қачон

Йиғлаб кўрмаганмисан, айт, Сув париси?

Сув париси

О, менми!

Ҳатто бир дақиқа йиғласам агар,

Кимдир ўлгунича кулиши керак!

Мавка

Сув париси! Ҳеч қачон севмаганмисан?..

Сув париси

Мен севмабманми? Йўқ, сен унутибсан,

Ҳақиқий муҳаббат нималигини.

Севги бамисли сув – оқизар, ўйнар,

Оғритар, эркалар, суяр, ғарқ қилар.

Иссиқда у қайнар, совуқда эса –

Музга айланар. Севгим шунақа!

Сенинг севгинг ҳув сомон руҳидаги

Ожиз болакай. Шамолда эгилар,

Тўшалар оёқ остига. Мабодо,

Учқунга дуч келса, курашмай ёнар

Ва ундан қолади фақат қора кул.

Агар уни ҳеч ким писанд қилмаса,

Зах тортиб ётади худди сомондек

Совуқ сувда, беҳуда ўкинч ҳамда

Аччиқ пушаймон ёмғири остида.

Мавка*(Бошини кўтариб)*

Пушаймон? Лекин сен қайиндан сўра,
У ўтган бир тунда кўклам шамоли
Узун сочларини тараганидан
Пушаймонми?

Сув париси

Нега унда у маъюс?

Мавка

Новдалари билан қучиб ошиғин
Умрбод бағрига ололмагандан.

Сув париси

Нима учун?

Мавка

Чунки севгилиси – кўклам шамоли.

Сув париси

Нечун керак унга бунақа севги?

Мавка

Ёқимли эди у – кўклам йигити,
Кўшиқ айтиб баргларини ёзганди.
Эркалаб қайинни чамбар ўстирди,
Меҳр-ла кокилига сепди шабнам...
У ҳақиқий кўклам шамоли эди,
Йўқса, қайин уни севмасди асло.

Сув париси

Ҳа, унда энди мотам тутаверсин
Қаро ергача, чунки у умрбод
Шамолни қучолмас – у елиб ўтди.

(Оҳиста, шалоплатмасдан қирғоқдан узоқлашади ва кўздан ғойиб бўлади)

Мавка яна бошини эгади, узун қора сочлари ерга тушади. Шамол туриб, қулранг булутларни ва улар билан бирга иссиқ ўлкаларга учиб кетаётган қушларнинг қора галасини ҳайдайди. Кейин кучли шамол туриб ёмғирли булутлар тарқалади ва ўрмон кўринади. У энди ёрқин куз либосида, қуёш ботиши олдидан осмон қуюқ зангор тусга кирган.

Мавка

(Секин, чуқур хўрсиниш билан)

Ҳа... У энди елиб ўтди-ю кетди...

Яланглиқдан Ўрмонлик чиқиб келади. У эскирган тилларанг узун плашда, кийимининг этагида тўқ қизил ҳошия, телпаги атрофи хмель шохи билан ўралган.

Ўрмонлик

Қизим, қизгинам,
Хиёнатинг учун сенга бу жазо!..

Мавка

(Бошини кўтариб)

Кимга хиёнат қилдим мен?

Ўрмонлик

Ўзингга.

Баланд чўққиларни тарк этиб,
Пастқам, майда сўқмоққа тушдинг.
Қизим, кимга ўхшадинг? Оддий
Чўрига, аччиқ меҳнат билан
Жиндак бахтга етмоқчи бўлган

Лекин етолмаган, биргина уят
 Сақлаб турган уни хору зорликдан.
 Эслагин-чи, қандай эдинг ўша тун,
 Муҳаббатинг энди гуллаган чоғда:
 Ўрмон маликаси янглиғ чарақлаб
 Юлдузлар чамбари қора сочингда –
 Ўшанда сенга бахт қучоқ очарди
 Сираям аямай неъматларини!

М а в к а

Мен нетай, чамбар ва юрагимдаги
 Барча юлдуз сўниб қолгандир, ҳайҳот?

Ў р м о н л и к

Йўқ, барча чамбарлар сўлиган эмас.
 Атрофга назар сол, ҳар ерда байрам!
 Князь шумтол олтин плаш кийибди,
 Ўрмон атиргулида – шода маржон.
 Беғубор оқликдан мағрур турар гул,
 Қирмизи тус олган булбул куйида
 Сизни унаштирган ўша бодрезак.
 Кекса самбиттолу маъюс қайин ҳам
 Олтин ва қирмизи либос кийишди
 Куз байрамига. Фақат биргина сен
 Гадонинг жулдурын ташлай олмайсан;
 Чунки унутгансан, ҳар қандай қайғу
 Гўзаллик олдида ҳамиша мағлуб.

М а в к а

(Шиддат билан ўрнидан туради)

Менга байрам либосини бер, бобо,
 Ўрмон маликаси бўламан яна,
 Бахт йиқилиб шунда оёқларимга
 Илтифот сўрайди ўтиниб мендан.

Ўрмонлик

Қизим,
Қўйлак тайёр ахир малика учун,
Эрка қиз яшриниб юрганди фақат
Гадодек кийиниб ҳазил-мазахга.

Мантиясини очади ва унинг ичидан шоҳона, олтин билан тикилган порфира¹ ва қумуш кисея² олиб, Мавкани кийинтиради. Мавка бодрезакка яқинлашиб, унинг қизил мевалар ғарқ пишган новдаларидан тезгина синдириб, ўзига чамбар ясайди, сочларини ёйиб юборади, бошига чамбарни қўндириб, Ўрмонликка таъзим қилади. У Мавканинг бошига қумуш толали тўр рўмол ташлайди.

Энди хотиржамман мен сендан.
(Унга бош сўлкиб, мағрур, шахдам одимлар билан ялангликка қараб юради ва қўздан ғойиб бўлади.)

Ўрмондан Перелесник югуриб чиқади.

Мавка

Яна сенмисан?
(Қочмоқчи бўлади)

Перелесник

(Менсимай)

Қўрқма, сени деб келганим йўқ. Анов
Дала парисини излаб келгандим,
Лек, қарасам, ухлаб қолибди. Афсус...
Нега бунча рангинг оқарган?

¹ Порфира – тантанали маросимларда кийиладиган узун устки кийим.

² Кисея – нозик юпка мато.

Мавка*(Мағрур)*

Сенга шундай туюлган!

Перелесник

Шундай туюлган? Яхшилаб қарай-чи!

(Унга яқинлашади, Мавка ортга чекинади)

Нимадан қўрқяпсан? Ахир, биламан,
Унаштирилгансан – тегмайман сенга.

Мавка

Йўқол! Мазах қилма!

Перелесник

Аччиқ қилмагин,
Кел, биродар бўлайлик!

Мавка

Сен билан-а?

Перелесник

Нима бўпти?

Қуёш совиган кузда

Бизнинг ҳам қонимиз совиди. Ахир,

Биз яқин бўлгандик сен билан бир пайт –

Севишдикми ёки ўйнадик – билмам –

Энди дўстлашайлик. Қўлингни бергин!

Мавка журъатсизлик билан қўлини узатади.

Изн бер, акалик меҳри-ла

Рангпаргина бетингдан ўпай...

*Мавка ўзини четга олади, лекин Перелесник бари-
бир уни ўпадаи.*

О, гуллар

Гўёки чехрангда яшнади бирдан –

Кузнинг беғубор япроғи билан.

*(Унинг қўлларини қўйиб юбормай атрофга
аланглайди)*

Қарагин, хув ана учмоқда шу он

Ҳавода тебраниб, тўлғониб мезон.

Биз ҳам шундай...

(Бирдан уни рақсга тартади)

Ҳа, биз ҳам шундай!

Ошиқамиз, отиламиз

Даврага!

Юлдузга, ёрқинга,

Олтинранг учкунга,

Ёруғ нур сочаётган оловларга –

Ўша ялтир-юлтур,

Ўша нурдай учкур,

Ловуллаб кўчаётган оловларга!

Мана мен ҳам...

Мана мен ҳам...

Учкун каби бўл, азизам, сен ҳам!

*Шитоб билан айланишади, рақс авжига чиқади.
Мавканинг юзидаги кумуш тўр худди ялтироқ илонга
ўхшаб тепага учади, қора соч ўримлари ечилиб, Пере-
лесникнинг оловранг жингалак сочларига қўшилиб ке-
тади.*

М а в к а

Етар!.. Оҳ, бас қил!

П е р е л е с н и к

Учкун чақнаганда

О, ҳатто бир лаҳза тўхтама, дилдор!

Бахт бир жойда турмас,
У тарк этажак, бас –
Абадий учажак шундан фусункор!

Рақс телбавор тус олаверади.

Ҳа, дўстлашамиз биз,
Гир-гир айланамиз
Қуюндек сарҳадни!
Турамиз, чопамиз,
Албатта, топамиз
Оловли жаннатни!

М а в к а

Етар... Қўйвор мени... Мен... ўляпман.

*(Унинг боши Перелесникнинг елкасига тушади,
қўллари осилади, у толиққан Мавкани рақсда ел каби
учиради)*

*Бирдан ер остидан қоп-қора, қўрқинчли Арвоҳ пай-
до бўлади.*

А р в о ҳ

Бер, у меники! Қўйвор уни!

П е р е л е с н и к

*(Тўхтайди ва қизни қўйиб юборади, Мавка ҳолсиз май-
сага чўзилади)*

Сен кимсан?

А р в о ҳ

Ростданам сен мени танимайсанми?
Мен ўша – Чўққида ўтирувчиман.

Перелесник чўчиб тушади, тез ҳаракат қилиб нарига қочади ва ўрмонда ғойиб бўлади. Мавка ўзига келиб, ўрнидан қўзғалади, қўзларини катта очиб, уни олиб кетиш учун қўлларини узатаётган Арвоҳга даҳшат билан қарайди.

Мавка

Йўқ, асло ёнингга бормасман, ёху!
Истамайман! Ахир, мен тирикман-ку!

Чўққида ўтирувчи

Мен сени олиб кетаман узоқ ўлкага –
Ному нишонсиз, тинч, сиёҳдай сувлари билан
Мархумлар кўзидек сокин, оромбахш юртга;
У ерда чўнг ва гунг чўққилар адл турар
Турли-туман ҳодисаларга гувоҳ бўлиб.
У ер жимжит. На-да дарахт, на-да майсалар
Шитирламас. Уйқусизликдаги ўй-хаёл,
Беҳуда орзу-ниятлар дилни ўртамас.
Минбаъд етиб бўлмас эркинлик ҳақидаги
Қўшиқларни айтмас шамол. Ва ёнмас сира
Куйдирувчи олов. Чақмоқлар чақнаётиб
Чўққида тегиб синар ва ёриб чиқолмас
Абадий зулмат ва сокинлик қўрғонини.
Сен ўша олис ўлкада яшашинг керак,
Рўйинг ўчар ўтдан, ҳаракатинг бўлар сушт,
Сенинг бахтинг соядир. Сен тирик эмассан!

Мавка

(Туради)

Йўқ, тирикман! Юрагимда барҳаёт туйғу,
Шу боис ўлим йўқ менга. Яшайман мангу!

Чўққида ўтирувчи

Сен буни қайдан биласан?

М а в к а

Чунки севаман

Азобимни мен, унга ҳаёт бахш этаман.

Сен шуни билиб қўй, ўзим истасам агар

Уни унутишни, шунда кетардим сен-ла.

Лекин ҳеч қанақа куч, бил, бутун оламда

Ўзим истаган имконни менга беролмас.

Ўрмонда одам қадамларининг овози эшитилади.

Ана келяпти, шу азобни берган одам,

Йўқол, арвоҳ! Мана, менинг барча умидим!

Чўққида ўтирувчи қоронғу ялангликка қараб чекинади ва кўринмай кетади. Ўрмондан Лукаш чиқиб келади. Мавка унга пешвоз боради. Унинг юзи ёрқин либосларига номутаносиб тарзда жонсиз ва рангпар бўлиб кўринади. Жон бераётган умид унинг катта, қоп-қора кўзларини янада кенгайтириб юборган, ҳаракатлари эса худди ичида нимадир узилаётгандек кескин, нотекис ва ғалати.

Л у к а ш

(Уни кўриб)

Бунчаям кўрқинчли! Нима истайсан?

(Кулбага қараб шошади, эшикни тақиллатади, она эшикни очади, лекин кўринмайди. Лукаш остонада туриб гапиреди)

Она, тоғорангни тайёрла, майли,

Бизлар Килинага совчи йўллаймиз!

(Кулбага киради)

Эшик ёпилади. Чўққида ўтирувчи яширинган жойидан чиқиб, яқинлаша бошлайди.

Мавка

(Эгнидан порфирани юлиб олиб)

Олиб кет мени! Йўқликни истайман!

Чўққида ўтирувчи Мавкага қўл теккизади, қиз чинқириб, унинг қўлларига йиқилади. Чўққида ўтирувчи Мавканинг устига ўзининг қора плашини ёпади. Улар ер тагига кириб кетишади.

УЧИНЧИ КЎРИНИШ

Шамолли, булутли куз тун. Ойнинг сўнгги сарик нурлари яланғоч шохлар орасида сўнади. Уккилар инграйди, бойкушлар хохолайди, япалоққушлар аччиқ чинқиради. Тўсатдан ҳаммаёқ бўрининг чўзиқ, ғамгин улишига тўлади, улиш борган сайин кучаяди ва тўсатдан узилади. Сукунат чўкади.

Кеч кузнинг заҳил тонги ота бошлайди. Баргла-ри тўкилиб битган ўрмон кулранг осмондаги дағал қора доғдек кўринади, унинг пастки қисмида сийрак-лашаётган зулмат ёйилади. Лукаш кулбасининг оп-поқ деворлари кўзга чалинади. Деворлардан бирида кимнингдир танаси қорайиб кўринади; ҳолсиз эшик кесақисига суяниб турган кимсанинг Мавка эканлиги элас-элас англашилади. Мавка қора либосда, кулранг сидирға кисеяда, фақат кўксиди мўъжазгина бодрезак дастаси. Тонг отиб, ялангликда, бир вақтлар юз йиллик эман кўкарган жойда катта тўнка кўринади, сал нарироқда, янги, ҳали ўт-ўлан билан қопланмаган қабр ҳам кўзга ташланади. Ўрмондан кулранг свита¹ ва бўри мўйнасидан қалпоқ кийган Ўрмонлик чиқиб келади.

¹ Свита – украинларнинг чакмонсимон узун кўйлаги.

Ўрмонлик*(Кулба ёнидаги кимсага қараб)*

Сенмисан, қизим?

Мавка*(Унга яқинлашиб)*

Ҳа, менман.

ЎрмонликНаҳот, Чўққида ўтирувчи
Сени озод қилган бўлса?**Мавка**

Йўқ, ёвузлигинг билан сен қутқардинг.

Ўрмонлик

Қасоскорликни ёвузлик дейсанми?
 Қасос – мен ҳаққоний қайтардим жавоб,
 Ҳа, сенга хиёнат қилган кимсага!
 Адолатданми унинг бўридек дайдиб
 Ўрмонда тентиган саргардон, ёлғиз
 Чорасиз касларни авраб юриши?
 Энди у чинакам ёввойи махлуқ!
 Майли, зорлансин у, майли, увласин,
 Майли, ташна бўлсин инсон қонига –
 Ёвуз аламлардан қутулолмайди!

Мавка

Лекин мен уни қутқардим,
 Хурсанд бўлмай кўя қол. Юрагимдан
 Мен охир сеҳрли бир сўзни топдим –
 Ҳайвонни одамга айлантиради.

Ўрмонлик

(Жаҳлдан ер депсиниб, ўз ҳассасини қарсиллатиб синдиради)

Арзимаيسان ўрмон қизи бўлмоққа!
Рухинг эркин эмас, ўрмонникимас,
Қишлоқ руҳи сенда, мутелик руҳи!

Мавка

Оҳ, ўзинг билганингда эди,
Қанчалар қўрқинчли бўлганлигини.
Мен рутубатли, ҳа, қоронғу, чуқур,
Совуқ ғорда тошдек қотиб ухладим.
Қоянинг мустаҳкам деворларини
Ёриб киргач ўзгарган овоз – чўзиқ,
Ёввойи ва ўта қайғули улиш –
Сим-сиёҳ, жонсиз сув узра таралиб
Уйғотди ғорларда ўлган садони...
Уйғондим ва ер остидаги қайғум
Вулқондай портлатди биқик дахмани,
Яна чикдим ёруғ дунёга. Сўзлар
Менинг гунг тилимга бағишлади жон
Ва мен мўъжиза яратдим... Билдимки,
Насиб бўлмас экан менга унутиш.

Ўрмонлик

Хўш, қани у? Нега ёнингда эмас?
Наҳот, унинг нонқўрлиги абадий
Худди сўқир муҳаббатинг сингари?

Мавка

Оҳ, агар кўрганингда эди,
Бобожон! У одам қиёфасида
Оёқларимга йиқилди – кесилган
Шумтолдек ва менга кўзларин қадаб

Бокди ҳасрат тўла нигоҳлар билан,
 Оҳ, унда изтироб, тавба-тазарру...
 Шундай қарай олар одам боласи...
 Оғиз жуфтламасдан ҳали мен сўзга,
 У-чи сакраб турди, лом-мим демасдан
 Титроқ қўллари ила тўсиб юзини
 Жарликка, тёрнзорга отилди,
 Ўша ерда кўздан йўқолиб қолди.

Ўрмонлик

Энди нима қиласан?

Мавка

Билмайман... Мен энди бир соя каби
 Кезаман шу кулба ёнида. Ундан
 Воз кечишга кучим етмайди... Фақат
 Юрагим сезяпти – қайтиб келар у.

*Ўрмонлик сукутга чўмиб, ғамгин бош чайқайди.
 Мавка яна деворга суянади.*

Ўрмонлик

Бечора болам,
 Нега бизни ташлаб кетдинг йўқликка?
 Туққан ўрмонингда ҳаловат йўқми?
 Қара, самбиттол ҳам сени кутмоқда,
 Юмшоқ тўшак солиб қўйган сен учун,
 Йўлингга кўзи тўрт, андуҳ чекади.
 Бор, ором ол!

Мавка

(Секин)

Йўқ, иложим йўқ, бобожон.

*Ўрмонлик оғир хўрсиниб, секин-аста ўрмон томон-
га кетади. Ўрмондан кимдир отни жон-жаҳди билан
чоптиргандек жадал ва бетартиб дупурлаган товуш
эшитилади-ю, кейин тўсатдан тинади.*

Куц

*(Қўлларини ишқалаб, қулба ортидан сакраб чиқади ва
Мавкани қўриб тўхтайди)*

Э, сенмисан, Мавка, шу ердамисан?

Мавка

Сен нега бу ерда изғиб юрибсан?

Куц

Тулпорнинг ёлидан тортиб келтирдим,
У эса беармон сайр қилдирди.

Энди миндирмайди бошқа ҳеч кимни!

Мавка

Ўрмонни иснодга қўйдинг, лаънати!
Қандай келишгандинг амаки билан?

Куц

Келишув ҳам ўлган у билан бирга.

Мавка

Лев амаки ўлдими?

Куц

Ана қабри.

Эман остига кўмгандилар, лекин
Тўнканинг ёнида ётар бечора.

М а в к а

Ҳа, иккови ҳам ўтибди... Амаки
Билар эди қишдан чиқмаслигини...

(Қабрга яқинлашади.)

Оҳ, юрагим йиғламоқда сен учун,
Дўсти яғонам! Бўлса эди менда
Ҳаётбахш кўзёш, суғорардим ерни,
Сўлмас бўригуллар ўстирар эдим
Сенинг қабрингда. Бечораман энди,
Хазон бўлган баргдек чирқиллар қайғум...

К у ц

Менга ярашмайди қайғуга ботиш,
Лекин тан оламан, ачиндим чолга.
Биз билан муроса қилиб яшарди.
Қора эчки боқар эди гоҳида
Отлари ёнида, фақат мен учун.
Мен эчкида чақмоқ каби елардим,
Отлари эса турар эди хотиржам.
Манави хотинлар яшашни билмас,
Билмас муросани. Эчкини сотиб,
Кесишди эманни. Шартни бузишди.
Мен ҳам аламдан энг яхши отларин
Ўлгудек чоптирдим, янги олишса –
Яна минаман. Шайтоннинг дояси
Ялмоғиз молларин нобуд қилади,
Бизнинг кимлигимиз – билиб қўйишсин.
Сув ажинаси ғарамларини ҳўллаб,
Богинкалар нонни моғор қилишди,
Безгак-чи, уларни қақшатар, кўлни
Каноптола билан булғашганига.
Ўрмонда яхшилик кутмасин улар,
Злиденлар изғир кулба ёнида.

Злиденлар

(Кичкина, ҳолдан тойган, юзларида очлик азоби абдий муҳрланиб қолган махлуқлар қулбанинг орқа бурчагидан чиқиб келишади)

Шу ердамиз. Ким чорлаяпти бизни?

Мавка

(Эшикни тўсиш учун югуради)

Йўқол! Кетинглар!

Сизни ҳеч ким чақиргани йўқ!

Злиденлардан бири

Учган сўз –

Қайтмайди ортга.

Злиденлар

(Остонага ўтириб олишади)

Биз жуда очмиз!

Тезроқ эшикни очишса эди!

Мавка

Киритмайман у ерга!

Злиден

Бизга егулик бер!

Мавка

(Қўрқув ичра)

Лекин менда ҳеч вақо йўқ...

Злиден

Бер, ҳеч бўлмаса, анави

Бағрингга босиб турган бодрезакни!

Мавка

Бу – менинг қоним!

Злиден

Нима бўпти? Биз севамиз қонни!

Злиденлардан бири унинг қўксига отилиб, бодрезакни сўра бошлайди, бошқалари эса бодрезакни татиб қўриш учун уни итариб, тортқилашади, ўзаро тишлашиб, итдек ириллашади.

Куц

Тўхтанглар, ҳой, у одам эмас!

Злиденлар тўхташади, тишлари такиллаб, очликдан қақшай бошлашади.

Злиден

(Куцга)

Егулик бер, йўқса, ўзингни еймиз.

(Куцга ташланишади, у четга қочади)

Куц

Ҳой, ҳой! Секинроқ!

Злиденлар

Бизлар очқаб кетдик!

Куц

Шошманглар, мен хотинларни уйғотай,

Сизга овқат бўлар, менга томоша.

(Бир ҳовуч кесак олиб деразага отади, ойна синади)

Лукаш онасининг овози

(Кулбада)

Вой! Нима бу? Яна жинларми?

Куц

(Злиденларга шивирлаб)

Кўряпсизми, уйғонишди. Ҳадемай,
Сизни чақирар. Энди жим туринг,
Йўқса, кампир сизни шундай лаънатлар,
Даф бўласиз дарров – у бунга уста.

*Злиденлар остона ёнида қора тўда каби ғужанак
бўлиб оладилар. Кулбадан, синган ойна орқали онанинг
ўрнидан тургани кўринади, кейин унинг овози, ана ун-
дан сўнг Килинанинг овози эшитилади.*

Она овози

Кун ёришган, анави ухлаб ётар.
Килина! Эй, Килина! Уйғонсанг-чи!
Тошдай қотгур, эй, турсанг-чи... Тур! Эй, тур...
Уйғонмасанг, умуман турма!

Килинанинг овози

(Уйқу аралаш)

Нима гап?

Она

(Заҳарханда)

Сигир соғиш вақти етди,
Серсут, туркнинг наслдор сигирини,
Мархум эринг сотиб олган сигирни.

К и л и н а*(Уйғониб)*

Йўқ, мен нариги сигирни соғаман,
Фақат уч томчи сут соғиб оламан –
Бир қадоқ ёғ чиқар.

О н а

Гапини бермас!
Ким айбдор, сигир серсут бўлмаса?
Сендек келин, бека билан... Вой, шўрим!
Шу ҳам келинми? Сен қайдан келдинг
Бошимизга бир бало бўлиб?

К и л и н а

Ким айтди сизга
Совчи йўлласин деб? Бунда юрарди
Бир ислиқи қиз – сиз ана ўшанга
Яхши либос бериб ясантирсангиз,
Бўларди чиройли, меҳрибон келин!

О н а

Нима деб ўйловдинг? Бўлар эди, ҳа,
Лукашим нодон-да – сени танлади;
У қиз шундай юввош, меҳрибон эди,
Ярангга малҳамдай боссанг бўларди...
Уни камситмасдан, ўзингга бир боқ,
Бир яшил кўйлакни неча бор тикиб,
Ҳалиям судрайсан – уялмайсан ҳам!

К и л и н а

Сизда янги кўйлак кийиб бўларми?!
Эржоним шамолдек елиб юрибди,
Мен қаттол қайнона зулми остида,
На хотинман, на бева – ғирт аросат!

О н а

Қайси эр сен билан ўтира олар?
Шум офат! Еб битирдинг бор-йўғимни
Болаларинг билан – ана, ҳаммаси! –
Злиденлар ёпишсин-да сизларга!

К и л и н а

Ким чақирса, ёқасига ёпишсин!
(Шу гапларни айтаётиб, кулба эшигини очади)

Куц ботқоққа қочиб кетади. Злиденлар сакраб туриб, даҳлизга кириб олишади. Килина қўлида челақ билан ўрмондаги жилғага қараб шитоб билан боради ва челақни шарақлатиб сув олади, ортга эса бироз шошмасдан қайта бошлайди. Эшик ёнида бемадор деворга суяниб турган, юзига кулранг кисеяни ёпиб олган Мавкага қўзи тушади.

К и л и н а

(Тўхтайтиди ва челақни ерга қўяди)
Бу ким бўлди? Менга қара, мастмисан?
Ёки музлаб қолдингми?
(Мавканинг елкасидан ушлаб силкитади)

М а в к а

(Худди оғир чарчоқ билан курашаётгандек)
Уйқу элитаяпти...
Қишки уйқу...

К и л и н а

(Унинг юзини очади, Мавкани таниб)
Нега бу ерга келдинг?
Меҳнатинг учун ҳақ тўлашмаганми?

Мавка*(Худди аввалгидек)*

Менга ҳақ тўлолмас бирорта одам.

Килина

Кимни излаб келдинг? У бу ерда йўқ.

Биламан, сен уни излаб келгансан!

Иқрор бўл – у сенинг ошиғингмиди?

Мавка*(Худди ўшандек)*

О, ўшанда ажойиб

Тонг отган эди, бугунгидек эмас...

Аллақачон ўчган у...

Килина

Сен ақлдан озгансан!

Мавка*(Худди ўшандек)*

Мен эркинман, ғалати қандоқ...

Булут кўкда сузар тумтароқ.

Сузар, маъюс қайғуга чўмиб...

Қайда қолди зангори чақмоқ?

Килина*(Унинг қўлидан тортиб)*

Бор! Мени чалғитма! Нега турибсан?

Мавка*(Гўё ҳушига келгандай, эшикдан нарига чекинади)*

Сиз қандай бахтлисиз, кўриб турибман.

Килина

Сен-чи, мўъжизага ўхшаб туравер!

Мавка бирдан барглари қуриган, шохлари эгилиб тушган самбиттолга айланади.

(Ҳайронликдан ўзига келгач, душманлик билан)

А-ҳа! Зап вақтида топиб айтибман!

Лекин сен узоқ вақт бундай турмайсан!

Болакай

(Кулбадан югуриб чиқади, Килинага)

Ойи, қаердасиз? Қорнимиз очди,

Бувим овқат бермаяпти!

Килина

Нари тур!

(Болага эгилиб, паст товушда)

Мен сизларга пирог олиб қўйганман,

Бувинг уйдан чиқса, еб оласизлар.

Болакай

Қуруқ самбиттолни ким суқиб қўйди?

Айтинг, нега?

Килина

Сенга ҳаммаси қизиқ.

Болакай

Мен най кесиб оламан.

Килина

Кесавер, ачинмагин ҳеч.

Болакай самбиттолдан бир шох кесиб олади ва кулбага қайтади. Ўрмондан Лукаш чиқиб келади. У озиб кетган, сочлари ўсган, эгнида свита, бошида қалпоғи йўқ.

(Уни кўриб, хурсанд бўлиб қичқиради, лекин аллақандай ички алам дарров шодлигини босиб кетади)

Ҳа, келдингми? Қаерларда қолиб сен –
Шунча вақт тентидинг?

Лукаш

Сўрама мендан.

Килина

Ҳа, сўрамайман ҳам.
Санқиб, дайдигансан қайда, жин билар,
Қай мақсадда? Яна “Сўрама” эмиш.
Азизим, сўрашга ҳожат йўқ сира...
Биламан, дунёда қовоқхона бор,
У ерда, албатта, қалпоғинг қолган.

Лукаш

Борганим йўқ қовоқхонага.

Килина

Қайси аҳмоқ бунга ишонар?
(Айтиб-айтиб йиғлайди)
Бошимни умрбод балога кўйдим
Сен ароқхўрни деб!

Лукаш

Жим бўл! Увиллама!

Килина унга қўрқув билан қараб, тек қотади.

Мана, энди сен билан гаплашаман!
Амакимнинг эмани қани? Гапир!

К и л и н а

(Аввал довдирайди, кейин ўзини тутиб олади)

Нима ҳам қилардик, очлик қўймади!
Савдогарлар келиб, сотиб олишди,
Бахтга элтармиди эман дегани!

Л у к а ш

Ахир, Лев амаким
Кесмайман деб қасам ичганди.

К и л и н а

Лев амаки ўтди дунёдан,
Нимага арзийди энди қасами?
Бизники эмас-ку бу қасам – тамом!
Мен бутун ўрмонни сотиб юборсам,
Кессам дарахтларни хурсанд бўлардим –
Қанча ер очилар жинлардан холи.
Бунда оқшом тушса, қўрқади одам.
Қўрқинчли ўрмондан бизга нима наф?
Тентиймиз бетиним бўридек дайдиб,
Шу ҳолда ростданам увлаб қоламиз.

Л у к а ш

Ўчир овозингни! Гапирма! Жим бўл!
(Унинг овозида даҳшатли қўрқув сезилади)
Нималар деяпсан?
Ўрмонни сотиш... кесиш... Хўш, ўшанда
Бўлмайдими... Сен айтгандек?

К и л и н а

Нима?
Бўрими...

Л у к а ш

(Унинг оғзини ёпади)

Гапирма!

К и л и н а

(Силтаниб, ундан халос бўлиб)

Худодан кўрқ!

Мастсан, эсинг оғган, кўзиккансан ё?

Кулбага кир.

Л у к а ш

Мен ҳозир... бораман...

Фақат... фақат... сув ичиб олай.

*(Тиз букиб челақдан сув ичади. Кейин ўрнидан туриб,
рўпарасига тикилганча, ўйга чўмиб қолади)*

К и л и н а

Хўш? Нега бундай ўйланиб турибсан?

Л у к а ш

Менми? Шундай... Билмайман...

(Журъатсизлик билан)

Ҳеч ким келмадим менинг йўғимда?

К и л и н а

(Қатъий)

Ким келиши

Керак эди бу ерга?

Л у к а ш

(Бошини эгиб)

Билмадим...

К и л и н а

(Кек билан, заҳарханда кулиб)

Сен билмасанг,

Ҳа, балки мен биларман.

Лукаш

Сен?

Килина

Хўш, нима?

Ахир, мен биламан, кимни кутяпсан,

Лекин кўз тутишинг бари беҳуда!

У энди оғочга айланиб қолган...

Лукаш

Нималар деяпсан?

Килина

Эшитган гапингни.

Она

(Кулбадан югуриб чиқади ва қучоғини очиб Лукаш томонга йўналади. У онаси билан совуққина кўришади)

Ўғлим менинг!

Ўғилгинам!.. Вой, қанча азоб чекдим

Бу ялмоғиз билан!

Лукаш

(Титраб)

Қайси ялмоғиз?

Она

(Килинани кўрсатиб)

Мана бу билан!

Лукаш

(Аччиқ кулиб)

Бу ҳамми? Демак, тақдирингизда бор,

Ҳа, ялмоғизларга қайнона бўлиш.

Ким айбдор? Сиз-ку, уни мақтаган.

О н а

Аввалроқ билганимда эди, унинг
Бу қадар бетартиб, беғамлигини!..

К и л и н а

(Гапга қўшилиб)

Вой, шўргина!
Ким айтаяпти? Сендай ялмоғизни,
Сендайин заҳарни дунё кўрмаган!
Сени онанг, Лукаш, шундай балоки,
Хатто темирниям ғажиб ташлайди!

Л у к а ш

Сен эса
Темирдан қаттиқсан, демак.

К и л и н а

Сендан ҳимояни кутиб бўларми!
Она қандай бўлса, ўғил ҳам шундай!
Уйлангандинг ўзи қандай хаёлда,
Фақатгина мени хўрлаш учунми?

О н а

(Лукашга)

Нега энди сен
Оғзингни юм, демайсан унга? Нечун
Мен унинг таънасин тинглашим керак?

Л у к а ш

Ҳеч курса, бир соат ором беринглар!
Худо хоҳласа, мен нафақат кулба,
Ёруғ дунёни ҳам ташлаб кетаман!

К и л и н а

(Онага)

Хўш? Сиз шуни кутганмидингиз?

О н а

Сен ҳам шуни кутгил

Туққан ўғлингдан!

(Жаҳли чиқиб кулбага қараб кетади.

*Остонада қўлида най билан югуриб чиққан Килина-
нинг ўғилчасига дуч келади)*

Бор, йўқол, злиден!

*(Болакайни итариб юбориб, кулбага киради ва
эшикни тарақлатиб ёпади)*

Болакай

Келдингизми, дада?

Лукаш

Ҳа, ўғилчам.

(“Ўғилчам”-деган сўзни истехзо билан айтади)

Килина

(Ранжиб)

Айтгин унга, сени қандай чақирсин –

Амаки, дебми?

Лукаш

(Бироз хижолат тортиб)

Йўғ-э, ҳечқиси йўқ...

Кел, қани бу ёққа, миттивой, қўрқма.

(Болакайнинг бошини силайди)

Найни ўзинг ясадингми?

Болакай

Ҳа, ўзим,

Лекин чалишни билмадим. Агар сиз...

(Лукашга найни узатади)

Лукаш

Менинг даврим ўтган аллақачонлар!..
(Маъюс ўйга толади)

Болакай

(Йиғламсираб)
Демак, хоҳламайсиз? Ойижон, нега,
Дадам менга найни чалиб бермайди?

Килина

Яна нима? Шу най керакми сенга!

Лукаш

Қани, найни бу ёққа бер-чи!
(найни олади)
Яхши.
Самбиттолдан ясадингми?

Болакай

Ҳа, мана бундан.
(Мавка айланиб қолган самбиттолни кўрсатади)

Лукаш

Уни бу ерда кўрмагандим, аввал.
(Килинага)
Сен ўтқаздингми?

Килина

Ким ҳам ўтқазарди?
Самбиттол новдаси ўсиб кетибди.
Сувда ўсган каби – ёмғир фасли-ку!

Болакай

(Инжиқланиб)
Нега чалмаяпсиз?

Лукаш*(Ўйчан)*

Чалсаммикин?

(Найни чала бошлайди, аввал секин, кейин баландроқ чалади, кейин бир вақтлар Мавкага чалиб берган "Веснянка" куйини чалади. Тўсатдан най одам овози билан куйлай бошлайди)

Куй бунчалар саркашдир,
 Дилимга ўт туташди.
 Ўртанар оппоқ сийнам,
 Юрак ёнар, кўзда нам...

Лукаш*(Найни қўлидан тушириб юборади)*

Вой! Бу қандай най бўлди? Сеҳр! Сеҳр!

Болакай қўрқиб кулбага қочиб кетади.

Айт, сен жодугар, бу қандай самбиттол?
(Килинанинг елкасидан ушлайди)

Килина

Қўйвор мени, буни қайдан биламан?
 Ўрмон жинси билан таниш эмасман –
 Сени яқинларингдек. Гар истасанг,
 Чопиб ташла уни, ол болтани, ол!
(Даҳлиздан болта олиб чиқиб беради)

Лукаш

(Болтани олиб, самбиттолга яқинлашади, дарахт танасига болта уради. Дарахт титраб, қуруқ барглари шитирлайди. У иккинчи марта болта уради ва қўлини туширади)
 Йўқ, унга қўл кўтара олмайман, йўқ...
 Юрагимни эзди нимадир...

К и л и н а

Менга бер-чи!

(Лукашнинг қўлидан болтани тортиб олади ва қулочкашлаб самбиттол танасига уради)

Шу пайт осмондан илонизи метеор бўлиб Перелесник учиб тушади ва самбиттолни қучоқлайди.

П е р е л е с н и к

Қутқараман сени, менинг севгилим!

Бирдан самбиттол ловуллаб ёниб кетади. Олов дарахт учига етгач, қулбага ўтади, сомонли томни ишғол қилгач, бутун қулбани қамраб олади. Лукашнинг онаси ва Килинанинг болалари "Ёнаяпти! Ёнаяпти! Вой-дод қутқаринг, ёнғин!" деб қичқирганча қулбадан отилиб чиқишади.

Она билан Килина оловдан тортиб олиш мумкин бўлган нимаики нарса бўлса, барини олиб чиқишга уришиб, югуриб-елишади. Қопларда ва тугунларда ғужанак бўлиб олган Злиденларни олиб чиқишади, улар тезлик билан яна қопларга беркинишади. Болалар челақ билан қўлга югуришади, оловга сув сепишади, лекин олов янада кучлироқ ловуллайди.

О н а

(Лукашга)

Нега қаққаясан? Мулкингни қутқар!

Л у к а ш

(Худди гулга ўхшаш жингалақ олов билан қопланган тўсинларга бақрайиб)

Мулк? Балки ёвузлик ёнаётгандир?

Тўсинлар қарсиллаб қулайди, учкунлар устундан юқорига отилади, шифт ўпирилиб тушади ва бутун

кулба гулханга айланади. Оғир оқ булут яқинлашади, қор ёғади. Тез орада бўралаётган қор орасидан ҳеч ким кўринмай қолади, фақат пирпираб турган қип-қизил доғ ёнғин бўлган жойни билдириб туради. Кейин қип-қизил доғ ҳам ўчиб, қор сийраклашганда қоп-қора куйиндилар кўринади, у намликдан бурқсиб вишиллайдди. Лукашнинг онаси, Килинанинг болалари ва тугунлар кўринмайди. Ёғаётган қор ортидан ёниб битмаган пичанхона, арава ва деҳқончилик жиҳозлари кўзга ташланади.

К и л и н а

(Кўлида охирги тугун билан Лукашнинг енгидан тортиб)

Лукаш! Шу туришда қотиб қолдингми?
Менга тугун ташишга қарашсанг-чи!

Л у к а ш

Сиз злиденларни олиб чиқдингиз.

К и л и н а

Тилингни тий! Сен нималар деяпсан?

Л у к а ш

(Секин, ғалати кулги билан кулади)

Мен сен кўрмаган нарсани кўраман...
Энди мен донишмандман...

К и л и н а

(Кўрқиб)

Нималар деяпсан?
Вой, кўрқиб кетяпман... Сенга не бўлди?

Л у к а ш

Нега кўрқасан? Нодонликдан кўрқмай,
Донишманддан кўрқасанми?

К и л и н а

Оҳ, Лукаш,
Қишлоққа борайлик!

Л у к а ш

Йўқ, мен бормайман.
Ўрмондан кетмайман. Қоламан бунда.

К и л и н а

Нима ҳам қилардинг бу ерда?

Л у к а ш

Ахир,
Нимадир қилиш шартми?

К и л и н а

Биз қандай яшаймиз?

Л у к а ш

Яшаш ҳам шартми?

К и л и н а

Эй, нима бўлди ўзи сенга?
Айрилиб қолдингми ё ақл-хушдан?
Балки қўрқув сени шу кўйга солди.
Тезроқ қишлоққа борайлик, фолбинга
Айтай, қўрқувингни қувиб ҳайдасин!
(Унинг кўлидан тортади)

Л у к а ш

(Унга лоқайд кулги билан қарайди)
Хўш, унда ким
Бу култепани қўриқлайди?
(Арава ва майда-чуйдаларга ишора қилади)

К и л и н а

(Омилкорлик билан)

Вой, ростдан! Яна ташиб кетишса-я!
 Ёнғиннинг дарагин эшитса борми,
 Қишлоқдан югуриб келар одамлар!
 Лукаш, сен шу ерда тура тур, майли,
 Мен бориб битта от олиб келаман –
 Ахир, бизнинг отлар нобуд бўлди-ку!
 Неки бўлса, элтиб қариндошларга,
 Ёлворамиз сақлаб беринг деб...
 Вой, шўрим! Жон сақлаш керак-ку, ахир!..
 (Охирги сўзларини ўрмонга қараб югуриб
 кетаётганида айтади)

Лукаш уни эшитилар-эшитилмас қулғи билан кузатади. Тез орада Килина кўзга кўринмай кетади. Ўрмондан узун оқ қўйлақда ва қадимий усулда ўралган дока рўмолда қандайдир баланд бўйли аёл танаси чиқиб кела бошлайди. У худди шамолда теб-рангандек гандираклаб келади; йиқилади, баъзан тўхтайдди ва ниманидир излагандек эгилади. Яқинлашиб келиб, ёнғин бўлган жой олдида ўсган маймун-жон бутаси ёнида тўхтаб, қаддини тиклайди. Шунда унинг Лукашнинг юзига ўхшаб кетадиган озғин юзи кўринади.

Л у к а ш

Айт-чи, кимсан? Нега келдингбу ерга?

Аёл танаси

Мен – бахтиқаро Қисматман.
 Оҳ, мени бу чангалзорга
 Ўзбошимчалик ташлаган.
 Энди тушиб изтиробга,
 Соя каби изғияпман.

Йиқиялпман ерга ҳамон,
Қайтиб бўлмас жаннат томон
Сўқмоқ топмай тўзғиялпман.
Оҳ, чамаси, у сўқмоқни
Босиб қолган қорлар оппоқ.
Мен ўзимни чангалзорга
Абад кўмиб қўйдим, э воҳ!..

Лукаш

Қисматим, қани, сен синдир,
Ҳеч қурса, ҳув, маймунжонни.
Супир-сидирга, инчунин,
Қорлардан тозалаш учун
Кичик сўқмоқ-йўл томонни.

Қисмат

Қачонлардир авжи баҳор –
Ўрмонда мен сайр этганман.
Белги бўлар деб сўқмоққа
Бир ғаройиб гул экканман.
У гулни сен хазон этдинг,
Оёқларинг билан топтаб...
Чор атрофни босди бурган,
Мен излайман – борми кўрган,
Нигоронман бир йўл истаб?

Лукаш

Қисматим, қўлларинг билан
Оча қол сўқмоқ изини.
Қор остидан тополмайсан
Ғаройиб гул илдизини?

Қисмат

Қўлларим муз бўлиб қотди,
Қимирламас ҳатто бармоқ...
Оҳ, аччиқ йиғлаб юрибман,

Кўриб ва билиб турибман,
Мендан нишон қолмас мутлоқ.
(Инграганча юради)

Лукаш

(Унга қўлларини узатиб)
Қисматим, оҳ, ортга қайт,
Сенсиз қандай яшай, айт!

Қисмат

(Лукашнинг оёғи остига, ерга ишора қилиб)
Унут бўлиб – ёлғиз, нотафон,
Кесилган шу шох каби нолон!
(Гандираклаганча кетади ва қор ичра
ғойиб бўлади)

Лукаш Қисмат кўрсатган ерга эгилади, ўша ерга ташланган, самбиттолдан ясалган найни топиб, қўлига олади ва оппоқ яланглик бўйлаб қайиннинг олди-га боради. Узун, қордан оқарган шохлар тагига ўтириб, найни қўлида айлантиради, гоҳо худди боладек илжаяди. Қайин ортидан оҳиста оқ, шаффоф аёл танаси чиқиб келади ва Лукаш устига энгашади. Унинг юзи Мавканикига ўхшаб кетади.

Мавканинг танаси

Чал, кутавериб юрак толди,
Мендан фақат шу нарса қолди.

Лукаш

Ҳа, бу сенми? Келдингми, хунхор мисол
Қонимни ичгали? Ичгил, бемалол!
(Кўксини очади)

Қоним билан яша! Чунки мен бебоқ,
Ҳа, сени ўзим қилганман ҳалок...

М а в к а

Йўқ, севгилим, сен
 Менга жон бахш этдинг, гўёки пичоқ
 Гунг самбиттолга сас бергандек у чоқ.

Л у к а ш

Жон бахш этдим? Танни йўқотдим, э воҳ!
 Ким бўлдинг энди сен? Соясан! Арвоҳ!
(Мавкага таърифга сиғмас ҳасрат билан қарайди)

М а в к а

О, танимга ачинма жиндай!
 Лов-лов ёнган ўтга кўчди у,
 Соф ва ёрқин, бамисоли май,
 Учқун бўлиб кўкка учди у.
 Назар солгин, сен майин кулга,
 Тупроқ билан жобажо бўлар.
 Ёш самбиттол бўй чўзар кунга,
 Интиҳом ҳам ибтидо бўлар.
 Қошимга келади одамлар,
 Жуда қўп одамлар келади.
 Бошлаб келар қувончу ғамлар –
 Юрагим барини билади.
 Уларнинг дардини аритар,
 Самбиттол новдасин шивири.
 Найнинг майин овози етар,
 Яна маъюс шабнамнинг сири...
 Мен куйлайман билганларимни,
 Сенинг қўшиғингни айтаман.
 Баҳор чоғи кулганларимни...
 Ўша ўтмишимга қайтаман,
 Севгилим, чала қол, ёлвораман!

Лукаш най чала бошлайди. Аввал унинг куйи қиш шамолидек ғамгин, йўқотилган, лекин унутилмас ниманингдир армонидек қайғули бир оҳангда янграйди ва кўп ўтмай, севги куйи ғолиб келиб, ҳасратли оҳанглари босиб кетади. Мусиқа ўзгаришига қараб, атрофдаги қиш манзараси ҳам туслана боради: қайин жингала япроқларини шитирлатади, гуллаётган ўрмонда баҳорий товушлар акс садо беради, хира қиш куни ёрқин, ойдин баҳор тунига айланади. Мавка бирдан аввалги гўзаллиги билан, бошида юлдузли чамбар билан кўринади. Лукаш бахт чорлови билан унга қараб отилади.

Шамол дарахтлардаги оппоқ гулни узади. Гул учиб-учиб, севишганларни беркитади, кейин қуюқ қорбўрони бошланади. Бўрон сал тинганда эса яна қиш манзараси намоён бўлади. Дарахт шохлари оғир қор залворидан эгилган. Лукаш бир ўзи қайинга суяниб ўтирибди, кўлида най, кўзлари юмуқ, лабларида бахтли табассум қотиб қолган. У қимирламай ўтиради. Қор унинг бошига телпак бўлиб тушади, унинг бутун танасини қоплайди ва тинимсиз ёғаверади...

25 июль 1911 йил

■ ТАДҚИҚОТЛАР

А с и л РАШИДОВ

ЗУЛМАТ ИЧРА ЗИЁ ИЗЛАБ

“Чоризмнинг адолатсизлиги Тарас Шевченко-ни азоблади. Чорасиз Леся Украинкани бир умр тўшакка михлаб ташлади. Иван Франкони эса, Польша “патриотлари” ва Украина шовинистлари хўрлаб-ҳақоратладилар... Бироқ бу уч улуғ шоиримиз бутун кишиликка, ўз халқига, ёрқин келажакка ишонч кўзи билан қарашдан ҳеч қачон қайтмади. Тарих уларнинг янглишмаганини кўрсатди”.

М.Рильский

Бизда меҳнаткаш халқ оммасининг бахт-саодати, эрки ва порлоқ истиқболи йўлида фидокорлик кўрсатган ўтмишнинг улуғ сиймолари, юрти, миллати, ирқи ва жинсидан қатъи назар, ўзининг чинакам қадр-қимматини топади. Абу Райҳон Беруний, Ал-Хоразмий, Абу Али Ибн Сино, Фирдавсий, Низомий Ганжавий, Хусрав Деҳлавий, Ҳофиз Шерозий, Умар Хайём, Рўдакий, Алишер Навоий, Фузулий, Рабиндранат Тагор, Махтумқули, Аҳмад Дониш, Бердақ, Абай Қўнонбоев каби Шарқ донишмандлари, Ломоносов, Пушкин, Лермонтов, Толстой, Чехов, Гоголь, Белинский, Чернишевский, Добролюбов сингари рус

реалистлари, Бальзак, Шекспир, Гёте, Золя, Мопассан, Байрон, Стендалдек Ғарб сўз меъморлари озодлик ва бахт қарор топган нурафшон диёримизда ўзларига муносиб иззат-хурматга эга бўлдилар. Буларнинг боиси мазкур ижодкорлар асарларининг миллийлигидан ташқари, умуминсоний ва байналмилал характерга эга эканлигидир.

Меҳнатсевар ва донишманд украин халқи ҳам ўтмишда Т.Г.Шевченко, Марко Вовчук, И.Я.Франко, П.А.Грабовский, М.М.Коцюбинский каби буюк сўз санъаткорларини етиштириб, жаҳон маданияти тараққиётига улкан ҳисса қўшди. Украин халқи ва украин адабиётининг ифтихори, мутафаккири ва атоқли шоираси, машхур қўбизчи Т.Шевченко ва И.Франко сингари даҳо санъаткорларнинг издошларидан бири Леся Украинка жаҳон адабиётининг ана шундай титанлари қаторида туради. Украин адабиёти тараққиётида янги даврни бошлаб берган Т.Шевченко ва янгича сиёсий, фалсафий лирикани яратган И.Франко сингари устозлари йўлидан борган Л.Украинка, М.М.Коцюбинский, В.С.Степаник каби демократик йўналишдаги реалист ёзувчилар украин адабиётининг ҳам мавзу, ҳам жанр жиҳатидан бойитиб, уларнинг гуманистик ва умумбашарий ғояларини янада ривожлантирдилар.

Леся Украинканинг ҳаётга, келажакка оптимистик руҳ билан суғорилган ажойиб шеърлари, поэмалари, эртаклари ва пьесалари халқни доимо эрк, озодлик ва бахт учун курашга чақиради. Бу ўлмас асарлар қайси мавзуга бағишланган бўлмасин замонаси билан ҳамохангдир. Шунинг учун ҳам улар ҳали-ҳануз ўз қадр-қимматини сақлаган ҳолда зўр иштиёқ, катта меҳр-муҳаббат билан ўқилмоқда. Адиба қиёфасида ноёб истеъдод, ҳаётга чанқоқлик, ирода кучи бир бутун ҳолда мужассам этилган. Оғир хасталик, қамок, полиция таъқибию тазйиқлар заиф бир қизчанинг

метин иродасини бука олмайди. Ҳаётга муҳаббат, воқеликка теран муносабат руҳи, халққа, Ватанга хизмат қилиш туйғуси Лесяга енгилмас куч-қувват бағишлайди. Истиқболга қатъий ишонч ва интилиш, матонат, ёрқин оптимизм Леся Украинка ижодининг асосий йўналишини белгилайди.

Маълумки, жаҳон адабиёти тарихида Леся Украинка сингари ноёб истеъдод соҳибалари бўлган хотин-қизлар номини жуда камдан-кам учратиш мумкин. Қадим Юнон шоираси Сапфо, француз Уйғониш даври шоираси Маргарита Новарская, Жорж Санд, машҳур Шарқ шоираси Зебунисо, ўзбек шоираси Нодирабегим сингари украин халқининг севимли фарзанди Леся Украинка ҳам ўз халқининг фахри бўлиб қолди.

Леся Украинка Россиядаги озодлик ҳаракатининг учинчи босқичи – пролетар ҳаракати авж олган бир даврда яшаб ижод қилди. У ўз ҳаёти ва ижодини меҳнаткаш халқ оммасининг ижтимоий, миллий зулмдан озод бўлиши йўлида олиб борган мардонавор курашига бағишлади. Леся Украинка кўп қиррали талант соҳибаси: у сўз санъатининг деярли барча тур ва жанрларида моҳирона қалам тебратта олди. Чунончи, у лирик шоира, ажойиб драматург, моҳир таржимон, адабиётшунос олима, адабий танқидчи, прозаик, фольклорист, публицист ва тарихчи олим сифатида кенг шуҳрат қозонди. Леся Украинка бадий ижод борасида Байрон, Пушкин, Лермонтов, Некрасов, Шевченко ижоди байроғини баланд кўтарди. Буюк замондоши Иван Франкодан мадад ва маслаҳатлар олди, уларнинг энг яхши аъналарини янги тарихий шароитда изчиллик билан давом эттириб ва янада бойитиб, украин адабиёти тарихига янги мавзу, янги ғоя, янги сюжет ва янги тимсоллар олиб кирди. Санъаткор касаллик исканжасида атиги қирқ икки йил умр кўриб, ўттиз йил (1883–1913) ижод этган бўл-

са-да, салмоқли адабий мерос қолдирди. Унинг икки юзга яқин лирик шеърлари, йигирмага яқин драматик асарлари, ўндан ортиқ поэма, кўплаб ҳикоялари, адабий-танқидий ва публицистик мақолалари украин адабиёти тараққиётига улкан ҳисса бўлиб қўшилди.

Леся Украинканинг адабий ижоди жанр ва мавзу эътибори билан ранг-баранг бўлиб, ғоявий-бадий жиҳатдан етуклиги, ўз даврининг долзарб масалаларини бевосита ёки билвосита кўтариб чиқиб, тўғри ҳал этганлиги, такрорланмас ёрқин характерларга бойлиги, етук реализми ва инқилобий романтизми, жозибадорлиги ва жўшқинлиги, эрқпарварлик ва гуманизм руҳига чуқур суғорилганлиги билан характерланади, киши қалбини ўзига мафтун этади, тўлқинлантиради. Маълумки, сўз санъаткорларини ўз халқининг элчиси тимсолидир дейдилар. Дарҳақиқат, халқнинг миллий характери, урф-одатлари, эзгу туйғулари, орзу-умидларию жўшқин ва фаол интилишлари келажак авлодларга санъаткорлари орқали етиб боради. Ўз адабиётининг кўрки бўлган Леся Украинка ҳам шундай ижодкорлар сирасига киради. Зеро, Украинка асарларининг руҳи, оҳанги, мазмун ва моҳиятини белгилаб берган тамойиллар ҳам худди шу умуминсоний фикр-туйғулардир. Унинг лирикасида, дostonларида, драматик асарларию публицистикасида Украинанинг бой тарихи ёритилади, замонасининг долзарб масалалари кўтариб чиқилади. Шунинг учун ҳам улар ҳануз ўз эстетик-тарбиявий қимматини сақлаб қолмоқда. Санъаткор умрибоқий асарлари билан украин адабиёти тарихида янги саҳифа очди. Шоира украин адабиёти тарихидагина эмас, балки умуман ижтимоий фикрлар тараққиёти тарихида катта роль ўйнади.

Леся Украинканинг ноёб истеъдодини илк бор пайқаган буюк украин шоири Иван Франко шоира-

нинг “Кўшиқлар қанотида” шеърлар тўплами нашр этилиши муносабати билан унга юксак баҳо беради: «Шевченконинг “Кўминг-у, қўзганг исён, кишанлар чил-чил бўлсин!” дегандан буён Украина ана шу ожизгина ногирон қизнинг шеърларидек кучли, қизғин ва шоирона сўзларни эшитмаган эди, – деб ёзган эди у. – ...Ҳозирги замон украин эркакларининг ожиз ёки насихатомуз асарларини ўқиб ва уларни Леся Украинанинг бардам, кучли, жасур, шу билан бирга содда, самимий сўзларига қиёслаб, беихтиёр: шу хаста, заиф қиз ҳозирги замон украин адабиётидаги ягона эркак эмасми, деб ўйлайсан, киши”¹.

* * *

Шоиранинг асл исми Лариса Петровна Косач бўлиб, адабий тахаллуси Леся Украинкадир.

Лариса 1871 йилнинг 25 (13) феввалида Новгород-Волинскда зиёли дворян оиласида дунёга келди ва зулм, ҳақорат, ҳақсизлик ҳукм сурган бир замонда яшаб ижод этди. Леся Украинка болалигидаёқ маърифатпарварлик руҳида тарбияланади. Аввали униинг оиласи эрксевар, эркпарвар оила эди. Лесянинг отаси Пётр Антонович Косач дворянларнинг ер масалалари билан шуғулланувчи кенгаш раиси бўлган. У маърифатли, тараққийпарвар зиёли бўлиб, рус ва украин адабиёти классикларини яхши билган – болалари қалбида улуғ ёзувчиларга ҳурмат-муҳаббат уйғотган. Онаси Ольга Петровна Косач украин адабиётида Олена Пчилка тахаллуси билан ижод қилган таниқли ёзувчи бўлган. Тоғаси Михаил Драгоманов – машҳур тарихчи ва публицист. Ўша давр украин зиёлилари: М.П.Старицкий, Н.В.Лисенко сингари атоқли ёзувчилар, драматурглар, рассомлар, созандалар Ольга Петровна атрофига уюшиб, Лесялар уйида баҳслар ўтка-

1 И.Франко. Соч ва 10 томаҳ, ГИХЛ! – М., 1959, Т.9. – С.337.

зишарди. Қизғин суҳбатлар, адабий мунозаралар ёш қалбда чуқур из қолдиради. Мана шу муҳит Ларисани адабиёт майдонига етаклайди.

Ларисанинг болалик йиллари Волиндаги Колоджний қишлоғида, отасининг мулкида ўтган. Бу ерда у қишлоқ меҳнаткашларининг ҳаёти ва турмушини ўз кўзи билан кўради, деҳқонлардан эркпарварлик руҳи билан суғорилган халқ кўшиқлари, эртаклари ва афсоналарини эшитади. Шоира болалик хотираларини умр бўйи эслаб юради, ўз ижодиёти жараёнида уларга алоҳида бир илиқлик, меҳр-ла қайта-қайта мурожаат қилади.

Шоиранинг ҳаёт йўлига назар ташлар эканмиз, унинг ижоди руҳий азоблар ичида етилганини кўрамиз. У ўн бир ёшида суяк сили касаллигига дучор бўлади ва умр бўйи ана шу дард изтиробини чекади. Ойлаб, йиллаб тўшакка михланиб қолади. Даволашни учун у Вена, Берлин, Прага, София, Женева, Одесса, Киев каби шаҳарларга, Кавказ ва Қримга, Миср, Италия, Германия каби мамлакатларга боришга мажбур бўлади, лекин фойдаси бўлмайди. Шоира ҳаётни беҳад севади, у оғир руҳий азобда яшаса-да, тушкунликка тушмади, хасталик унинг иродасини букиб, маънавий мажруҳ қила олмади.

Леся Украинканинг жўшқин ва мафтункор ижоди унинг ўз тақдири, ўз ҳаёт силсилалари билан узвий боғлиқ, шахсий кечинмалари асосида битилгандир. Уларда инсон юрагидаги кўз илғамас кайфиятлар, ғусса ва шодлик, висол ва ҳижрон, улуғвор табиатнинг нозик таассуротлари чизилади. Лекин у ҳар қандай ҳолда ҳам, тор интим кайфиятлар қобиғида қолиб кетмади. Унинг лирик шеърларидаги қаҳрамон ижтимоий ақидали, оптимист, курашчан, чуқур ақл-идрок соҳибидир. Унинг сатрлари орасида баҳодир бир юрак уриб туради. Украинка шеърятининг фазилатларидан бири ҳам ундаги умидбахш руҳнинг

кучлилигидир. Шоира қалбидаги энг катта дард ҳақ ва халқ, жамият дарди эди. “Жамият ҳар қандай индивид сингари тирик бир организмдирки, унинг ҳам ўзига хос ўсиб-улғайиш даври, соғлиги, беморлиги, қайғуси, шодлиги, таназзулга юз тутган онлари, тузалиш ва паймонаси тўлган онлари бўлади. Тирик инсон ўз руҳида, юрагида, қонида жамият ҳаётини ташийди, беихтиёр унинг иллатидан дард чекади, унинг изтиробларидан азоб тортади...” (В.Белинский). Ўз халқининг оташбардор қизи, қахрамонлик намунаси (тимсоли) ўлароқ таназзулга юз тутган жамият иллатларидан озор чекади ва уларни қалам кучи билан кескин фош этади. “Агар менда, – деб ёзган эди шоира, – чиндан ҳам талант бор бўлса, у ҳеч қачон ўлмайди. Уни на сил касали, на асабийлик ҳалок қила олади”. Леся Украинка ўз ижодига чидам билан сайқал бера бошлайди. Касаллик изтиробларини енгиб, китоблар оламига шўнғийди, ўз устида тинимсиз ишлайди. Тиниб-тинчимас, тиришқоқ, метин иродали ёш Лариса мустақил равишда адабиёт, санъат, тарих, географияни ва хорижий тилларни қунт билан ўрганади. Хусусан, немис, француз, инглиз, грек, лотин, итальян, поляк, болгар, испан ва бошқа тилларни пухта эгаллаб олади.

Леся Украинка болалик чоғлариданоқ Пушкин, Гоголь, Лермонтов, Тургенев, Некрасов, Салтиков-Шчедрин, Шевченко, Марко Вовчук каби рус ва украин классикларининг асарларини астойдил севиб ўрганади. Чернишевский, Белинский, Добролюбов каби рус маърифатпарварларини ўз устози деб билади. Буларнинг асарлари ўз навбатида Леся Украинка учун мураббийлик ролини ўтади; шоира улардан ҳаётда ўзини қизиқтирган, ҳаяжонлантирган муҳим масалаларга жавоб топади. Айниқса, Леся Украинка севимли устозлари машхур “қўбизчи” Шевченко ва оташин курашчи шоир Франко ижодини синчиклаб ўрга-

нади, уларнинг поэзиясида илгари сурилган илғор анъаналарни янги шароитда ўз даври талабларига кўра изчиллик билан давом эттирди. Мазлумларга меҳр-муҳаббат, золимларга нисбатан ғазаб-нафрат, уларга қарши халқни курашга чақириш каби устозлари Шевченко ва Франко ижодида илгари сурилган инқилобий ғоялар унинг асарларида янада жаранглаб эшитилди.

Шунингдек, Леся Украинканинг ижоди Максим Горькийнинг бебаҳо хазинаси анъаналарини ўзига сингдирган. Айниқса, Горький ижодидаги инқилобий романтик туйғулар Леся Украинканинг поэзиясига ва шеърий драматургиясига кучли таъсир этганини яққол кўриш мумкин.

Леся Украинка рус ва украин классик адабиётининг илғор анъаналаридан ижодий озикланиш билан бирга, бу иккала халқ адабиётини ва маданиятини бир-бирига яқинлаштириш, илғор рус маданиятини украин халқи орасида кенг тарғиб қилиш борасида катта ишлар қилди. Чунончи, у чор ҳокимиятининг цензураси шароитида Киевда ва бошқа шаҳарларда рус классик ёзувчиларининг асарларини украин тилига таржима қилиш учун тўғараклар ташкил этишда ташаббускор бўлди.

Бугина эмас, шоира Ғарб адабиётининг буюк намояндалари Гомер, Гёте, Гейне, Шиллер, Гюго, Байрон каби сўз усталарининг нодир асарларини асл нусхада катта бир меҳр билан ўқиб-ўрганади, уларнинг поэтик даҳосидан сабоқ олади ва ўз она тилига уларни маҳорат билан таржима қилади. Булар, биринчидан, адибанинг зеҳни ўткир, хотираси кучли, истеъдодлигидан дарак берса, иккинчидан, шоира асарларининг бадий юксакликка кўтарилишида муҳим аҳамият касб этди.

Атоқли украин ёзувчиси М.Бажан Леся Украинка ижодининг бу хислати хусусида тўхталиб: “У ўз ижо-

дини украин, рус ва жаҳон адабиётининг илғор анъаналари руҳи билан тоблади”, дея шоиранинг ижодини юксак баҳолаган эди.

Леся Украинка эрксевар ва инқилобий муҳитда тарбияланди. Бу борада у тарбия топган оила муҳитининг таъсири кучли бўлган. Болалик чоғидаёқ инқилобий кайфиятдаги зиёлилар билан илиқ муносабатда бўлиб, уларнинг самодержавиега қарши олиб бораётган мардонавор курашига хайрихоҳлик билан қараганини шоиранинг тўққиз ёшида ёзган “Умид” номли биринчи шеърдан ҳам пайқаш мумкин. 1879 йилда инқилобий фаолияти учун Сибирда Олонецк губерниясида сургунда юрган холаси Елена Антоновнага бағишланган мазкур шеърда бўлажак шоира лирик қаҳрамон – холасининг она-Ватандан узоқда, мусофирликда чекаётган изтиробларини, ватанни соғинишини, қўмсадини самимий, ёрқин мисраларда ачиниш билан ифодалайди.

*Бахтим қаро экан, толейим нигун,
Ёлғиз умид билан яшайман бугун:
Умидим бир кўрсам Украинамни,
Диёрим-мунисим, жоним онамни.
Зангор Днепрга бир боқар бўлсам,
Армоним йўқ эди, сўнг, майли, ўлсам.
Қиру адирларда юрсайдим яна,
Тошқин ўйларимни сурсайдим яна...
Бахтим қаро экан, толейим нигун,
Ёлғиз умид билан яшайман бугун.*

(Эркин Воҳидов таржимаси)

Бу хусусиятлар, аввало, ватанга муҳаббат мотивларида кўринади. Шоиранинг холасига бағишланган бу самимий туйғуси унинг ижодида тобора поэтик сайқал топиб, жанговар руҳ касб эта боради. Бошқача

айтганда, ватанга муҳаббат – фидокорона кураш демакдир. Шоира ижоди фаол гражданлик руҳи билан суғорилган. Халқни уйғонишга даъват этиш – Пушкиндан Горькийгача давом этган, бутун илғор рус адабиёти мазмунидан ўтган, қардош адабиётларга ҳам келиб етган бу гражданлик руҳи Леся Украинка ижодини халққа яқинлаштирган хусусиятдир. Исёнкор шоира ўз куйларига қарата “Жасур дўстлар қўлида душманга қарши шамшир, курашчига ҳамроҳ бўлинг!” дея хитоб қилади.

Шундай қилиб, Леся Украинка ўз замонасининг билимдони, юксак маданиятли тараққийпарвар зиёлиси бўлиб етишди. 1891 йилда Леся Украинка билан биринчи марта учрашган таниқли демократ ёзувчи Михайло Павлик ўзининг бир мактубида қуйидагича ёзади: “Леся ўз билими ва ўткир зеҳни билан мени ҳайратда қолдирди... Мен уни фақат шеърият бобидагина билимдон бўлса керак, деб ўйлардим. Аслида бундай бўлиб чиқмади. У – улуғ истеъдод соҳибаси экан. Биз узоқ суҳбатлашдик: ҳар бир сўзидан ундаги етук ақлни, халқ ҳаёти ва маърифатини, фанни ва поэзияни чуқур идрок этишини сездим”.

* * *

Россия мазлумларининг 1890–1900 йиллардаги ҳаракати шоира дунёқарашининг шаклланишига кучли таъсир кўрсатди, Россиянинг қатор шаҳар ва қишлоқлари ҳамда чет мамлакатларга қилган сафарлари натижасида Леся Украинка муштумзўрларнинг йиртқич башарасини кўради, йўқсил омма ҳадсиз эзилаётганининг гувоҳи бўлади. Шоира зулм ва эрксизликнинг абадий эмаслигини, меҳнат аҳли унинг илдизига болта ураётганлигини ҳам англади. Шу билан бирга, шоира эркин ҳаётга либерал реформа билан эмас, аксинча, фақат инқилоб йўли билан эришиш мумкинлигини тушуниб етди.

Леся Украинка 1890 йилларнинг иккинчи ярмидан бошлаб инқилобий кайфиятдаги ёшлар билан яқиндан алоқа боғлайди. Россия ва Украинадаги сиёсий тўғаракларга фаол қатнашади. Шоира бу йилларда ишчилар ҳаракатига бағишланган сиёсий адабиётларни тарғиб қилишда ва уларни украин меҳнаткашларига етказишда жонбозлик кўрсатади.

Леся Украинка 1900–1901 йилларда М.Горький, А.Чехов мунтазам қатнашиб турган “Жизнь” журнали билан яқиндан боғланади. Журнал Леся Украинкани янги уфқлар сари етаклайди, унга туганмас илҳом бағишлайди. Шоиранинг мазкур журналда чоп этилган: “Энг янги итальян адабиётида икки хил йўналиш” (1900), “Буковинадаги малорус ёзувчилари” (1900), “Янги истиқбол ва эски соялар” (1900), “Энг янги поляк адабиёти ҳақида қайдлар” мақолалари, бир қанча шеърий асарлари Украинканинг сиёсий, адабий-эстетик қарашларида туб сифат ўзгариши юз берганлигини кўрсатади.

Шоира ўзининг мазкур мақолалари ва бир қанча шеърий асарлари билан ҳам халқни маърифатга, инқилобий курашга чорлайди, зулм ва истибдодга қарши исён кўтаради, санъат ва адабиётнинг халқ хизматида бўлиши зарурлигини таъкидлайди. Горький таълимотининг ҳаётбахш кучидан илҳомланган шоира “Янги истиқбол ва эски соялар” номли машҳур мақоласида байналмилал йўқсиллар ҳаракатининг ғалаба қозонишига қатъий ишонади: “Қулликдан тамомила озод бўлишни яқинлаштириш учун бутун дунё ишчилари, бирлашингиз! Эркинлик ва тенглик истовчилар сифатида бирлашингиз! Ким ҳақ бўлса, у, албатта, ғалаба қозонади”, – деб ёзади.

1902–1903 йилларда Леся Украинка Италия, Қрим, Кавказда даволанар экан, у ердаги жўшқин ҳаёт билан яқиндан танишади. Шоира 1903 йилда

Грузияга келади ва умрининг охиригача асосан шу ўлкада яшайди.

Леся Украинка 1905 йилнинг кузида Петербургга келиб, инқилобий ҳаракатлар бешигида юз бераётган буюк воқеаларни ўз кўзи билан кўради, инқилоб бўронларига шўнғиб кетади. Ундан Киевга ўтади ва ўз ватандошларининг ҳаракатида фаол қатнашади. 1907 йилда у эркпарварлик фаолияти учун қамоққа олинади, қамоқдан чиққач, то умрининг охиригача полиция назорати остида яшайди. Касаллик изтироблари ҳам, полиция таъқиби ҳам, қамоқ ҳам Леся Украинкани курашдан четлата олмайди. У ўз озодлиги ва мустақиллиги йўлида курашиб келган заҳматкаш халқининг ҳис-туйғулари ва юксак орзу-ниятлари жарчиси сифатида майдонга чиқади. Бутун ҳаётини, истеъдодини инқилобий ҳаракатга, эрксеварлик руҳидаги ижодий ишларига бағишлади.

Оташин лирика

Шу тариқа адабиёт майдонига XIX асрнинг 80-йилларида кириб келган шоиранинг ижтимоий фаолияти Россияда инқилобий ҳаракатлар айнаи авж олган бир даврга тўғри келди. У Украина адабиёти тарихида, даставвал атоқли лирик шоира ва драматург сифатида кўзга ташланади.

Леся Украинка қалбида адабиётга қизиқиш, шеърятга ҳавас жуда эрта уйғонган: тўққиз ёшидан бошлаб қатор шеърлар машқ қилган, ўн уч ёшидан эса ўз шеърлари ("Марваридгул", "Сафо" каби) билан вақтли матбуотда кўрина бошлайди. У поэзияда умр бўйи қалам тебратган, хусусан, 1880–1890 йилларда баракали шеърый ижод қилган. Бошқача айтганда, Леся Украинка поэтик меросининг катта қисмини лирик шеърлар ташкил этади. Унинг лирикасида халқ ом-

масининг кайфияти, одамларни эзиш асосига қурилган тузумнинг зулм ва адолатсизликларидан норозилик, инсон ҳуқуқларининг поймол этилишига қарши исёнкорлик руҳи ўз бадий ифодасини топган. Шоира лирикасида инсоннинг маънавий олами, жўшқин ҳис-туйғулар туғёни, олийжаноблик билан жаҳолат, разиллик, очкўзлик ўртасидаги кураш, инсонга самимий, юксак муҳаббат билан боғлиқ ички кечинмалар акс эттирилади. 1888 йилда онаси билан Одесса ва Қримга борган шоира сафар таассуротлари асосида “Денгизга саёҳат” деб номланган шеърлар туркумини яратади. 1891 йилда шоира ҳаётида катта воқеа юз беради. У устози – машҳур украин демократ ёзувчиси Иван Франко билан Львовда учрашади. Леся Қримда даволаниб юрган кезларида “Қрим хотиралари” туркумидаги шеърларини ёзади. Шоиранинг “Қўшиқлар қанотида” деб аталган биринчи шеърлар тўплами Иван Франко кўмагида 1893 йилда нашр қилинади. Бу тўплам шоирани кенг доирадаги украин китобхонларига танитади ва украин адабиётига фавқулудда янги, зўр истеъдод соҳиби кириб келаётганлигидан дарак беради. Тўпламга киритилган лирик шеърларда шоира турмушдан олган таассуротларини, кечинмаларини кўпинча кишига ҳаёт бахш этувчи табиат манзаралари воситасида санъаткорона чизади. Леся Украинканинг 1899 йилда “Ўйлар ва орзулар” деган иккинчи шеърлар тўплами чоп этилади. “Акс садолар” номли учинчи шеърлар китоби эса 1902 йилда нашр этилади. Шунингдек, украин вақтли матбуотида, ҳатто чет мамлакатларнинг журналларида шоиранинг жўшқин шеърлари тез-тез босилиб туради.

Леся Украинка лирикасидаги бош мавзулардан бири Ватанга чексиз муҳаббат мавзусидир. Қизғин ватанпарварлик шоиранинг биринчи “Умид” шеърдан тортиб то умрининг сўнгги дамларига қадар ёзилган асарларигача қизил ип бўлиб ўтади. Шоира

ўз Ватанини қанчалик самимий муҳаббат билан севган бўлса, украин тупроғининг душманларига нисбатан шунчалик ўтли нафрат билан ёнди. У “Денгизга саёҳат” (1888), Иван Франкога бағишлаб ёзилган “Оҳ, менинг она диёрим” (1891), “Хайр, севикли ўлка” (1891), “Уйқу” (1891), “Тундаги хаёллар” (1895), “Марварид ёшлар” (1897), “Тутун” (1903) ва бошқа жўшқин лиризм билан суғорилган кўпчилик асарларида бу мавзуга қайта-қайта мурожаат этди. Уларда она юрти Украинани ва заҳматкаш украин халқининг аянчли аҳволини қанчалик ачиниш билан тилга олса, Ватанга бўлган чексиз муҳаббатини, садоқатини, унинг енгилмас кучи, қудрати ва порлоқ келажагига бўлган зўр умид ва ишончларини шунчалик оптимистик руҳ билан жўшиб куйлайди. “Денгизга саёҳат”, “Оҳ, менинг она диёрим” каби бир қатор шеърларида шоира гўзал Украинани мадҳ этади, у, айниқса, чет элларда даволаниб юрган кезларида Ватанини ич-ичидан кўмсайди. Берлиннинг сершовқин кўчаларини, Мисрнинг жазирама қум саҳроларини ёки бўлмаса Ўрта Ер денгизи соҳилларидаги шукуҳий табиат манзараларини тасвирлаганда ҳам беихтиёр Ватанининг кўмкўк ўтлоқлари, мовий ўрмонлари, мрамар ҳаволари кўз ўнгида бирин-кетин жилвалана бошлайди.

Чунончи, шоира 1889 йили Берлинда даволанар экан, онасига йўллаган мактубларидан бирида: “Ҳаммаси тош билан қопланган ҳозирги суронли Берлиндан Украинамизнинг ястаниб ётган зумрад кенгликлари жаннатдан ҳам зиёд кўринади”, деб ёзган эди. Чет элларда оғир касаллик азобларида қийналиб, дардига даво топа олмаган шоира:

Беҳуда кезишларни тарк айлаб,

Зангори Днепр бўйларида бўл... – дея киндик қони
тўкилган жонажон она диёри кучоғида бўлишни, шу-

куҳли Днепр соҳилларида сайр этишни ҳамма нарсадан зиёда кўради. Демак, шеърда ватанни севиш, ватан соғинчи туйғуси етакчилик қилади.

Шуни алоҳида қайд этиб ўтмоқ керакки, Леся Украинка азиз она ватаннинг оромбахш табиат манзараларини қанчалик берилиб, тўлиб-тошиб куйла-масин, зулм исканжасида инграётган халқни, меҳнат аҳдларини бир зум ҳам хаёлидан нари кеткизмади:

*Шўрлик халқим, азоб ва кишан
Қийнаб ётган бегуноҳ сийна.
Кўрагингда ёнар битмаган
Жароҳатлар, жон Украина.*

(“Шашқатор ёшлар”,
Абдулла Орипов таржимаси)

Леся Украинка ҳаёти давомида касаллиги туфайли қанчалаб ўзга юртларни кезиб юрмасин, қанчалик изтироблар чекмасин, саёҳат – тинимсиз кезишлар қувваи ҳофизаси юксак бўлган ва жаҳон тарихини теран тасаввур этган шоиранинг дунёқарашига кучли таъсир этади, хотирасида бир умрга муҳрланиб қолади ва бу унинг асарларида ўз ифодасини топади. У, қайд этиб ўтганимиздек, асарларда ўзи кўрган мамлакатларнинг, халқларнинг ривоятларидан фойдаланган, у жойларнинг табиати, урф-одатлари, миллий ва маҳаллий хусусиятларини реалистик бўёқларда чизади, ҳатто шоиранинг иш столида араб қизининг қисмати ҳақида ҳикоя қилувчи, тугалланмаган “Иқбол хоним” номли қисса қолган.

1901 йили Леся ўз ватанига қайтади ва тоғлар орасига жойлашган Галиция ва Буковина сингари об-ҳавоси ёқимли, хушманзарали шаҳарларда даволаниб, соғлиги бирмунча яхшиланади, баракали ижод эта бошлайди. Унинг янги ижодий интилиш

мевалари ҳисобланган “Акс садолар” шеърлар тўплами бунга мисол бўла олади. Шоира лирикасида украин халқининг тақдири қардош халқлар тақдир билан узвий боғлиқ ҳолда ифодаланади. Уларда рус ва украин ишчиси, деҳқони ва грузин меҳнаткашлари, итальян ишчилари, Миср деҳқонларининг эрқпарварлик туйғулари мужассамлашган. “Тутун” шеърида у Италияга қилган сафарида Генуя шаҳрида ўзи кўрган-кечирганларини, улардан олган таассуротларини ифодалайди. Шеърда Генуядаги ишчиларнинг беҳад оғир ҳаёти, азоб-уқубатда яшаётганлиги, капиталистларнинг эса дабдабали, ҳатто ваҳшиёна яшаш тарзи қиёсланади. Асарда шаҳарнинг ҳақиқий қиёфаси чизилади, ишчиларнинг байналмилал ҳамкорлиги ғояси олға сурилади. “Асрлар афсонаси”, “Мисрда баҳор” ва бошқа асарларида шоира озодлик учун курашда халқлар дўстлиги, биродарлиги, миллатлараро ҳамкорлиги масаласини кўтариб чиқади, оташин байналмилалчи сифатида гавдаланади.

Леся Украинка эпик-романтик поэмалар, ажойиб драмалар яратди. Бу асарларнинг ҳаммасида ҳам энг аввал лирик шоиранинг нафаси уфуриб туради. Ҳа, Украинка бетакрор лирик шоирадир. Унинг асарларида инсон қалбидаги кўз илғамас кайфиятлар, руҳий кечинмалар; ғусса ва шодлик, висол ва ҳижрон, улуғвор табиатнинг нозик таассуротлари чизилади. Шеърларини туркум ҳолда дасталашни хуш кўрган шоиранинг машҳур шеърий гулдасталари орасида “Оҳанглар”, “Романслар” сингари инсон руҳиятини табиат манзаралари билан уйғун ҳолда мадҳ этувчи шеърий туркумлар оз эмас, лекин у ҳар қандай ҳолда ҳам тор интим кайфиятлар қобиғида қолиб кетмади. Унинг лирик шеърларидаги қахрамон ижтимоий ақидали, курашчан, чуқур ақл-идрок соҳибасидир. Унинг жўшқин ва жозибали сатрлари орасида баҳо-

дир бир юрак уриб турарди. Шоиранинг ўзи бир шеърида шундай ёзади:

*Нозик дея, ким айтди мани, –
Қисмат билан курашмади деб?
Наҳот титрар қўлларим, таним,
Товушим ҳам наҳотки заиф?*

*Гарчи унда бордир гоҳида –
Шикоят ва тўлқинли нафас,
Бу бир тошқин – баҳор чоғида,
Зерикарли куз ёмғиримас.*

*Куз бўлса ҳам... йўқдир зарари.
Кимдир яшнар, ким эса сўлар.
Ҳовуз бўйи толларнинг бари
Сўнгги дамда шафақранг бўлар.*

*Ўрмонзорни этиб шип-шийдам,
Кафан билан ёпганида қиш.
Гуллар қабри узра ўзи ҳам
Рангдор барглар сочар боёқиш.*

*Нима бўпти, яшайман, гўё –
Сукунатга ғарқ бўлган денгиз –
Сув юзаси гарчи тинч, аммо
Яқинлашар тўлқинлар бу кез.*

(Носир Муҳаммад таржимаси)

Ҳа, шоира шеърларида учраб турадиган “сукунат”, чуқур ғуссалар адибанинг курашчан кайфиятига бўйсунмас ирода кучига таянади. Шу маънода, Леся Украинка лирикаси Байрон, Пушкин, Лермонтов сингари ўз асри билан юзма-юз туриб гаплашган улкан санъаткорлар ижоди билан жуда ҳамоҳангдир.

Эрк ва озодлик куйчиси

Халқни, Ватанни севиш, унга чин қўнгилдан ва жондидан хизмат қилиш муҳимларнинг муҳимидир.

Н.А.Некрасов

Леся Украинканинг маҳорати тобора юксала борди. 1890 йилларга келиб рус революцион демократлари асарлари билан бевосита яқиндан танишиш натижасида шоиранинг шеърияти ғоявий ва бадий жиҳатдан янада юксалди. Унда муҳим ижтимоий-сиёсий масалалар талқин этилди, подшо ҳокимиятига қарши, оғир эксплуатацияга қарши озодлик учун инқилобий кураш мавзуси шоиранинг бу давр поэзиясида асосий ўрин эгаллади. “Умид билан кутаман” (1890), “Тонготар машъаллари” (1892), “Туш” (1892), “Сафга турдик” (1893), “Тун оғушидаги хаёллар” (1895), “Дўстимга эсдалик” (1896), “Куйларим” (1896), “Акс садолар” (1896), “Сўз бошлаш билан суҳбат бўлинди” (1898), “Ярқ этган чақмоқ каби” (1902), “Менинг янгроқ сўзларим” (1902), “Асп” (1903), “Харобадаги ёзув” (1904) ва бошқа бир қанча юксак пафос билан суғорилган шеърларида эски дунёни ағдариб ташловчи инқилоб бўронлари яқинлашиб қолгани ҳақида бонг уриб, халқни янада жасурликка, фаолликка даъват этди.

*Уқубатда ётганларга ўл ахтариш қўп зарур,
Улар шунда боқиб дегай: “Баҳор келди, хайрият!
Бошимизда ҳумоюн қуш қанотларин кенг ёзур,
Тун қоронғу бўлса ҳамки, тонг отмоқда ниҳоят”.*

(Абдулла Орипов таржимаси)

Леся ўз халқи ва Ватанининг порлоқ истиқболини зўр ишонч-ла, баланд руҳ билан куйлади. Шоира

зулмат ичра нур чақнаётганини, қоронғуликка қарши кўтарилиб келаётган куёшни – ишчилар ҳаракатини чуқур ҳис этди. “Тонготар машъаллари” шеърида “тун борлиқни қамраган” бир даврда инсоният Чор Россияси зулми исканжасида инграётган бир замонда “меҳнат аҳли ёққан машъаллар” “тун бағрини тилкалаб” меҳнаткаш халқ оммаси ижтимоий ва миллий зулмга қарши чинакам озодлик ва эрк учун курашга отланганлигини, тобора ўсиб бораётган бундай қудратли кучни тўхтата оладиган бошқа бир куч йўқлигини таъкидлайди. Шеърда шоира хўрланган, ҳақоратланган ва эзилган халқ оммасини зулмга қарши курашга чорлайди:

*Ҳорғин бу узра қанотин
Астагина ёйди қора тун.
Шамлар ўчган, зим-зиё ҳар ён,
Ётар ширин уйқуда жаҳон,
Тун борлиқни қамраган бутун.
Алам чекар ким бўлса бедор,
Ухлаганлар қандай бахтиёр,
Кўзларимга келмайди уйқу,
Атроф жимжит, атроф қоронғу,
Сукут ичра гўёки мозор.
Кеча узоқ, тоқатларим тоқ,
Гўё туннинг сўнгги йўқ мутлоқ,
Шу тоб бирдан кўринди зиё,
Зулмат ичра касб этиб жило –
Узоқларда порлади чироқ,
Чироқ! Бериб куёшдан хабар,
Тун бағрини тилкалаб ёнар.
Ёнар бўлмай уфқлар алвон,
Ёнар турмай уйқудан жаҳон –
Меҳнат аҳли ёққан машъаллар.
Тўлқин урар кўнгилда исён,
Уйғон, сени иш қутар, уйғон!*

*Ҳайда туннинг ғафлат уйқусин,
Ёқ тонготар машъалини сен,
Кӯеш чиқмай, уйғонмай жаҳон.*

(Эркин Воҳидов таржимаси)

“Сафга турдик” шеърида шоира эрк ва бахт учун курашга бел боғлаганларни шарафлайди. Чор самодержавиясига қарши курашда ишчилар танлаган йўл – инқилобий ҳаракат машаққатли, оғир, қонли йўл, аммо у бирдан-бир ҳақ ва шарафли йўл. Кимки ҳақ ва эрк деб кураш майдонига чиққан бўлса, у албатта ана шу йўлдан бориши, марди майдонлар сафида қадам ташлаши зарур. Шеърда олға сурилган бош ғоя – ана шу. Шоира инқилобнинг тўла ғалаба қозонишига ишонади:

*Сафга турдик – ҳақдир йўлимиз,
Биламиз, ҳақ асло енгилмас.
Шу ишонч-ла кучли қўлимиз,
Шу ишонч-ла оламиз нафас.
Сафимизда йўқ бирор олчоқ,
Қўрқитолмас бизларни зулмат.
Қўлимизда муқаддас байроқ,
Баланд тутиб борамиз ҳар вақт.
Ким ҳақ учун қилса фидо жон,
Бизнинг сафга турсин баробар,
Унга қалблар очиқ ҳар қачон,
Ҳақни севган бизга биродар.*

(Эркин Воҳидов таржимаси)

Шоира “Туш”, “Хайр, севикли ўлкам”, “Уйқу”, “Тундаги хаёллар”, “Тутун” каби шеърларида инқилоб душманларини украин халқига зулм ўтказган одам қиёфасидаги бўриларни кескин фош қилади, уларнинг ўлимга маҳкум эканликларини таъкидлайди.

Леся Украинка инқилобий кураш мавзусини ёритар экан, инсониятга олов ҳады қилган юнон афсонавий қаҳрамони Прометей, қадимги Римда қуллар исёнига раҳбарлик қилган баҳодир Спартак каби буюк сиймолар воситасида инқилоб кишиларини олқишлайди (“Дўстимга эсдалик”, “Бас энди, зулмат” ва бошқалар).

“Ёзувчи ўзини халқ билан чамбарчас боғлиқ эканини чуқур ҳис қилса, бу унга куч-қувват ва ғўзаллик бағишлайди”, деб ёзган эди А.М.Горький. Дарҳақиқат, шоиранинг халққа, унинг яратувчилик шижоатига бўлган ишончи унга куч-қувват бағишлайди ва бир умр ана шу янги ҳаёт, янги дунё курашчилари билан бир сафда туриб курашишга илҳомлантиради. Л.Украинка ўзининг жанговар поэзияси билан курашнинг олдинги сафларида борди, бу ҳаракатда бадий сўзнинг мўъжизакор кучига юксак баҳо берди. Чунончи, шоира “Қамал кунларида шиор”, “Менинг янгроқ сўзларим”, “Куйларим” сингари шеърларида поэтик сўзнинг ижтимоий тараққиётда катта роль ўйнашини, кишилар онги-шуурида исёнкорлик туйғулари уйғотишини таъкидлар экан, куйлари ва сўзлари эркесварлар кўлида душманга қарши кескир, қасоскор шамшир-га айланишини орзу қилади:

*Куйларим! Нега сиз чақмоқдай бўлиб,
Жангларда ёнувчи машъал эмассиз
Ё душман бошини бешафқат узиб
Ташловчи шамшири қасос эмассиз?
Бағишлаб барча куч, билим, санъатни,
Мен пўлат шамширни чархлайман жангга –
Ярқираб, деворнинг бўлиб зийнати
Турган бу пўлатдан не фойда менга?
Эй, менинг курашга тайёр куйларим,
Биз ҳалок бўлмасмиз беҳуда ҳеч бир.*

Балки сиз нотаниш жасур дўстларим
 Қўлида бўларсиз душманга шамшир.
 Кишанга теккан тиғ чиқарган садо,
 Душман қўрғонини қўпориб ташлар.
 Озод қардошларнинг дардига даво
 Бўлиб кураш сари, жанг сари бошлар.
 Қасоскор ҳеч қачон жангда енгилмас.
 Хужумга кираркан, қўшиқ-ла ҳамдам.
 Куйларим! Бу заиф қўлларга эмас,
 Жасур курашчига ёр бўлинг ҳар дам!

(Зулфия таржимаси)

Л.Украинка халқни олға интилувчи – тарихни, ер юзидаги барча моддий ва маънавий бойликларни яратувчи қудратли куч сифатида талқин этди. Бу жиҳатдан шоиранинг “Харобадаги ёзув” шеъри жуда муҳимдир. Асарда Миср шоҳининг амри билан унинг шон-шуҳрати абадийлаштириш учун ўрнатилган мақбара ҳақида ҳикоя қилинади. Асрлар ўтиб, мақбаранинг девори узра ўйиб ишланган нақш-суратлар ўчиб кетади. Бу орада халқнинг қонини зулукдек сўриб, эзиб, янчиб ишлатиб келган шоҳнинг ўзи ҳам ном-нишонсиз ўлиб кетади, унинг мақбарага ёзилган номи ҳам кетиб, ўқиёлмайдиган бўлиб қолади. Бу улкан обида – катта тош мақбара шоҳни эмас, балки уни ўз қўли билан, юрак қони билан яратган халқни асрлар бўйи шарафлайди.

“Шоҳлар шоҳи қуёш ўғлиман,
 Тикладим бу мақбарани ман.
 Йиллар ўтар, замонлар ўтар,
 Халқлар мени ёдида тутар”.
 Мана, тахтда ўтирар подшо,
 Эл қўлида зар, гавҳар, мато.
 Совға этар шаҳаншоҳига,
 Шоҳ боқмайди элнинг оҳига...

Халқни оғир юмушга йўллар,
 Халқни қонли урушга йўллар,
 Денгиздаги тўлқин сингари,
 Оқиб келар одамлар бари,
 Қўплар жангда бўлади қурбон,
 Зўр қирғинда қолганлар омон.
 Мисрнинг ўт-жазирасида
 Оғир ишда берадилар жон.
 Шоҳ қулларга юбориб ажал,
 Қурмак бўлар ўзига ҳайкал.
 Ер қазийди, тош йўнади ул,
 Тупроқ ташиб лой қилади ул.
 Ғишт қуяди, қўтарар девор,
 Иссиқ кунда чекади озор.
 Деворларга ўйиб солар гул,
 Тинмай ишлаб, тер тўқади қул.
 У Мисрнинг зўр офтобиди
 Мангуликка тиклар обида.
 Мақбаранинг девори узра
 Ўйилган ҳар нақшу ҳар сурат –
 Ҳаттоки тош тилга кириб дер:
 “Мени қурган Миср халқидир!”
 Подшо ўлган беному нишон,
 Эсламайди ҳеч ким ҳеч қачон.
 Номи тилга олинмас мангу,
 Ундан қолган фақат шу ёзув.
 Шоҳмас, бериб тошларга сайқал
 Халқ ўзига тикламиш ҳайкал.

(Эркин Воҳидов таржимаси.)

Адиба ўзининг бу шоҳ сатрларида халқнинг ўл-маслигини, унинг меҳнатдаги жонбозлигию буюк-лигини; ўз қўли билан ўзига мангуликка ҳайкал ўрнатганлигини улуғлар экан, унинг келажакда ҳам ўз озодлиги ва мустақиллиги йўлида мардонавор олға

интилиши, жасорат кўрсатиши зарурлигини, ҳар қандай тўсиқларни фақат меҳнат ва кураш ўти билан куйдириб ташланаяжагига қатъий ишонарди.

1905–1907 йиллардаги рус инқилоби Леся Украинка асарларининг ижтимоий мотивлар билан суғорилишига, курашчан руҳ касб этишига кучли таъсир қилади. Унинг ижоди янги мавзулар ва образлар билан бойийди. Шоира шеърларида эски дунёни ағдариб ташловчи инқилоб бўронлари зўр қувонч билан қайд этилади.

“Эрк ҳақида қўшиқлар” туркумига кирган “Одамлар борар, байроқлар ҳилпирар, “Интернационал гимни қайдан оқади”, “Нагаечка, нагаечка”, “Ниобея” каби шеърлари шу руҳда ёзилган бўлиб, уларда шоира эрк ва адолат ғояларини илгари суради ва истибдод занжирларининг парчаланишини орзу қилади.

Шоирага шуҳрат келтирган “Интернационал гимни қайдан оқади” шеърида шаҳар кўчаларидан байроқ кўтариб, шахдам қадам ташлаб, баланд руҳ билан “Интернационал”ни айтиб бораётган халқ намойишчилари унга куч-мадад бағишлайди. Севимли халқи, Ватанининг озодлиги ва ёрқин келажагини мадҳ этган шоира ўзининг жанговар поэзияси билан бу курашнинг фаол иштирокчисига айланади:

*Қасоскор, енгилмас, мардлар сен билан
Бир сафда киради жангга тап-тайёр...
Ожиз қўлларимдан кучлисан, сўзим,
Янгра, жангчиларга бўлгил мададкор.*

*Одамлар боради, байроқлар чўғдай
Ловуллаб, ҳилпираб. Қалин оломон –
Тутундай ўрмалар, чайқалар сафлар,
“Эрк қўшиғи” янграр бош узра ҳамон.*

*Даҳшатли кунларда яшагандек биз,
Жангга қўтарилдик тонготар чоғда.*

*"Йўқ, ёруғ кунларга етолмайсиз!" деб
Такрорланар эди бир куй қулоқда.*

*Сиз ўзга авлодсиз, навқирон авлод,
Сизга бошқа қўшиқ муносиб бу чоғ.
Кўксингиз тўлдириб оласиз нафас,
Марсия куйлашга ҳали эртароқ.*

*Умрингиз гулларга буркансин буткул,
Мунгли куй қўямасин дилларга заҳар.
Оҳу воҳ ярашмас сизларга асло,
Янги қўшиқ тўқинг, қадрдон дўстлар!*

*Шундай бир қўшиқки, нур сочсин кўкда,
У билан изма-из осмонга ўрлаб,
Эзгу ният-ла байроқ товланиб нурда
Мўъжиза яратсин мағрур ҳилпираб!*

Леся Украинка бир қанча ҳажвий шеърлар ҳам ёзган. "Хушчақчақ пан", "Ишбилармон пан", "Пан – сиёсатдон", "Одамжўй пан" сингари ҳажвий шеърларида украин буржуа миллатчилари, либерал помешчиклари ва сотқинларини сатира қамчиси билан савалайди. Умуман, Леся Украинканинг кўпқиррали лирикаси золимларга нафрат, озодлик ва эрк учун мардонавор курашга чорлаш мотивлари билан йўғрилган. Давр руҳини, инқилобий фикрларнинг ўсишини ўзида ифода этган бу шеърлар халқ оммасининг ижтимоий ва миллий онгининг ўсишига катта таъсир кўрсатди.

Леся Украинка ижоди халқ оғзаки ижоди билан – фольклор билан жуда-жуда яқиндир. Унинг кўпчилик шеърларида, дostonларида, драматик асарларида украин халқининг ғамгин ҳаёти, оғир меҳнати, шунингдек, юксак оптимизм билан суғорилган эрк-севарлик нидолари баралла эшитилиб туради. Болалиги оддий халқ орасида кечган шоира, хусусан, халқ

қўшиқларига жуда қизиқиш билан қараган, уларни кунт билан тўплаган ва мазкур қўшиқлар мотивида қатор шеърлар битган. Украин халқ қўшиқларининг тўпловчиси, шоиранинг умр йўлдоши, мусиқашунос К.В.Квитка Лесянинг ўз оғзидан ёзиб олган халқ қўшиқларини шоиранинг ўлиmidан кейин алоҳида китоб ҳолида нашр эттирган. Квитка мазкур китобга ёзган сўзбошисида Украинка бу қўшиқларни "... халқидан, севикли Волин ўлкасида ёшлик йилларида ўрганганлигини" айтиб ўтади. Маълумки, халқ қўшиқларида халқнинг ғуссаси, кураши, орзу-умидлари акс этган бўлади.

Ҳақиқий халқ шоири фольклордан ўрганар экан, фақатгина унинг шакли, жозибасигагина эмас, балки унда уриб турган халқ юрагига, халқнинг орзу-армонларига қулоқ солади. Худди шу маънода Леся Украинканинг буюк ўтмишдоши Тарас Шевченко украин фольклоридан жуда самарали фойдаланган эди. Леся Украинка ҳам устози сингари фольклор анъаналаридан юзаки фойдаланувчи декадент шоирлардан фарқли ўлароқ, халқ қўшиқларининг ҳаётбахш ва теран жиҳатларига қулоқ солди. Унинг "Болалар қўшиғи" деб аталган ажойиб шеърый туркуми шоиранинг бевосита деҳқон болалари орасида эшитган қўшиқлари таъсирида ёзилган. Бир қарашда бу шеърлар болалар ҳаётининг беғам, қувноқ манзараларини эслатгани билан, бироқ уларнинг тагида катта ғоя, улкан ижтимоий конфликт кайфиятлари, ғам-кулфат қошида чорасизлик ва айни вақтда келажакка бўлган буюк ишонч туйғуси, курашнинг оптимистик пафоси ётади. Мана, Украинканинг шу туркумдаги "Қиш келганда" шеърини олиб кўрайлик. Болалар узундан-узоқ қиш кунларида зерикадилар, баҳорни орзиқиб кутадилар. Қиш қанчалик чегарасиз бўлиб туюлмасин, лекин унинг ҳам интиҳоси бор:

Ўтиб кетди кўркам ёз,
Оппоқ бўлди далалар.
Мунғайишиб дарчадан
Мўралашар болалар.
Зерикишар қоронғу –
Уйда ҳаддан зиёда.
Эй, не учун совуқ бор,
Қиш бор экан дунёда?
Қорга бурканиб ётар
Дала, ҳовли, том – бари.
Изғирин хуштак чалиб,
Чиқма дейди ташқари.
Далада, қор остида
Қолган бечора гуллар,
Болалар қайғуришар
Қайтмас деб у соз қунлар.
“Қайғурманг, тезда яна
Эсар майин еллар ҳам.
Қуёшнинг зар нурида
Яна яшнайди олам.
Ғунчалар гул очади,
Барг ёзади куртаклар.
Она Ер узра баҳор
Сочар минг хил чечаклар”.

(Эркин Воҳидов таржимаси)

Халқ ижодидан самарали ўрганиш шоира шеърларида халқчил рух, халқ кўшиқларига хос равонлик барқарор бўлишида жуда катта роль ўйнади. Шоира халқ ижодидаги анъанавий “шўрлик ва бечора қиз” образига мурожаат қилади. Лекин Леся шу ўринда ҳам ўзининг ажойиб умидбахш оҳангларига, курашчан пафосига содиқ қолади:

*Ой, как будто не печалюсь, все же я не рада,
Что-то смутно – неприятно, на сердце досада.
Я откину ту досаду прочно бездорожье,
А она взошла, красуясь, словно мак над рожью.*

*(Шундоқ кўринган билан хурсанд эмасман, аммо
Юрагимда қандайдир ғашлик ётар доимо.
Бу ғашликни йўллардан четга кетарман ташлаб,
Севгим эса далада турар лоладек яшнаб).*

(Абдулла Орипов таржимаси)

Леся Украинка ўзининг кичик ҳажмдаги лирик шеърларидан ташқари йирик бадийий полотноларида халқ оғзаки ижоди қаҳрамонлари тимсолларидан ҳам ўринли фойдаланди, шулар орқали ўзининг ижтимоий қарашлари, социал кайфиятларини, бинобарин, замон манзараларини чизиб берди.

Айниқса, унинг шоҳона асари – “Ўрмон қўшиғи” ўзининг образлар системаси, тили, ритми, бутун бадийий воситалари билан бениҳоя халқчил асардир. Бу асарда Украинка халқ қўшиқларининг бой услуларида, хилма-хил ривоятлардан кенг фойдаланди. Аммо, энг муҳими, шоира мавжуд воқеликка умумнинг нуқтаи назаридан – қалби умидбахш туйғуларга тўла халқ нуқтаи назаридан ёндашади. Шоира ижодининг халқ ҳаёти билан, халқ ижоди билан нақадар чамбарчаслиги ҳақида гап кетганда, унинг 1911 йилда онасига ёзган мактубини эсласдан ўтиш мумкин эмас. У “Ўрмон қўшиғи” асарини ёзиб тугатгач, онасига йўллаган хатида асардаги ривоятлар, деталларни қачонлардир онаси айтиб берганини, шоира уларни хотирасида ёшлигидан буён сақлаб келганини ва ҳозирги пайтга келиб ёзганини самимият билан эслатади.

Озодлик ва қаҳрамонлик достонлари

Леся Украинка поэзиянинг лиро-эпик жанрларида ҳам ғоят самарали қалам тебратган. “Сув париси” (1885), “Самсон” (1888), “Ой афсонаси” (1892), “Ўтмиш эртаги” (1893), “Шотланд қироли Роберт Брюс” (1893), “Вила Посестра” (1901), “Асир” (1903), “Бир сўз” (1903), “Изольда Белокурая” (1912) сингари поэмалари ва “Лаънати Рахил” (1898), “Миср фантазияси” (1909), “Улкан баҳодир ҳақида эртақ” (1913) каби асарлари украин адабиёти тарихида салмоқли ўрин тутади. Тўғри, бу поэмаларнинг кўпи ўтмиш мавзусида ёзилган, лекин шоира халқ тарихининг шундай жанговар саҳифаларини танлаб тасвирлаганки, натижада шу орқали ҳам ўз замонасининг эрк ва мустақилликка ташна руҳини ифодалай олган. Атоқли украин шоири Максим Рильский бу ҳақда гапириб шундай ёзган эди:

“Леся тематикасининг кенглиги, унинг узоқ мамлакатлар, қадим даврлар томон қанот қоққанда ҳам замонга оҳангдош туйғуларни топа билиши ҳақида ўйлаганингда ўз вақтида Пушкин ҳақида гапирилган муносиб сўзлар – қайта ифодалай билиш истеъдоди ёдингга келади”.

Шоира лирикасидаги оташнафас туйғулар, санъат асарига хос бўлган уйғунлик унинг поэмаларига, драматик асарларига кўчирилгач, ҳаётий бўёқлар яна ҳам тиниқ, яна ҳам рангин, яна ҳам чуқур мазмун касб этган ҳолда жилолана бошлайди. Леся Украинка санъаткорнинг, хусусан, шоирнинг жамиятдаги ўрни, бурчи ҳақида кўплаб асарлар яратади, бу мавзуга қайта-қайта мурожаат қилади. Унинг “Ўтмиш эртаги” шу типдаги асарлардандир. Достонда икки қарама-қарши ижтимоий кучлар ўртасидаги кураш, яъни

халқнинг орзу-умидларини ўзида ифода этган шоир билан халқ талончилари ва унинг типик вакили ҳисобланган бекзода Бертольдо ўртасидаги тўқнашув ҳикоя қилинади. Шоир мустақил фикри, ўз дунёқарашига эга, бекзоданинг найранглариغا учмайди, олтинга сотилмайди, ўз эркига, эътиқодларига содиқ қолади. Қўшиқлари билан халқни курашга чорлашда давом этади:

*Шарақ-шарақ олтин керакмас,
Олиб бўлмас олтинга иқбол.
Шоир зарни қиларкан ҳавас,
Илҳоми ҳам кетади увол.
Фикри эркин бўлмаган шоир
Шоирликни қилмасин даъво.
У олтинга бўлдимиз асир –
Демак, шеъри бетаъсир, расво.
Халқ ғамини унутдимиз, бас –
Эркини ҳам кишанга солмиш.
Шоир деманг, йўқ, шоир эмас,
У олтинга қул бўлиб қолмиш.*

(Абдулла Орипов таржимаси)

Достонда тасвирланишича, шоир Бертольдога сотилмайди, аксинча, унинг амрини рад этади, ундан юз ўгиради. Уни зиндонга ташламасинлар, қанчалик қийноқ остига олмасинлар, барибир, шоирнинг янгроқ овозини бўғолмайдилар. Чунки у халқнинг иродасини, куч-қудратини ўзида мужассамлаштирган, халқнинг асл фарзанди, унинг илғор вакили эди. Демак, асарда Бертольдо образи орқали ёвуз, жоҳил ҳукмдорлар лаънатланган, фош этилган бўлса, шоир образида адабиёт ҳамда санъат асарининг халқчилиги ва тараққиёти, эркинлиги ва софлиги учун, инсоф ва адолат учун курашувчилар улуғланади.

Ўз халқининг порлоқ келажагига бўлган зўр ишонч ғояси, айниқса, Леся Украинканинг “Паҳлавон ҳақида эртак” асарига чуқур сингдириб юборилган. Шоира умрининг сўнгги кунларида яратилган бу эртак-достоннинг қаҳрамони ҳам уйқудан бош кўтарган забардаст енгилмас куч – меҳнаткаш халқдир. Унда шоира украин халқ оғзаки ижодидаги романтик образларга мурожаат этади. Ёшлик чоғларида эшитиб, хотирасида сақлаб қолган халқ эртакларини шеърӣй шаклга солиб, уларга янгича сайқал беради. Эртак сюжетида фойдаланган ҳолда халқнинг порлоқ келажаги, бахт-саодати ва ижтимоӣ тенгсизликка қарши норозилигини ифодалайди.

*Ҳали гўдак эканман,
Тинглаганман бир эртак.
Бир бор эшитганман-у,
Ёдимда кечагидак.
Бир замонлар бағоят
Кучли эди баҳодир.
Ҳар қандай кишанларни
Пора қилмоққа қодир.
Ниҳоят, у сеҳргар
Ғазабига келди дуч.
Сеҳргар ўтга ёқмай,
Сувга чўқтирмай уни,
Улкан паҳлавон сари
Юборди тинч уйқуни...
Уйқусида неча бор
Уни босди маккор ёв.
Этларин пора қилиб,
Қонин сўрди беаёв.*

Шу билан бирга, қулликка маҳкум этилган занжирбанд улкан паҳлавон, яъни меҳнаткаш халқ асрий уйқудан уйғониб, кишанларни парчалаб, ёвуз душма-

ни – қонхўр золимлар устидан эртами-кечми, албатта, тўла ғалаба қозонажағига шоира қатъий ишонч ҳосил қилади.

Қўзғолади ўрнидан,
Янчади душманларни.
Парча-парча қилади
Зарб билан кишанларни.
Унга азоб берганлар
Кулга айланар шу он.
Бола жим бўлди. Дедим,
Юрагимда ҳаяжон:
“Қачон уйғонади у?”
“Аниқ айтмоқлик маҳол.
Балки бир йил, балки кўп,
Лекин юз берар бу ҳол”.
Эй, менинг она юртим,
Эй, севикли диёрим,
Шу эртак ёдга келар
Сени эсласам доим.

(Эркин Воҳидов таржимаси)

Салтиков-Шчедрин ҳам “Баҳодир эртаги”да абдий ухлаб ётган, курт-кумурсқаларга ем бўлган улкан баҳодир тимсолида ватаннинг илғор кучлари ҳали ғафлатдан уйғонмаганлигини алам билан ёзган эди.

Леся Украинканинг олийжаноб орзу-умидлари, у ошиқиб кутган янги ҳаётбахш кунлар шоира вафотидан кўп ўтмай рўёбга чиқади – эски дунё салтанатининг кули кўкка совурилади.

Леся Украинка 1893 йилда “Шотланд қироли Роберт Брюс” поэмасини ёзади. Унда Шотландия халқининг ўз мустақиллиги йўлида олиб борган кураши ифодаланади. Маълумки, XIII асрнинг охири ва XIV асрнинг биринчи ярмида Англия Шотландияга бости-

риб киради ва маҳаллий дворянлар ёрдамида юртни Англияга қўшиб оладилар, халқини эса шафқатсиз эза бошлайдилар. Ўз ватанининг миллий мустақиллигини сақлаб қолиш учун Шотландия халқи тинимсиз кураш олиб боради. Қўзғолонга деҳқонлар табақасидан етишиб чиққан жасур ва толмас курашчи Роберт Брюс бошчилик қилади. Халқ уни кейинчалик ўзига қирол қилиб тайинлайди.

Асарда тасвир этилишича, бир ёқадан бош чиқарган халқ Роберт Брюс бошчилигида босқинчиларга қарши олти марта исён кўтарадилар. Лекин исён инглиз босқинчилари томонидан ҳар гал шафқатсиз равишда бостирилади. Роберт Брюс олтинчи марта енгилгач, ўз шаҳдидан тушади, тушкунликка берилади, ёлғиз ҳаёт кечиради. У уйда ҳаёл суриб ётар экан, шипдаги ўргимчакка кўзи тушиб қолади. Ўргимчак ин қуриш учун тинимсиз меҳнат қилади, оғир машаққатлар чекади, лекин унинг қурган ошёни бир неча бор бузилиб, ўргимчак йиқилиб тушади. Шунга қарамай у яна юқорига интилишда – ин қуришда давом этади ва ниҳоят ўз муддаосига эришади. Оддий бир ўргимчакнинг бунчалик ҳаракати, чидамлилиги Роберт Брюсни ўйлантириб қўяди. Роберт Брюс “Наҳотки, инсон шу ўргимчакчалик чидамли бўлолмаса” деган қарорга келиб, халқни яна тўплаган ҳолда еттинчи марта инглизларга қарши исён кўтаради. Шиддатли жанглار натижасида Роберт Брюс бошчилигидаги халқ босқини инглизларга қақшатқич зарба беради ва Шотландияни душмандан озод қиладилар. Поэмага катта ғоя, яъни “Халқ билан бирга, халқ иши учун курашсанггина ғалаба сенда бўлади” деган ғоя сингдирилган.

Поэмада Шотландия халқи ичидан етишиб чиққан Роберт Брюс сингари баҳодир курашчиларнинг халқ бахт-саодати йўлида кўрсатган мардлиги ва қаҳрамонлиги зўр маҳорат билан гавдалантирилган.

Асар ҳозирги кунда ҳам ўз қимматини сақлаб келмоқда. Шотландия халқи ўзининг севимли давлат арбоби, истеъдодли ҳарбий саркардаси ва фидокор курашчиси Роберт Брюсга берган ўгитида бундай деган эди:

*Агар сен халқ ишини –
Номус, бурчни унутсанг,
Бойлик истаб ўзгаларнинг
Тупроғига қўз тутсанг,
Ўзгаларнинг қарғиши деб
Эргаשמасмиз сенга биз.
Бизга ўзга юрт керакмас,
Юртимизга сиғамиз.*

Леся Украинка – драматург

Леся Украинка кўпгина шеърлар, поэмалар, эртаклар, ҳикоялар, очерклар, адабий-танқидий ва публицистик мақолалар ёзган бўлса ҳам, унинг ижодида шеърӣ драматик асарлар яратиш ҳамиша етакчи ўринда турди. Шоиранинг украин драматургияси тарихида чуқур из қолдирган бир қатор асарлари: “Атиргул” (1896), “Оиша ва Муҳаммад” (1898), “Телба” (1901), “Бобил асири” (1903), “Харобаликларда” (1904), “Куз эртаги” (1905), “Мағораларда” (1905), “Меҳнат уйида...” (1906), “Руфин ва Присцилла” (1908), “Кассандра” (1908), “Ерга тўкилган қон” (1909), “Тўқайзорда” (1909), “Хуса рафиқаси Иоанна” (1909), “Ўрмон қўшиғи” (1911), “Адвокат Мартиан” (1911), “Тошбағир хўжайин” (1912), “Оргия” (1913) каби драма, драма-феерия, драматик поэма, драматик этюд, фантастик драма ва диалоглари шулар жумласидандир. Украин адабиёти тараққиётига катта ҳисса бўлиб қўшилган ушбу асарларнинг аксари-

ятида турли мамлакат ва халқларнинг қадимий тарихидан ҳикоя қилувчи ёрқин манзаралар чизилади, муҳим ҳаётӣ муаммолар кўтариб чиқилади, миллий колоритли характерлар яратилади. Леся Украинканинг драматик асарлари асосан узоқ ўтмиш мавзуида ёзилган бўлса-да, улар муаллифнинг замонасидаги инқилобий ҳаракатлар руҳи билан уйғунлашиб кетган. Драматург ўз пьесаларида қадим замондаги жамият ҳаётини тасвирлаганда ҳам тарихни фалсафӣ асосда, яъни адолат ва ноҳақлик, эзгулик ва ёвузлик, олийжаноблик ва тубанлик ўртасидаги аёвсиз курашларни кучли характерлар тўқнашувиди, руҳий драматик коллизияларда бадий гавдалантиради.

Хусусан, “Тўқайзорда” пьесаси ўткир драматик вазиятлар, кучли тўқнашувлар асосига қурилган асарлардан биридир. Пьесадаги бу хусусиятлар дарҳол кўзга ташлана қолмайди. Дастлаб асар манзараси ҳам оддий тарзда кўринади, аммо мазкур драматик дostonни ўқий бошлашимиз билан сокин туюлган ҳодисалар замиридаги тақдирлар кураши китобхонни ўзига жалб эта бошлайди. Асарда драматург америкача демократия ва эркинликнинг Англия мустамлакачилари – пуританларнинг ҳақиқий башарасини очиб ташлайди, санъат ва санъаткорнинг жамиятдаги ўрни ва бурчи масаласини ёритади.

Пьесада тасвирланган воқеа XVII асрда Шимолий Американинг Массачусетс штатида – инглиз келгиндилари пуританлар жамоасида ва Род-Айленд штатида, Америка жамоасида юз беради. Пуритан мутаассиблари Америкага босқинчилик мақсадида келган биринчи мустамлакачилардан. Улар Америкага келишлари биланоқ бу ерда ҳам Англия қонунларини, расм-русумларини қаттиққўллик билан жорий қилдилар. Пуритан жамоасида расман эркинлик ва тенглик жорий қилинган бўлса-да, амалда эркинликдан ва тенгликдан нишона ҳам йўқ эди.

Ҳайкалтарош Ричард Айрон – пьесанинг бош қаҳрамони. У Венецияда таҳсил кўргач, ҳайкалтарош бўлиб етишган. Ричард доим романтик туйғулар, кайфиятлар билан яшашни истайди. Лекин унинг учун Венеция зулмат макони бўлиб туюлади. Гўё Америка граждaнлари озод ва мағрур яшайдилар. Бу ҳам ундаги романтик туйғулар таъсирида пайдо бўлган фикр-дир. Саробнинг сароблигини ҳам ўз вақтида пайқаш керак. Лекин Ричард саробни кўриб-билиб турса ҳам, унинг сароблигига жиддий ишонмайди. Натижада озод ва эркин яшаётган кишиларни кўриш учун пуританлар билан Америкага келар экан, бу ерда унутилган, хўрланган, очликдан силласи қуриб, мажолсиз бўлиб қолган бева-бечораларга дуч келади. Эски тузумни тиш-тирноғи билан ҳимоя қилаётган бидъат, пуританизм анъаналари ҳукм сураётганлигини билади. Лекин Ричард озод ва эркин ҳаёт ҳақидаги фикрларининг сароб эканлигини англаб етмайди. У ҳамон эркка интилади – ўз ҳайкалтарошлик санъати билан машҳур бўлишга ҳаракат қилади. Аммо пуритан ҳокими – қаллоб руҳоний Годвинсон ва унинг ҳамтовоқлари Ричарднинг эркини бўғадилар, унинг чинакам санъат билан шуғулланишига рухсат бермайдилар (фақат черков буюмларинигина ясашга рухсат этадилар). Годвинсоннинг рухсатисиз ясалган ҳайкалтарошлик буюмлари чил-чил синдириб ташланади, санъаткор таъқиб остига олинади. Бу ҳам етмаганидек, пуритан мутаассиблари Ричард-ни, унинг юмушларини бутунлай рад қилиб, жамоадан бутунлай ҳайдаб юборадилар. Натижада ҳар қандай моддий ва маънавий ёрдамдан маҳрум этилган ҳайкалтарош Американинг Массачусетс штатидаги пуританлар жамоасини ташлаб кетишга мажбур бўлади.

Пьесанинг кейинги пардаларида тасвирланишича, Ричард катта умидлар билан Род-Айленд штатига

Америка жамоасига жўнайди. Гўё ўша жойда севикли санъати билан шуғулланиш учун имконият бор. Бироқ Ричарднинг истаган нарсаси яна сароб бўлиб чиқади. Бу ерда у манфаатпарастлик, текинхўрлик, фирибгарлик каби чиркин иллатларга дуч келади. Агар Ричардга пуританлар черков ашёларинигина ясашига рухсат берган бўлса, америкалик корхона эгалари эса уни кўпроқ фойда келтирадиган буюмлар – кулоллик буюмлари ясашга даъват этади. Бу буюмлар ҳам болалар учун ўйинчоқ бўлишдан нарига ўтмайди. Ҳар иккала талабни ҳам Ричард кескин рад этади. Ричард – ниҳоятда хокисор, софдил ва истеъдодли санъаткор, бироқ у пуритан мутаассибларининг ва америкалик қаллоб савдогарларнинг таъқибига ва исканжасига бардош беролмайди: узлатга чекинади – фақат санъат учунгина яшамоқчи бўлади. Ижтимоий ҳаётдан ва курашдан узилиб қолиб, ўз талантини, санъатини нобуд қилади. Тўғрироғи, Америкада мавжуд бўлган ижтимоий муҳит, америкача ҳаёт тўқайлари ҳайкалтарошнинг истеъдодини бўғиб қўяди, уни ҳалокатга етаклайди.

Гарчи Ричард жуда кеч бўлса-да, ҳақиқий ҳаёт маъноси, шу жумладан, ҳақиқий санъат асарлари яратиш ҳам халқ билан бирга яшаб, халқ манфаатлари йўлида курашишдан иборат эканлигини англай бошлайди; у аввал пуританлар жамоасида бошидан кечирган азоб-уқубатларни эслаб, у ерда кураш бўлганлиги сабабли ҳаёт ҳам мавжуд, деган хулосага келади:

*Бундан кўра, асаримни мутаассиблар
Ғазаб билан кунпаякун қилса бўларди.
Эътирофнинг бир хили-ку, ҳар ҳолда бу ҳам,
Улар учун даҳшатли ғаним,
Заққум бўлиб туюлсайди менинг санъатим,
Туюлсайди таҳқир бўлиб, лекин улуғвор!*

*О, мен билан улар қандай қурашардилар
Ва мен қандай қураш тушган бўлардим унда.*

(Абдулла Орипов таржимаси)

Драматург бу образ орқали ўша давр эксплуататорлик жамиятида таъқиб ва тушкунликка учраган, эрксиз, ҳуқуқсиз, зуғум остида ҳўрланган санъаткорнинг умумлашма образини ҳаққоний ярата олган.

Леся Украинка инсоннинг эрки ва талантини бўғиб, сўндириб қўядиган, зулмнинг турли-туман усуллари, шакллари ҳукм сураётган ўша даврдаги Американи, унинг зулмкорларини кўчма маънода тўқайзор (пуца) деб атайди ва ўқувчи – томошабинда уларга нисбатан кучли нафрат ҳиссини уйғотади. Бу ўринда муаллиф, биринчидан, XVII асрда Америкадаги мавжуд ижтимоий зулмни фош қилса, иккинчидан, ана шу зулм билан ўз замонасидаги ижтимоий ва миллий зулм ўртасида уйғунлик кўради ва инсониятни бундай зулмдан озод бўлишга даъват этади. Зотан, драмада таъкидлаганидек, зулм ҳукмронлиги абадий эмас. Бу ғоя асарда Ричарднинг шогирди Дэвис сиймосида мужассамлашган. Санъат ва санъаткорнинг ўрни ижтимоий ҳаётда, халқнинг орзу-интилишларини ифодалашда, унинг зулмга қарши курашида мададкор бўлишида... Устози Ричард тушуниб етмаган мана шу ҳақиқатни Дэвис англай олади ва ўз ҳаёти, талантини шу ҳақиқат йўлига тикади. “Тўқайзорда” пьесаси бу жиҳатдан “Ўтмиш эртаги” билан жуда-жуда ҳамоҳангдир.

Асар учун ўтмиш мавзуи танланган бўлса ҳам, драматург уни ўз даврининг кечиктириб бўлмайдиган масалалари нуқтаи назаридан талқин этган.

“Ой афсонаси”, “Ўтмиш эртаги” каби драматик поэмаларда ҳам шоира санъаткорнинг жамиятдаги ўрни, аҳамияти ҳақида баҳс юритади. “Кассандра”,

“Руфин ва Присцилла” каби пьесаларида шоира ўз замонасининг муҳим ахлоқий ва ижтимоий масалаларига китобхоннинг эътиборини тортади. 1911 йилда ёзилган “Адвокат Мартиан” драматик поэмасида христианлик билан мажусийлик ўртасидаги кураш ёритилади.

Ватанга муҳаббат мавзуи Леся Украинканинг лирикасидагина эмас, балки драматик асарларида ҳам кенг ишланди. 1911 йилда ёзилган “Ўрмон қўшиғи” драмаси – ана шу мавзудаги асарларидан бири. Асарда шоира ўзи туғилиб ўсган Волинскнинг гўзал табиатини ёрқин, жилвакор бўёқларда чизади.

Асар табиат гўзаллигини куйлашга бағишлангандек кўринади. Дарвоқе, уни ўқий бошлашимиз билан йилнинг тўрт фаслида рўй берадиган ажиб манзаралар ва ҳодисалар бирма-бир кўз ўнгимиздан ўтади. Табиатнинг бор нафосати, рангин бўёқлари янада ёрқин, жозибалироқ туюлади, яна қайта жонлангандай бўлади. “Ўрмон қўшиғи” пьесасида тасвирланган табиатнинг фусункор манзаралари фақат рамзий образ сифатида қўлланилибгина қолмасдан, балки шоира – драматург шу табиат фони орқали катта ижтимоий-сиёсий масалаларни санъаткорона чизиб беришга муваффақ бўлган. Бошқача айтганда, драмада умуман шоира ижодиётининг лейтмотивини ташкил этган икки ижтимоий куч ҳақ ва ҳақсизлик, эрк ва истибдод, адолат ва адолатсизлик кураши ҳаққоний тасвирланади; эрк, ҳақиқат, бахт ва эркин муҳаббат тараннум этилади. Шоиранинг ҳаётни кўтаринки руҳда тасвирлаши бугунги украин адабиётидаги романтик услубий йўналишнинг пайдо бўлишига муайян даражада таъсир этганлиги эҳтимолдан холи эмас.

Пьесанинг марказий образи Мавка – афсонавий ўрмон париси, сеҳргар, гўзал қиз қиёфасида гавдаланиб қолмасдан, балки шу билан бирга яхшиликнинг, абадий барҳаёт гўзаллигининг фалсафий умумлашма-

си ҳамдир. Асарда реалистик тасвир билан фантастик тасвир бир-бирига уйғунлаштириб юборилган. Мавка – чин инсоний севги рамзи. У қишлоқ йигити Лукашнинг созандалик қобилиятини ва одабийлигини сезиб, уни севиб қолади. Лукаш ҳам Мавкага мафтун бўлади. Улар бир-бирисиз яшай олмайдилар.

Аммо ишқ таронаси бошқа олам-у, деҳқоннинг машаққатли ҳаёти, меҳнати, азоб-уқубатли турмуши бошқа олам. Мавка Лукашнинг уйида аччиқ қисматни, бахтсизлик, эрксизликни кўради. Ҳуқуқсизлик, хор-зорлик унинг нозик қалбини эзади, нурли орзуларини топтайди. Бунинг устига Лукашни Килинага уйлантирмоқчи бўлишганидан хабар топгач, Мавканинг юраги парчаланади, буткул умидсизликка, тушкунликка берилади. Дунёдан бош олиб кетишни иштайди. Лекин Мавка ўлиши мумкин эмас, у эрк-муҳаббат, адолат тимсоли; бу соф ва муқаддас туйғулар эса ўлмасдир. Килина Мавкани сеҳрлайди – ўрмон париси мажнунтолга айланиб қолади. У гоҳ япроқ бўлиб шивирлайди, гоҳ Лукашнинг найи сингари нола қилади. Мавка Лукашнинг тушларига киради, хаёлига, юрагига ҳамиша ҳамроҳ бўлади. Бироқ Лукаш Мавканинг севгисига муносиб эмас. У – хусусий мулкчилик ҳукмрон бўлган шароитнинг кули, у уйланган қиз Килина ҳам шу муҳитнинг фарзанди. Бу муҳит Лукашнинг юрагида туғилган нурли орзуларни чилчил синдиради, пайҳон қилади. Пьесанинг хотимаси қайғули тамомланади. Мавка Лукашни йўқотгач, яшашдан воз кечади, ақлдан озиб ҳалок бўлади.

Бироқ ҳаёт абадий деган ғоя асар мазмунига чуқур сингдириб юборилган. Инсоннинг буюклиги, улуғлиги, яхшилиқнинг ёмонлик устидан ғалаба қозонишига бўлган ишонч мағрур янграйди. Бу ғоя, айниқса, Мавканинг ўлим олдидаги ҳаётбахш руҳ билан суғорилган монолоғида ёрқин ифодаланган:

*Вужудимни аяма асло!
 Уловуллаб мисли аланга,
 Майдан учган шуъладай гўё
 Учиб кетди жуда баландга.
 Ҳоким она тупроққа инар
 Ва сув билан жобажо бўлгай,
 Бошим узра самбиттол унар,
 Ҳа, имтиҳон ибтидо бўлгай.*

(Абдулла Орипов таржимаси)

Шундай қилиб, Лесянинг бу драмаси Украина адабиётинигина эмас, балки шу билан бирга жаҳон адабиётининг олтин хазинасига қўшилган жиддий ютуқлардан бири бўлиб қолади.

1912 йилда ёзилган “Тошбағир хўжайин” драма-сида шоира ўрта асрларда машҳур бўлган Дон Жуан ҳақидаги афсонага қўл уради. Тирсо де Молина, Мольер, Гольдони, Байрон, Мериме, Пушкин каби классикларнинг бу борадаги анъаналарини Леся Украинка янги тарихий шароитда моҳирона давом эттириб янада ривожлантирди. 1912 йил 24 майда А.Кримскийга ёзган хатида Леся Украинка бу пьеса-си хусусида тўхталиб, пьесанинг асосий ғояси кон-серватор, ҳокими мутлақ – тошбағир хўжайин ко-мандорнинг ўз хотини – мағрур, эгоист, шуҳратпа-раст Донна Анна ва у орқали индивидуалист – “эрк рицари” – Донна Жуан устидан қозонган ғалабасида ифодаланганини таъкидлайди. Шоира бу образлари орқали ҳам ўз давридаги чор чиновниклари ва улар-нинг лаганбардор, югурдакларига айланиб қолган либерал буржуазиянинг золимлигига ишора қилади, улар устидан заҳарханда кулади. Драмадаги ижобий образ Долоресни эса алоҳида муҳаббат билан ярата-ди. Долорес драманинг бош қаҳрамони бўлмаса-да, асарнинг бадиий тўқимасида салмоқли ўрин тутати.

Леся Украинка Тбилиси, Петербург ва Киевдаги ишчилар ҳаракатининг гувоҳи бўлди, 1905–1907 йиллардаги инқилобий ҳаракат билан яқиндан алоқа боғлади. Буларнинг ҳаммаси шоира ижодининг янги парвозини, катта кўламини белгилаб берди. Унинг “Куз эртаги”, “Мағораларда”, “Кассандра” каби машҳур асарларида ўша йилларнинг тарихий ҳодисалари адабий талқин этилган.

Жумладан, “Куз эртаги” драмасида мажозий образлар орқали драматург 1905 йилги инқилоб давридаги халқ оммасининг чоризмга қарши олиб борган мардонавор курашини акс эттиради. Пьесада Қирол – самодержавие, Хизматкор – Қиролнинг муғамбир ва айёр югурдаги, Ҳайвон – Қиролнинг таянчи, Қурувчи – халқнинг инқилобий ҳаракатига раҳбарлик қилувчи, Рицар – либерал зиёли, Малика – санъат ва гўзаллик рамзи ва бошқа образлар мавжуд. Асарда тасвирланишича, Қурувчи бошчилигидаги тараққийпарвар кучлар Қирол бошчилигидаги қора кучлардан устун туради, шунинг учун уларнинг ғалабага эришишлари муқаррар.

Меҳнаткаш халқни қуллик кишанларидан озод бўлиши учун курашга чақириш “Мағораларда” (Абдулла Орипов таржимаси) пьесасининг асосий пафосини ташкил этади. Леся Украинка биринчи рус инқилоби йилларида ёзилган бу драматик поэмасида жанговар, курашчи санъаткор сифатида майдонга чиқади ва ақидапараст христианликнинг қулдорлик ва эксплуататорлик моҳиятини очиб ташлайди. Асарда тасвирланган воқеа-ҳодисалар эрамиздан олдинги II асрда, ибтидоий христианлик даврида юз беради. Пьесада христиан динининг, умуман, диннинг мазлумлар хўжайин зулмига сўзсиз итоат этиши керак, деган ақидалари рад этилади, халқ адолатсизликка, жабр-зулмга қарши актив курашга чорланади.

Асар қаҳрамони Неофит қул¹ исён кўтарган мазлумларнинг озодликка чиқиш йўлларини излайди. У агар қулликдан озод бўлар экан, келажакда адолатли жамиятда бахтиёр ҳаёт кечирнишни орзу қилади. Шу мақсадда у Рим ҳокимлигининг таъқибидан қочиб, катта умидлар билан Рим яқинидаги ерости ғорлари – мағораларга яширин равишда тўпланаётган дастлабки христианлар жамоасига келиб қўшилади. Унга айтишларича, христиан жамоасида қул ва қулдорларга бўлиниш йўқ эмиш, одамлар озод ва эркинликда ҳаёт кечирар эканлар. Бироқ Неофитнинг бу масканга келиб эшитган биринчи сўзи яна қуллик ҳақида бўлади. Сабр-тоқати тугаб, катта умидлар билан христиан жамоасига эрк ва озодлик истаб келган Неофит руҳонийга дуч келади. Руҳонийнинг айтишича, азобланган қул нариги дунёда, самода илоҳий бўлиб, жаннати бўлиб яшар эмиш:

*Иним, менга қулоқ солгин, ихлос билан гар
Бўйин эгсанг бандаликнинг азиятига.
Руҳинг топгай ажойиб бир ҳузур-ҳаловат,
Ихлос билан хочга агар қўл югуртирсанг,
Оғир бўлмас асло у ҳам.*

Неофит қул

*Кимга ҳам зарур
Азиятга ўзни урмоқ ихтиёр билан.
Эркисизлик-ку қийнаётир шундайинча ҳам,
Кимга зарур хоч кўтармоқ яна бекорга?
Мутеликнинг юкларидан сабримиз битган.
Мен черковга азоб ва хоч ахтариб эмас,
Умид билан озодликни истаб келганман.*

1 Неофит қул – бирор диний мазҳабни янги қабул қилган киши.

Рухоний

*Озодликка эришгайсан, шубҳасиз, иним,
Бош эгсанг бас дину имон азиятига.
Фоний дунё укубати ила йўл босиб
Етишгайсан у мангулик, олий даргоҳга!
Биз тангрининг муҳиблари – ҳаммамиз тенгмиз,
Паноҳимиз ва отамиз ёлғиз Худодир.
Яратгандан тонмоқ ёки унинг қошида
Такаббурлик қилмоқ фақат иблисларга хос!*

Неофит қул бунга жавобан дейди:

*Тақсир, қулда такаббурлик қаёқдан бўлсин!
Майли, дейлик паноҳимиз ёлғиз Худодир.
Лекин айтинг, у даргоҳга қачон етгаймиз,
Биров уни ерда дейди, биров осмонда...*

Шу тариқа драмага сингдирилган чуқур фалсафий мазмун асарнинг асосий қаҳрамонлари – Неофит қул билан Рухоний ўртасидаги диалогларда ўзининг ёрқин бадиий ифодасини топади.

Кескин мунозара Неофит қулнинг тўла ғалаба-си билан тугалланади. Неофит кейинчалик аста-секин рухонийнинг сўзлари, ваъдалари мутлақо ёлғон эканлигини, озодликка чиқишнинг бирдан-бир йўли диний ақидаларга бош эгиш, фоний дунё укубатларига итоат қилиш эмас, балки солимларга қарши, қулликка қарши шиддатли кураш олиб боришдан иборат эканлигини англаб етади. Натижада у мағораларни ташлаб, эрк қуёши порлаб чиқажагига қатъий ишонган ҳолда исёнчи қулларнинг яширин бандаргоҳи томон йўл олади.

*Менга нафсу нон керакмас, керакмас таскин,
Менга фақат бешубҳаю беҳасад, бедоғ*

*Севги керак, муқаддас ва покиза севги.
 Кўрай дейман ҳеч бўлмаса эрк шарпасини,
 Ҳеч бўлмаса менинг ўғлим ёки набирам
 Етсин дейман қуллик сўзи йўқолган кунга.
 Умидворман, шундай улуғ куч келадики,
 Зулматларни ёритар у ва инсонларни
 Хўжаларсиз, ҳазратларсиз ва сайидларсиз
 Битта эркин жамоага айлантиражак...
 Руҳи ташна бир мен эмас, мендайлар кўпдир,
 Қул оғайним айтгандики, Тибр томонда
 Бош кўтарган сирли қулар қароргоҳи бор.
 Эркисизликнинг занжиридан толиқиб улар
 Итқитмоқчи эмиш оғир бўйинтуруқни.*

Пировардида Неофит қул ҳар қандай диний
 эътиқодларни инкор этади, у дунёда илоҳий бўлиб
 яшашдан ҳам воз кечади. Унинг учун эркпарвар ку-
 рашчи Прометей образининг рамзи бўлиб қолади.
 Шоир ер юзида инсоният бахти учун мардонавор ку-
 рашга бел боғлаган Неофит қул сингари кишиларни
 Прометей авлодлари деб атади ва уларнинг тили-
 дан бундай деб хитоб қилади:

*На подшо деб, на хоқон деб, на Олимпадаги
 Мустабид деб жон беришни истамам мутлақ.
 Фақатгина одамларни муте қилмаган,
 Қул қилмаган Прометейга таъзим этаман.
 У инсонни ваъда эмас, ўт-оташ билан
 Нурлантирди, курашларга чорлаб яшади,
 Золимларни ҳазрат эмас – золим атаган
 Ва шунинг-чун азоб чеккан Прометейга –
 У баҳодир Прометейга таъзим этаман.
 У қурбонлик тиламайди, аммо жонимни
 Унинг йўли, иши, дея беришга шайман.
 Майли, бир зум юрагимда оташ ҳис этай,*

*Майли, бир зум бўлса ҳамки, қул бўлиб эмас,
Эркин бўлиб, ҳур бўлиб мен яшаб қўрайин.*

“Мағораларда” пьесаси гарчи узоқ ўтмиш мавзуида ёзилган бўлса ҳам, шоира замонаси билан уйғунлашиб кетган ҳолда 1905–1907 йиллар инқилоби давридаги ҳаёт ҳақиқатини тараннум этди.

Леся Украинка драматургиясидаги яна бир ютуқ шундан иборатки, унда бир қатор ёрқин – миллий колоритли аёллар образи яратилган. Чунончи, Ианна (“Хуса рафиқаси Ианна”), Присцилла (“Руфин ва Присцилла”), Долорес (“Тошбағир хўжайин”), Мавка (“Ўрмон қўшиғи”), Эвфрозина (“Оргия”) ва бошқалар украин адабиёти тарихидаги порлоқ юлдузлардан бўлиб қолган. Шоира бу драмаларида аёлларнинг аччиқ қисматини, уларнинг эрк ва озодликка ташна қалб изтиробларини тасвирлайди.

“Оргия” (1912) – шоиранинг сўнгги драматик поэмаси. Чет эл босқинчиларига қарши кураш, уларга бўйсунмаслик, санъаткорни халққа хизмат қилишга чорлаш пьесанинг асосий ғоясини ташкил этади. Асарда тасвирланган воқеалар қадим замонлардаги Юнонистоннинг кўҳна ва бой шаҳарларидан бири – Коринфда юз беради, Коринф Рим босқинчилари томонидан забт этилган. Префект, прокурор каби Рим босқинчи ҳокимлари юнон халқини беаёв эзадилар, уларнинг маданиятини оёқости қиладилар, санъаткорларни ўз томонларига оғдириб оладилар, Хиллол, Федон, Нериса каби юнон санъаткорлари чет эл босқинчиларига сотилади.

Асарнинг бош ижобий қаҳрамони қўшиқчи ва шоир Антей эса умрининг охиригача ўз халқига содиқ қолади. У босқинчиларга ўз ноёб таланти билан хизмат қилишни истамайди ва улар зулмига норозилигининг ифодаси сифатида ўзини-ўзи ҳалок қилади. Босқинчиларга қарши курашда ёлғизлик қилади,

халқдан ажраб қолади – бу унинг тақдирини фожиона тугалланишига олиб келади. Бу ўринда ёзувчи агар кимда-ким халқдан ажраб қолса, ҳалокатга учрайди, деган ғояни яна бир карра тасдиқлайди.

Леся Украинка “Муқаддас кеча”, “Унинг қисмати шундай”, “Денгиз устидан”, “Бемаҳал”, “Шарпа”, “Адашиш”, “Дўстлик” каби ажойиб ҳикоялари, “Доғ” повести, “Капалак”, “Кулфат кўзни очади”, “Нилуфар” каби болалар учун ёзган мароқли эртаклари, жанговар сиёсий-публицистик асарлари, адабий-танқидий мақолалари билан ҳам шуҳрат қозонган. Хулоса қилиб айтганда, шоира ўлмас асарлари билан ўзига абадий ҳайкал ўрнатиб кетди.

Леся Украинка 1913 йил 1 августда Грузиянинг Сурами шаҳрида вафот этади. Шоиранинг хоки Украинага келтирилиб, Киевда дафн этилади.

“Рабочая правда” (“Правда”) газетаси 1913 йилда украин халқининг буюк шоираси Леся Украинканинг вафоти муносабати билан босиб чиқарган таъзияномасида унинг ижодига қуйидагича юксак баҳо берган эди: “Умуман, ижтимоий озодлик ҳаракатига, яқин туриб, ўзининг бутун кучини, ақл-идрокини, эзгулигини шу ҳаракатга бағишлади. Яхшиликнинг абадий оқилона уруғини экди. Биз унинг асарларини ўқиймиз ва унга раҳматлар айтишимиз керак”.

Леся Украинка ва замонамиз

Украина адабиёти тарихида муносиб из қолдирган шоира мураккаб ижтимоий шароитда ҳаёт кечирди. Леся Украинка ўз асарлари билан украин адабиёти тараққиётидагина эмас, балки жаҳон адабиёти равнақиға ҳам салмоқли ҳисса қўшган улкан санъаткордир. Унинг тилдан-тилға, дилдан-дилға, элдан-элға ўтиб, эркесвар кишилар қалбидан мустаҳкам

ўрин олган ўлмас асарлари ўз қимматини сақлаган ҳолда мағрур янграмоқда. Унинг уч ва тўрт жилдли асарлар тўплами, “Ажойиб кишилар ҳаёти” туркумига кирган биографияси аллақачонлар нашр қилинган. Шоиранинг бир қатор асарлари жаҳон халқлари тилларига таржима этилган. Леся Украинканинг ижоди П.Тичина, М.Рильский, М.Бажан, А.Малишко, П.Воронько сингари ёзувчилар ижодига ва ёш шоирларнинг бутун бир авлоди ижодига самарали таъсир кўрсатиб келди ва келмоқда. Шоиранинг ҳаёт йўли ва ижодий фаолиятига бағишлаб М.Бажан, П.Воронько, М.Олейник каби атоқли ёзувчилар қатори асарлар яратдилар. Машҳур композитор А.Штогоренко “Леся Украинканинг хотираси” номли сюитасида шоира образини куй ва оҳангларда гавдалантирган. Театрлар, мактаблар, кутубхоналар, кўчалар унинг номи билан юритилади. Киевда Леся Украинкага ёдгорлик музеи очилган. Грузиянинг Сурами шаҳрида шоирага ҳайкал ўрнатилиб, музей очилган.

Биз юқорида Леся Украинканинг Россиядаги инқилобий ҳаракатлар билан боғлиқ фаолиятига бирмунча эътибор қаратдик. Бу табиий, албатта, чунки шоира ҳаёти ва ижоди ушбу йўналишда ривожланди. Лекин яна бир ҳақиқатни қайд этиш лозим. Леся Украинка ижодининг бош мотиви инқилобий кураш эмас, балки Украина мустақиллиги ғоясидир. Бинобарин, адиба Россияда кўтарилган инқилобий тўфонлар унинг она Украинасига озодлик олиб келади, деб ишонган ва бу йўлда кураш олиб борган. Шу туфайли ҳам у ҳозирги мустақил Украина Республикасида катта ҳурмат ва эъзозга эга.

Леся Украинка аллақачонлароқ ўзбек халқининг ҳам яқин дўсти, қадрдонига айланган. Унинг кўпгина асарлари таниқли ўзбек шоирлари ва ёзувчилари: Уйғун, Миртемир, Шухрат, Зулфия, Абдулла Орипов, Эркин Воҳидов, Жуманиёз Жабборов, Сайёр, Тўлқин,

Маъруф Жалил, Рауф Парфи, Маҳкам Маҳмудов, Абдулла Шер ва бошқалар томонидан ўзбек тилига муваффақиятли таржима қилинган.

Талантли шоир ва таржимон Эркин Воҳидов таржимасида шоиранинг “Ўтмиш эртаги” шеърлар тўплами 1961 йилда нашр этилган. Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти адабанинг юз йиллик тўйига бағишлаб унинг энг гўзал асарларини ўз ичига олган бир томлигини ўзбек тилида босиб чиқарди. Тўпламга шоиранинг “Мағораларда” номли йирик драматик поэмаси ҳам киритилган. Мазкур асарни Абдулла Орипов катта маҳорат билан таржима қилган. Шунингдек, адабиётшунос, педагог олимлардан Р.Муқимов ва М.Шариповнинг қардош халқлар адабиётидан тузган дарслик-хрестоматиясида ҳам шоира асарларига анчагина ўрин ажратилган. Булар ўзбек халқининг эрк жарчиси Леся Украинкага бўлган эҳтиромидир.

Леся Украинканинг ғоявий-бадий юксак асарлари ҳозир ҳам эскиликка қарши, адолатсизликка қарши кураш намунаси бўлиб қолмоқда. Унинг халқ манфаатлари йўлидаги ҳужумкор кураши ҳозирги кунда ҳам ватанга садоқат билан хизмат қилишнинг ёрқин намунасидир. Шу туфайли ҳам украин адабиётининг фахри, ёрқин юлдузи Леся Украинканинг маънавий мероси, ўлмас асарлари, унинг эл-юрт олдидаги буюк хизматлари жаҳон тараққийпарвар жамоатчилиги, шу жумладан, ўзбек китобхонлари томонидан юксак қадрланмоқда, зўр муҳаббат билан ўқилмоқда.

Адҳамбек АЛИМБЕКОВ

ЭРК ҚУЁШИГА ИНТИЛГАН ШОИРА

Украин адабиёти тарихидаги ёрқин юлдузлардан бири Леся Украинкадир. Ҳар бир шеърда халқига, ватанига муҳаббати бўртиб турганлиги унинг таҳаллусидан ҳам кўриниб турибди. 1871 йилда туғилган гўдак Ларисага табиат шеъриятга ошно қисматни раво кўрганди. Оиладаги ижобий муҳит, тинимсиз мутолаа бўлажак шоира шахсиятини тарбиялаб борди. Отаси – Петр Антонович Косач Черниговлик дворянларга мансуб, адабиётни, мусиқани, рангтасвирини жуда севган инсон эди. Онаси – Ольга Петровна Драгоманова Косач ҳам ёзувчи, “Биринчи гулчамбар” альманаҳининг ношири, тоғаси Михаил Драгоманов даврининг таниқли ижодкори бўлиб, машҳур украин шоири Иван Франко билан ҳамфикр, қадрдон эдилар. Лариса ёшлигиданоқ рус, украин адабиёти классикларининг асарларини жиддий ўқиб ўрганди. XIX аср рус демократларининг асарларини дарслик ўрнида ўқиди. Аммо Лариса халқнинг дардини куйлайдиган шоира – Леся Украинка бўлиб етишгунча кўп ҳаёт синовларига дуч келади.

Украин адабиётининг фахри – “Кимнинг қалбида ватан туйғуси бўлмаса, у ўксик, нотавондир” сатрларини битган Тарас Шевченко ижодидан озиқланган шоира тинимсиз изланишлар натижасида шеъриятини камол топтира борди.

Биринчи тўплами “Кўшиқлар қанотида” (1893) шоиранинг юксак истеъдоди нишонаси бўлди. Илк китобидан руҳланган шоира 1884 йилдан жуда фаол ижодий ишга шўнғиб кетади.

Леся Украинка ёшлигиданоқ халқ дардида, ватан қайғусида ёнарди. У холаси Елена Антоновнага бағишланган “Умид” шеърида шундай ёзади:

*Бахтим қаро экан, толеим нигун,
Ёлғиз умид билан яшайман бугун:*

*Умидим – бир кўрсам Украинамни,
Диёрим – мунисим, жоним онамни.*

*Зангор Днепрга бир боқар бўлсам,
Армоним йўқ эди сўнг, майли, ўлсам.*

(Эркин Воҳидов таржимаси)

Хурфикрлиги учун сургун қилинган холаси Елена Антоновна тилидан ёзилган бу шеър ёш Лесянинг бир умрлик куйлаган эрк ғоясини ўзида мужассам қилган дейишимиз мумкин.

Шоира “Марваридгул” шеърида фалсафий фикр-лаб, марваридгулга безътибор бўлган қиз тақдирини келажақда худди шу гул тақдири кутаётганига ишора қилади. Гул узган қиз:

*Қиз чарх уриб рақс тушди,
О, нақадар шод кўнгил.
Дона-дона япроқларин
Кўз ёшидек тўкди гул...*

(Эркин Воҳидов таржимаси)

Бу шеърда табиатга зулм, бепарволик, беписандлик инсонга зулмдек қораланган. Оташнафас шоиранинг шеърларидан қизил ип бўлиб ўтган бир ғоя бор-

ки, бу ватан, озодлик, эрк, кўнгил хурлиги, Украина мустақиллиги ғоясидир.

Ҳорғин бу эл узра қанотин
Астагина ёйди қаро тун.
Шамлар ўчган, зим-зиё ҳар ён,
Ётар ширин уйқуда жаҳон,
Тун борлиқни қамраган бутун.
Алам чекар ким бўлса бедор!
Ухлаганлар қандай бахтиёр!
...Тўлқин урар кўнгилда исён,
Уйғон, сени иш қутар, уйғон!
Ҳайда туннинг ғафлат уйқусин,
Ёқ тонготар машғалини сен,
Қуёш чиқмай, уйғонмай жаҳон!

(“Тонготар машғаллари”.
Эркин Воҳидов таржимаси)

“Сафга турдик” шеърида шоир ўз ижодий кредосини, курашчанлигини сатрларга чизгандек:

Сафга турдик – ҳақдир йўлимиз,
Биламиз, ҳақ асло енгилмас.
Шу ишонч-ла кучли қўлимиз,
Шу ишонч-ла оламиз нафас.
...Ким ҳақ учун қилса фидо жон,
Бизнинг сафга турсин баробар.

(Эркин Воҳидов таржимаси)

Бу мисралардан кўринадики, шоира ҳақ йўлига жонини тиккан. Ҳақ йўли эса эрк йўлидир. Шоира ҳақни севганларни ўзига биродар диб билади, уларга кўнглини очади. Ким бўлишидан қатъи назар, ҳақиқатгўй бўлган, ҳақ йўлида курашган шоиранинг биродари, қадрдонидир.

Шоира ижтимоий мавзудаги шеърларни эмас, табиат тасвирига бағишланган шеърларда ҳам эркинлик ғоясини сингдириб кетади. “Оқшомги соатда” шеъри бунинг ёрқин намунаси:

*Куёш оғиб уфққа ботди,
Деразамдан кумуш ой боқди.
Пирпиради осмонда юлдуз,
Атроф ухлаб... ғусса юмди кўз.*

(Зулфия таржимаси)

Кўряпсизми, табиат тасвиридаги кечки уйқу шоир қалбини ўртаган ғуссани ҳам қувгандек. “Ой нурида куйлайман бирпас, бу ер қандай тоза, кенг, эркин” сатрларидан шоиранинг юраги ҳар соатда эркинлик учун урганини сезамиз. Леся Украинка қандай ҳолатда бўлмасин, катта умид билан яшайди. У кўзида ёш билан кула оладиган инсонлар тоифасидан.

“Умид кутаман” шеъридаги мана бу сатрлар шоиранинг қанчалик юксак ирода эгаси эканлигини кўрсатиб турибди.

*Йўқ! Мен кўзда ёш билан қулиб,
Қайғуда ҳам қўймам қуйларим,
Мен барибир умидга тўлиб,
Кулмоқчиман, кетинг, ўйларим!*

(Зулфия таржимаси)

Леся Украинка оғир хаёллардан, хасталик ғуссасидан сўнаётган ёшлик дамларидан мана шундай умидбахш руҳи билан устун келади. Шоира вайронда гул ўстирадиган, уни кўз ёшлари билан суғоришга-да тайёр некбин қалб эгаси. Бу кўзёшлар шунчаки “маҳзун кўзёшлар” эмас, музларни эритадиган. Харобаликдаги гулларни чандон очирадиган, кўклам

нафасини елдирадиган кўзёшларидир. Худди шу ғоя шоиранинг “Куйларим” шеърида янада юқори пафосларда тараннум этилади. *“Куйларим! Бу заиф кўлларга эмас, жасур курашчига ёр бўлинг ҳар дам”*.

Леся Украинка хурликни баланд пардаларда куйлаган шоира сифатида ёшларга ҳам мурожаат қилиб, “Марварид ёшлар” шеърида шундай ёзади:

*Сен қайда, эй, кўкнинг юлдузи – хурлик,
Осмонингдан пастга тушмайсан нечук?
Эрки нондай қутиб бизнинг ер шўрлик
Қийналди... ва ҳамон қуюқлашди тун,
Ҳақиқат-ла яккаш риё қилар жанг,
Аҳволимиз танг!..
Бутун халқ, оилам, онам ва иним
Занжирда инграйди суяги қақшаб,
Украинам тани тилим ва тилим,
Ялғизлигим ёнади оловга ўхшаб.*

(Зулфия таржимаси)

Шоира ватаннинг ҳолатини, эрка бўлган ташналикни нақадар оташин мисраларда акс эттира олган.

“Украина”, “Туш”, “Эрк ҳақида қўшиқ” шеърлари ҳам теран мазмунли бўлиши билан бирга эрк шаънига айтилган мадҳиядек янграйди. Шоира юртдан олисларда туш кўряпти. Бу ҳолат зоҳирга кўчирилганда шундай берилади:

*Ёқимтой эркалаш... Украинамсан!
Ҳа, менинг севиқли Украинам бу,
Ёғоч уй ва чорбоғ, яшил чаманзор,
Чакалак ортида ўт босган ҳовуз...
Бу – Украина...*

(Миртемир таржимаси)

Шу ерда “*ёқимтой эркалаш*” жумласига эътибор қилайлик. Соғинч туйғулари юрагини ўртаган шоира тушида она ватанини кўради: тушида онаси уни гўё ёқимли эркалаётгандай. Ва лирик қаҳрамон бу она ватани эканини ҳис қилади. Леся Украинканинг “Менинг йўлим” шеъри мазмунан шоиранинг ҳаётий ақидаларини акс эттирган энг бақувват шеърларидан дейиш мумкин. “*Қўрқув бўлмас бир бировга бўлсак ҳамдам*”, дея бирликка чақириш, заҳмат чекиб кўзёш тўкканга “*сенинг дардинг – менинг дардим*” дейиш, эрк, тенглик, қардошлик – “*Шу уч юлдуз халқнинг умид-орзуси*” юлдузи эканини такрор ва такрор таъкидлаш, “*Қўшиқ билан бошлагандим йўлни илк бор, қўшиқ айтиб тугатаман уни зинҳор!*” дея бир умр ўз эътиқодига, илҳом парисига содиқ қолиш – мана Леся Украинканинг руҳоний олами. Шоиранинг мана шундай руҳдаги, эрксеварлик мавзусидаги шеърлари озодлик учун курашувчиларнинг юзи бўлди. Луи Арагон: “Адабиёт мамлакат учун жуда муҳимдир, моҳиятига кўра, унинг юзи дейиш мумкин” деган сўзлари Леся Украинка ижодига жуда мос келади.

1891 йили Галицияга келган Леся Украинканинг И.Франко, М.Павлик, О.Кобилянский, А.Маковей, Н.Кобринский каби украин маданиятининг, адабиётининг етук намояндалари билан танишуви, унинг ижодий юксалишига бир замин вазифасини ўтади. Иккинчи томондан асарлари бадий жихатдан такомил касб этишида, жанрий ранг-баранг бўлишида жаҳон адабиётининг таъсири катта бўлди. Шоира Иоганн Гёте, Фридрих Шиллер, Виктор Гюго, Ҳенрих Ҳейне асарларини кунт билан ўрганади. Айниқса, Жорж Байрон лирикасининг руҳи Леся қалбига яқин эди. Балким “Тошбағир хўжайин” асари Байроннинг “Дон Жуан”и таъсирида юзага келган бўлиши мумкин.

Шоирада тил ўрганишга алоҳида иқтидор, меҳр бўлган. У лотин, инглиз, немис, француз, итальян,

поляк, болгар, испан, рус тилларини теран ўрганади. Тилни яхши билган шоира Ғарб адабиётидаги машҳур ижодкорлар асарларидан она тилига аслиятдан ўгирмалар қилади. Бу шоира талантининг ривожига бир мактаб бўлса, айти пайтда, украин адабиётини таржима асарлари билан бойитишда самарали иш бўлди. Ўз навбатида халқ ижтимоий онига таъсирини ўтказди – жаҳон адабиётидаги хурлик руҳини сезган илғор фикрли украин зиёлилари тафаккурининг тиниқлашишида муҳим омил бўлди. Шунинг учун ҳам шоиранинг ижоди XIX аср охири XX асрнинг бошидаги Украина ижтимоий ҳаётининг ойнаси даражасига етди. Ўша давр жамият муаммоларини таҳлил қилиш учун ҳам шоира ижоди унумли ахборот бера олади, дейишимиз мумкин. Шоиранинг ўзи юксак интеллектуал илм соҳиби (у Шарқ санъати тарихи, динлар тарихи, географияни махсус ўрганган, Миср, Юнонистон, Қрим ва бошқа давлатларда бўлган, 1907 йили “Ойша ва Муҳаммад” драмасини ёзган), халқ дарди билан яшайдиган талантли шоира сифатида ҳам ўрнакдир. Шоиранинг ватанпарварлик руҳидаги шеърлари риторикадан узоқ, теран туйғуларга ўралган эрк истаги билан жилоланган ватансевар инсоннинг қалбидан чиққан нидолар сасидек янграйди.

Леся Украинка украин болалар шеъриятига асос солган ижодкорлардан. “Алла”, “Қиш келганда”, “Гилос”, “Қушчалар нега қувноқ” шеърлари болалар шеъриятининг яхши намуналаридир. Халқ қўшиқлари таъсирида “Болалар қўшиқлари” туркумини яратди. Болаларга бағишланган шеърларида ҳам ёшларни ватанпарварлик руҳида тарбиялаш руҳи устувор. “Қушчалар нега қувноқ” шеъри совуқда, донсиз қолган қушчаларнинг қувноқлиги шеър сўнгида шундай таърифланади:

*Оч бўлса ҳам қушларнинг
Куйлашига сабаб бор.
Чунки улар ишонар:
Келар бир кун гулбаҳор.*

Леся Украинканинг “Ўйлар ва орзулар”, “Акс садо” шеърӣй тўпламлари жуда машҳур эди. “Самсон” (1888), “Ой афсонаси” (1892), “Ўтмиш эртаги” (1893), “Роберт Брюс, Шотланд қироли” (1893), “Асир” (1903), “Қадимий эртак” (1893), “Бир сўз” (1903), “Миср афсонаси” (1909), “Оппокқина Изольда” (1912), “Улкан баҳодир ҳақида эртак” (1913) каби шеърӣй достонлар ёзган Леся Украинка йирик шеърӣй асарлар ёзишда ҳам иқтидори баланд эканини кўрсатди. “Фикри эркин бўлмаган шоир, шоирликни қилмасин даъво” фикри шоира поэмаларининг таянч ғояси дейиш мумкин.

Леся Украинканинг истеъдоди фақат шеърӣй асарларидагина кўриниб қолмади, унинг “Денгиз узра”, “Муқаддас кеча”, “Бемаҳал”, “Адашиш”, “Дўстлик”, “Хато” насрий асарлари ва драмалари фикримиз далилидир. Леся Украинка украин драматургиясининг асосчиларидан бири, адабиётда драма мавқеини кўтарган ижодкор. “Мовийгул” (1896), “Телба” (1901), “Куз эртаги” (1905), “Мағораларда” (1906), “Кассандра” (1908), “Тўқайзорда” (1909), “Тошбағир хўжайин” (1912), “Бояриня” (1913) драмалари Украина адабиётида бу жанрнинг ривожланишига катта ҳисса қўшди. Адабиётшунос Асил Рашидов ҳақли равишда: “Украин адабиёти тараққиётига катта ҳисса бўлиб қўшилган ушбу асарларнинг аксариятида турли мамлакат ва халқларнинг қадимий тарихидан ҳикоя қилувчи ёрқин манзаралар чизилади, муҳим ҳаётӣй муаммолар кўтариб чиқилади, миллий руҳдаги характерлар яратилади”, деб ёзганди (Леся Украинка. “Шарқ” НМАК. Т., 2010. 36-бет). Драматург асар воқеасини қайси даврдан ёки миллат ҳаётидан олмасин

замон руҳи билан боғлайди, ўзининг оташин қарашларини сингдирди. Леся Украинка драматург сифатида дунё халқлари мифологиясидан, жаҳон адабиётидаги сюжетлардан, тарихий воқеалардан ўзига илҳом берган ҳар бир далилни янгича талқин ва янги ғоявий қарашлар билан бойитган ҳолда тақдим қилади. Ҳар бир ижодкорнинг шоҳ асари бўлади. Шу маънода, Леся Украинканинг “Ўрмон қўшиғи” (1912) драмаси унинг мана шундай шоҳ асаридир. Шоира бу асарда халқ оғзаки ижоди ва афсона, мифлардан унумли фойдаланган ҳолда эзгу инсоний туйғуларни тараннум этади. Дунё занжирдек бир-бирига боғлиқлигини кўрсатади. Мавка, Лукаш ва Килина образларида инсонга хос ижобий, салбий хусусиятларни таъсирли ифода этади. Афсона-драманинг иштирокчилари – инсонлар ва афсонавий тимсолларни шоира ўз гуманистик қарашларидан келиб чиқиб мулоқотга кириштиради. Шоира кўнглида барқ урган озодлик туйғуси асар персонажи тилидан шундай берилади:

*Во ажаб, қачондан буён Сув парилари
Сувда чўри бўлиб қолди? Мен озод қизман!
Худди сув каби озод!*

(Сирожиддин Рауф таржимаси)

Асарда инсон ва табиат уйғунлиги, жонлантириш, қиёсий тасвирлаш тамойилидан келиб чиқиб, ҳар бир одамга характеристика берилгандек дарахтларнинг-да ўзига хослиги кўрсатилади. Ўзини борлиқдан ажратмай тасаввур қиладиган Мавка ўрмондаги дарахтларни шундай таърифлайдики, беихтиёр кўз олдингизга тирик инсон жонланади:

*Ажиб меҳр билан севар бир-бирин...
Мен учун дунёда қайин меҳрибон,
Опам деб атайман шунга мен уни.*

Фақат у қўп маъюс: рангпар, боши хам,
 Ўз дардига ўзи андармон, баъзан
 Унга боқиб тинсиз йиғлаб оламан.
 Ольха эса ҳеч ёқмас, у – бағритош,
 Ансол мени нимагадир қўрқитар.
 Чунки ўзи қўрқоқ – титраб туради.
 Эманлар-чи, иззатталаб!
 Шумтол, заранг, оқ заранг – калондимоғ.
 Ўз ҳуснига бино қўйган бодрезак...

Драмадаги “Юракка юлдуз йиқилиб тушди!”,
 “Жим... Юрак гапирсин...”, “Юлдузлар чамбари қора со-
 чингда”, “Хазон бўлган баргдек чирқиллар...”, “Ҳақорат
 қилмагин қалбинг гулини, Қўшиқдан туғилган ахир
 севгимиз” каби куйма сатрлар муаллифнинг беқи-
 ёс маҳоратидан, таржиманинг эса муваффақиятли
 чиққанидан далолатдир.

Леся Украинка – ҳолатлар тасвири устаси де-
 йишимиз мумкин. Севилган қиз Мавканинг ҳолати,
 севги туфайли унинг ичдан нурланиб тургани, ҳаётда
 биринчи маротаба бундай туйғуни ҳис қилгани жуда
 гўзал берилган.

Мавка:

Эй, тун, кошки, тугай қолсайдинг тезроқ!
 Ўкинма! Мен аввал билмасдим мутлоқ.
 Худди сендай хушбахт, сендай чароғон
 Кун ҳам борлигин, тунгинам, ишон!
 Сен нега паришон турибсан, қайин?
 Опажон, боқ менга, бахтдан айтайин!
 Кўзёш тўкма сувга, она самбиттол,
 Севгилим мен билан бўлади хушҳол!
 Ўрмоним, отажон, ахир, билмайман,
 Тунни қисқартирай, айтинг, қандай ман?
 Тун қисқа, айрилиқ узундир шу тоб...
 Қисматим не экан – бахтми ё азоб?

Мавканинг бу монологини туйғуларга лиммо-лим қалбнинг нидоси дейиш мумкин.

Драмада шоиранинг донишмандлик ва нодонлик, эрк ва мутелик, эзгулик ва ёвузлик ҳақидаги қарашлари қаҳрамонлари тилида зухур этилган. “Гўзалликнинг минбаъд енгилмаслиги” асар маъзига фалсафий тарзда сингдирилган. Асарнинг асосий ғояси руҳ эркинлигини улуғлаш, ёвузликни ёндириш, қулликни қоралашдир. Леся Украинканинг *“Йўқ, тиррикман! Юрагимда барҳаёт туйғу, Шу боис ўлим йўқ менга. Яшайман мангу!”* сатрлари қалбида эрк туйғуси, соф муҳаббат, халқ қайғуси бўлган инсонлар мангуликка дахлдорлигига ишорадир. Мазкур драма жаҳон адабиётидаги мифлардан унумли фойдаланиб гуманистик мавзуда, инсон қалби пучмоқларини тегран акс эттирган асарлардан, дея оламиз. Шоиранинг ушбу драма­сини иқтидорли шоир Сиро­жиддин Рауф биринчи маротаба ўзбек тилига муваффақиятли равишда тўлиқ ўгириб, ўзбек китобхонларини ҳам Леся Украинканинг маънавий ола­мидан кенг­роқ баҳраманд бўлишига ҳисса қўшди.

1913 йили оғир хасталикдан вафот этган шоира қисқа умри давомида қалбларга эрк ғурурини солиб ўтди. Инсонлар дилида озодлик, эрк оловини ёққани учун шоирани улуғлаб “Прометейнинг қизи” дея аташганди. Леся Украинка ҳаётини, ижодини она халқининг озодлиги учун курашга бағишлади. У ҳам устози Т. Шевченко каби маънавий кўмакни жафокаш халқидан олди. Халқнинг истакларини ўзиники деб билди. Ватан қайғуси, озодликка интилиш, юртни, халқни ардоқлаш шоиранинг умр мас­ла­ги бўлиб қолди ва шу сабабли ўзи ҳам эл эъзозидagi шоира сифатида халқининг қалбидан мангу жой олди.

Украин адабиёти тарихида шоира, наср устаси, драматург, таржимон, адабиётшунос, публицист, халқ оғзаки ижоди тадқиқотчиси (200 ортиқ халқ қўшиқла-

рини ёзиб олган) сифатида ёрқин из қолдирган Леся Украинканинг номи Тарас Шевченко, Богдан Хмельницкийлар билан бир қаторда машхур бўлди, шуҳрат қозонди.

Шоиранинг ижоди ўзбек китобхонларига ҳам яхши таниш. Унинг 100 йиллиги Ўзбекистонда кенг нишонланган. Миртемир, Уйғун, Зулфия, Шуҳрат, Жуманиёз Жабборов, Эркин Воҳидов, Абдулла Орипов, Рауф Парфи, Абдулла Шер, Носир Муҳаммад каби атоқли шоирларимиз шоира асарларидан намуналарни ўзбек тилига таржима қилишган. Айни пайтда Сирожиддин Рауф каби шеъриятимизнинг кейинги авлоди вакиллари ҳам бугун Леся Украинка ижоди таржимасига дадил қўл ураётгани шоира асарларига бўлган қизиқишнинг давомийлигидан далолатдир.

МУНДАРИЖА

Нўъмон Раҳимжонов. Эрк фалсафаси	3
--	---

ШЕЪРЛАР

“Суюк диёр...” Рауф Парфи таржимаси	25
“Куёш ботар...” Рауф Парфи таржимаси	26
Табиат ҳақида. Сайёр таржимаси	27
Денгиз сокинлиги. Тўлқин таржимаси	28
“Сукут аро мунис ҳаёлим...” Рауф Парфи таржимаси ...	29
Менинг йўлим. Шухрат таржимаси	30
Ғолиб Шухрат таржимаси	31
“Сокин кеча...” Рауф Парфи таржимаси	32
“Ўз бошимга ўзим...” Сайёр таржимаси	33
“Сени интизор кутдим...” Жуманиёз Жабборов таржимаси	34
Истардимки. Абдулла Шер таржимаси	35
“Мени сизга ожиз деган ким...” Сайёр таржимаси	36
Алла. Эркин Воҳидов таржимаси	37
Гилос. Эркин Воҳидов таржимаси.....	39
Қиш келганда. Эркин Воҳидов таржимаси	40
Қушчалар нега қувноқ. Эркин Воҳидов таржимаси	41
Оқшомги соатда. Зулфия таржимаси	42
Менда қўрқув йўқ. Эркин Воҳидов таржимаси	43
“Ҳар ёнда кўз ёши...” Шухрат таржимаси	44
Тонготар машғаллари. Эркин Воҳидов таржимаси	45
Ғалаба. Шухрат таржимаси	46
Ўртоқларимга. Сайёр таржимаси	47
Дўстимга эсдалик. Маъруф Жалил таржимаси	48
Эрк ҳақида қўшиқ. Жуманиёз Жабборов таржимаси	50
Куйларим. Зулфия таржимаси	52
Омилкор пан. Сайёр таржимаси	53
Бир дам маъюслик. Сайёр таржимаси	54
Романс. Маъруф Жалил таржимаси	55
Марварид ёшлар. Зулфия таржимаси	56

Аччиқ кўз ёшимиз. Маъруф Жалил таржимаси	57
Украина, ҳасратингдан. Шухрат таржимаси	58
Қайтиш. Сайёр таржимаси	59
Сфинкс. Маъруф Жалил таржимаси	61
Нега учолмайман. Маъруф Жалил таржимаси	63
Топталган йўлда. Маъруф Жалил таржимаси	65
Фожа. Маҳкам Маҳмудов таржимаси	66
Харобадаги ёзув. Эркин Воҳидов таржимаси	68
Иефай қизи. Шухрат таржимаси	70
Сахро нафаси. Шухрат таржимаси	72
Шонли кун. Маъруф Жалил таржимаси	73
Улкан баҳодир ҳақида эртак. Эркин Воҳидов таржимаси	75
Бир сўз. Эркин Воҳидов таржимаси	79
Умид. Зулфия таржимаси	90
Гоҳ шундай. Зулфия таржимаси	91
Ўтган баҳор. Зулфия таржимаси	92
Қуюқлашди ғам. Зулфия таржимаси	93
Ҳамиша ўйлайман. Зулфия таржимаси	94
Украина. Носир Муҳаммад таржимаси.	95
Сафга турдик. Эркин Воҳидов таржимаси	96
Қадимий эртак (Достон). Гулчеҳра Нуруллаева таржимаси	97

ДРАМАЛАР

Мағораларда (Драма). Абдулла Орипов таржимаси	127
Ўрмон қўшиғи (Драма). Сирожиддин Рауф таржимаси	152

ТАДҚИҚОТЛАР

Асил Рашидов. Зулмат ичра зиё излаб	272
А. Алимбеков. Эрк қуёшига интилган шоира	321

Адабий-бадий нашр

Леся УКРАИНКА

ТОНГ ОТМОҚДА

Шеърлар, дostonлар, драмалар,

Муҳаррир *Дилрабо Минзбоева*
Бадий муҳаррир *Акбарали Мамасолиев*
Мусахҳиҳ *Нодир Сувонов*
Саҳифаловчи *Азамат Қайимов*

84(4Укр)
У 38

У 38 **Украинка, Леся.**
Тонг отмоқда [Матн]: *Шеърлар, достонлар, драмалар,*
/ Л. Украинка. – Т.: «MASHHUR-PRESS» nashriyoti, 2019. – 336 б.

ISBN: 978-9943-5568-1-2

УЎК 32(575.1)(092)
КБК 84(4Укр)

«MASHHUR-PRESS NASHRIYOTI»
Нашриёт лицензияси: № AI 282. 11.01.2016

100129, Тошкент, Марказ 15. 1/90.
e-mail: mashkhur-press@mail.ru

Босишга 2019 йил 9 апрелда рухсат этилди.
Бичими 84x108 ¹/₃₂. Офсет босма. «Cambria» гарнитураси.
Шартли босма табағи 17,64. Нашриёт босма табағи 21
Адади 2000 нусха. Буюртма рақами 134.

«PRINT LINE GROUP» ХК босмахонасида чоп қилинди.
100097, Тошкент шаҳри, Бунёдкор шоҳқўчаси, 44.